

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης Επιχειρήσεων
Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης & Τεχνολογίας

Διεύθυνση: Μεγάλου Αλεξάνδρου 1, 263 34 ΠΑΤΡΑ

Τηλ.: 2610 962870, 2610 962868

website: manedu.upatras.gr, email: manedu@upatras.gr

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

EDUCATION
MANAGEMENT

Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Διοίκηση Εκπαίδευσης / Education Management»

Διπλωματική Εργασία

«Συνταγματικά Δικαιώματα στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα»

«Constitutional Rights within the Greek Educational System»

Γιαννακοπούλου Νεκταρία

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια

Δρ. Νίκη Γεωργιάδου

Α΄ Συν-Επιβλέπων

Δρ Παναγιωτόπουλος Γιώργος

Β΄ Συν-Επιβλέπουσα

Δρ. Γιαννούκου Ιωάννα

Πάτρα, Φεβρουάριος 2022

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα.

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ.3 του Ν.1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον. _

© Πανεπιστήμιο Πατρών, 2022.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί συνιδιοκτησία του Πανεπιστημίου Πατρών και της φοιτήτριας, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης, αναπαραγωγής και αναδιανομής (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και τη συγγραφέα της Διπλωματικής Εργασίας, καθώς και την επωνυμία του Πανεπιστημίου Πατρών όπου εκπονήθηκε καθώς και τον επιβλέποντα και την επιτροπή κρίσης.

«Οφείλω θερμές ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια και διακεκριμένη νομικό κα Νίκη Γεωργιάδου υπό την εύστοχη καθοδήγηση και πολύτιμη ενθάρρυνση της οποίας εκπονήθηκε και ολοκληρώθηκε η παρούσα διπλωματική εργασία.»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εισαγωγή: Τα ανθρώπινα δικαιώματα διαθέτουν μία σχετικά σύντομη ιστορία στους νεότερους χρόνους και μία μακρά προϊστορία οι καταβολές της οποίας φθάνουν στην αρχαιότητα. Η κατοχύρωσή τους με νομοθετικές διατάξεις στο διεθνές και εθνικό δίκαιο έγινε σταδιακά τους δύο τελευταίους κυρίως αιώνες, συχνά δε συμβάδιζε με αιματηρές σελίδες της παγκόσμιας ιστορίας: πολέμους, επαναστάσεις, γενοκτονίες. Παράλληλη με την πορεία που ακολούθησαν τα ανθρώπινα δικαιώματα υπήρξε και η εξέλιξη των δικαιωμάτων του παιδιού. Στον ελλαδικό χώρο η εμφάνιση συνταγματικών διατάξεων που προάσπιζαν ανθρώπινα δικαιώματα ξεκίνησε πολύ νωρίς, πριν καλά-καλά ξεκινήσει ο απελευθερωτικός αγώνας για την ανεξαρτησία της Ελλάδας και συνεχίζει φυσικά μέχρι τις μέρες μας.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να ερευνησει τη θέση την οποία κατέχουν τα συνταγματικά δικαιώματα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, τις νομοθετικές και όχι μόνο διατάξεις που διέπουν τη λειτουργία της εκπαίδευσης και οι οποίες σέβονται, αναγνωρίζουν και προστατεύουν τα δικαιώματα των ατόμων που εμπλέκονται σε αυτήν, τους μαθητές, δηλαδή, και τους εκπαιδευτικούς.

Η **μέθοδος** που ακολουθήθηκε ήταν η πρωτογενής έρευνα σε ποικίλες κανονιστικές πράξεις που αφορούν στη ρύθμιση θεμάτων που άπτονται της λειτουργίας του εκπαιδευτικού χώρου σε συνδυασμό με την προσωπική εμπειρία του εργαζόμενου σε αυτόν και την πρακτική γνώση του «πώς γίνονται τα πράγματα».

Τα **αποτελέσματα** της έρευνας δείχνουν ότι υπάρχει πλήθος διατάξεων (οι οποίες μάλιστα συχνά ανανεώνονται) που ρυθμίζουν τη σχολική ζωή των μαθητών και την υπηρεσιακή κατάσταση των εργαζομένων, συχνά στην πιο μικρή λεπτομέρεια, σύμφωνα με τις γραμμές και κατευθύνσεις που ορίζει το Σύνταγμα.

Τα κύρια **συμπεράσματα** της εργασίας αφορούν στον τρόπο με τον οποίο βρίσκουν εφαρμογή οι αρχές που υποδεικνύουν τα συνταγματικά δικαιώματα όπως περιγράφονται στις σχετικές διατάξεις στο πλαίσιο λειτουργίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Λέξεις – Κλειδιά

Σύνταγμα, συνταγματικά δικαιώματα, εκπαιδευτικό σύστημα, δικαιώματα του παιδιού, ισότητα, ελληνικό σχολείο.

Abstract

Introduction: Human rights present a short history in recent years and a long prehistoric period the begging of which can be found in antiquity. Their legal recognition by international and state law took place gradually in the past two centuries often following dreadful events such as wars, revolutions and genocides. Children's rights evolved in a similar parallel way. In Greece, human rights first appeared in constitutional texts very early, during the Greek war of independence.

This thesis **aims** at investigating the status of constitutional rights in the Greek educational system and bringing to light laws and rules concerning education that protect the rights of all those involved, educators and students.

The applied **method** was the research in various administration papers, combined with personal experience and knowing "how things are done".

As a **result**, it seems to be plenty of provisions concerning school life of students and professional life of educators that settle matters according to constitutional guidance.

The main **conclusion** that arises from the inquiry is about how all these rules are put in practice within the boundaries of the educational system.

Keywords

Constitution, constitutional rights, educational system, children's rights, equality, Greek school.

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT.....	5
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	6
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	9
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	12
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ - ΓΕΝΙΚΟ: ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο:ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.....	14
1.1 Γενικές παρατηρήσεις.....	14
1.2 Ορολογική αποσαφήνιση.....	16
1.3 Τα επιμέρους συνταγματικά δικαιώματα.....	17
1.4 Διάκριση δικαιωμάτων.....	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	21
2.1 Η εξέλιξη των ατομικών δικαιωμάτων.....	21
2.2 Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο.....	25
2.3 Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στα ελληνικά συντάγματα.....	26
2.4 Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο κοινοτικό δίκαιο.....	28
2.5 Μια ματιά στην παγκόσμια κατάσταση.....	32
2.6 Σύγχρονες ανάγκες.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: ΦΟΡΕΙΣ, ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ, ΤΡΙΤΕΝΕΡΓΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.....	35
3.1 Φορείς.....	35
3.1.1 Τα φυσικά πρόσωπα ως φορείς ΑΔ.....	35
3.1.2 Τα νομικά πρόσωπα ως φορείς ΑΔ.....	37
3.1.3 Ομάδες και ενώσεις ως φορείς ΣΔ.....	38
3.2 Αποδέκτες.....	39
3.3 Τριτενέργεια.....	40
3.4 Περιορισμοί.....	41
3.4.1 Κατηγορίες και διακρίσεις περιορισμών.....	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ.....	43
4.1 Παιδιά και παιδική ηλικία.....	43
4.2 Η παιδική ηλικία στο χρόνο.....	44
4.2.1 Η άποψη του Philipp Aries.....	45
4.2.2 Η άποψη του Lloyd de Mause.....	46
4.2.3 Η άποψη του Neil Postman.....	46

4.2.4 Συμπεράσματα	47
4.3 Τα δικαιώματα του παιδιού	48
4.3.1 Η αξία της Διεθνούς Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989	50
4.3.2 Μετά τη Σύμβαση	52
4.3.3 Η κατάσταση στην Ελλάδα.....	52
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ-ΕΙΔΙΚΟ: ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ.....	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΤΑ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ 55	
5.1 Σκοπός της έρευνας	55
5.2 Ερευνητικά ερωτήματα.....	55
5.3 Μερικές χρήσιμες εισαγωγικές παρατηρήσεις	55
5.4 Μερικά κανονιστικά κείμενα για την εκπαίδευση	57
5.5 Ισότητα των μαθητών-ισότητα των εκπαιδευτικών-ισότητα των φύλων (άρθρο 4)	59
5.6 Ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας (άρθρο 5)-Απαγόρευση σωματικών κακώσεων (άρθρο 7).....	61
5.7 Δικαίωμα στην πληροφόρηση και την Κοινωνία της Πληροφορίας (άρθρο 5Α)	63
5.8 Προσωπικά δεδομένα (άρθρο 9Α).....	64
5.8.1 Γενικά	64
5.8.2 Προστασία προσωπικών δεδομένων.....	67
5.8.3 Προστασία προσωπικών δεδομένων εν καιρώ πανδημίας	68
5.8.4 Βιντεοσκόπηση-φωτογράφιση	70
5.8.5 Εξ αποστάσεως εκπαίδευση	71
5.9 Θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13).....	73
5.10 Λίγα λόγια για μερικά δικαιώματα	75
5.10.1 Αναφέρεσθαι στις αρχές (άρθρο 10)	75
5.10.2 Η ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης (άρθρο 14)	76
5.10.3 Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (άρθρο 24).....	76
5.11 Μερικά κοινωνικά δικαιώματα: το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (άρθρο 11), το δικαίωμα των ενώσεων και των σωματίων (άρθρο 12), το δικαίωμα του συνδικαλισμού (άρθρο 23).....	78
5.12 Το δικαίωμα της παιδείας (άρθρο 16).....	80
5.12.1 Ιστορική αναδρομή	80
5.12.2 Το δυσπρόστατο δικαίωμα της παιδείας	85
5.12.3 Φορείς του δικαιώματος της παιδείας	86
5.12.4 Τύποι εκπαίδευσης	87
5.13 Αθλητισμός (άρθρο 16).....	89

5.14 Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης (άρθρο 20).....	92
5.15 Προστασία της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας, της νεότητας, της αναπηρίας (άρθρο 21)	93
5.16 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	103
5.17 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα	104
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	106
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	106
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	107
ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ INTERNET.....	107
ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ.....	108
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	109
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: Άρθρο 16 του Συντάγματος της Ελλάδος	110

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1Α:	Η διάκριση των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά Georg Jellinek.....σελ.19
Πίνακας 1Β:	Η διάκριση των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά Vasak.....σελ.20
Πίνακας 2:	Σταθμοί στην ιστορία των ατομικών δικαιωμάτων.....σελ.24
Πίνακας 3:	Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο.....σελ.26
Πίνακας 4:	Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στα ελληνικά συντάγματα.....σελ.28
Πίνακας 5:	Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο κοινοτικό δίκαιο.....σελ.31
Πίνακας 6:	Φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων.....σελ.35
Πίνακας 7:	Αντιλήψεις για την εικόνα του παιδιού ανά τους αιώνες.....σελ.48
Πίνακας 8:	Σταθμοί στην ιστορία των Δικαιωμάτων του Παιδιού.....σελ.53

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ	Ατομικά Δικαιώματα
ΑΕΙ	Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα
ΑΜΕΑ	Άτομα με ειδικές ανάγκες
άρ.	άρθρο
ΑΣΕΠ	Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού
ΔΔ	Διεθνές Δίκαιο
ΔΕΕ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΟΕ	Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΕΑΕ	Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Επιτροπή
ΕΚΧ	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης
ΕΠΑ.Λ.	Επαγγελματικά Λύκεια
ΕΣ	Εκπαιδευτικό Σύστημα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΙΕΠ	Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
ΙΤΥΕ	Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων
ΚΕ.Δ.Α.Σ.Υ.	Κέντρα Διεπιστημονικής Αξιολόγησης, Συμβουλευτικής και Υποστήριξης
Κ.τ.Ε.	Κοινωνία των Εθνών
ΚΥΑ	Κοινή Υπουργική Απόφαση
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΜΟΑ	Μαθητικοί Όμιλοι Αθλημάτων
Ν.	Νόμος
ΝΠΔΔ	Νομικά Πρόσωπα Δημόσιου Δικαίου
ΝΠΙΔ	Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΤΑ	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΠΔ	Προεδρικό διάταγμα
ΠΣ	Πληροφοριακό Σύστημα
ΠΣΔ	Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο

Σ.	Σύνταγμα
ΣΔ	Συνταγματικά Δικαιώματα
ΣΔΕ	Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας
σ.τ.σ.	σημείωση του συγγραφέα
ΤΕ	Τριτοβάθμια Εκπαίδευση
ΤΠΕ	Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας
ΥΑ	Υπουργική Απόφαση
ΥΚ	Υπαλληλικός Κώδικας
ΥΠΑΙΘ	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρά το γεγονός της σχετικά καθυστερημένης κατοχύρωσης των ατομικών δικαιωμάτων και της πρόσφατης μάλλον αποτύπωσής τους σε συνταγματικές και νομοθετικές διατάξεις, κυρίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οπότε και παρατηρήθηκε μία γενική απαίτηση για την προάσπισή τους από όλους τους λαούς, η πανανθρώπινη αξία τους είναι αδιαμφισβήτητη. Προστατεύουν και ενισχύουν τη θέση του απλού ανθρώπου τον οποίο αναβαθμίζουν από απλό υπήκοο σε πολίτη (Δαγτόγλου, 1991).

Η εργασία αυτή προσπαθεί να αναλύσει το πώς αντιμετωπίζονται τα συνταγματικά δικαιώματα στο χώρο του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα και το εάν και κατά πόσο αυτά γίνονται σεβαστά. Τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία αποπειράται να δώσει απάντηση είναι

1. το εάν υπάρχουν διατάξεις που να αναγνωρίζουν και να προστατεύουν τα συνταγματικά δικαιώματα των μαθητών και των εκπαιδευτικών
2. το πώς αυτές εφαρμόζονται πρακτικά στην καθημερινότητα των εμπλεκόμενων στην εκπαίδευση και
3. το εάν υπάρχει ανάγκη για περαιτέρω ενίσχυση των αναφερόμενων στο Σ. δικαιωμάτων με πιο εξειδικευμένες διατάξεις.

Στην Ελλάδα, δυστυχώς, δεν φαίνεται να υπάρχει ικανός αριθμός ερευνητικών προσπαθειών που να παρουσιάζουν μία σαφή εικόνα της επικρατούσας κατάστασης. Αυτό το κενό επιχειρεί να καλύψει η εργασία αυτή μέσα από τη διεξαγωγή πρωτογενούς έρευνας στο πεδίο της εφαρμογής των ΑΔ στον εκπαιδευτικό χώρο.

Η παρούσα εργασία απαρτίζεται από δύο διακριτά μέρη: στο πρώτο και γενικό μέρος επιχειρείται μία βιβλιογραφική ανασκόπηση της έννοιας και της εξέλιξης των συνταγματικών δικαιωμάτων. Στο πρώτο, κεφάλαιο συγκεκριμένα, μετά από την ορολογική διευκρίνιση συναφών χρησιμοποιούμενων εννοιών, πραγματοποιείται μία απόπειρα επιγραμματικής παρουσιάσής τους και γίνεται αναφορά στις κυριότερες διακρίσεις που έχουν διατυπωθεί για αυτά. Στο δεύτερο κεφάλαιο ιχνηλατούμε την πορεία που ακολούθησε η εξέλιξή τους και τον τρόπο με τον οποίον κατοχυρώθηκαν στο διεθνές και κοινοτικό δίκαιο, καθώς και στα ελληνικά συντάγματα από τη στιγμή της αυθύπαρκτης παρουσίας της χώρας μας στον ευρωπαϊκό χάρτη. Ακολούθως, αναλύονται οι φορείς, οι αποδέκτες και οι περιορισμοί που αυτά εμφανίζουν και το τέταρτο κεφάλαιο αφιερώνεται στο παιδί, την παιδική ηλικία και τα δικαιώματά του. Περνώντας στο δεύτερο και ειδικό μέρος της εργασίας, πραγματοποιείται μία έρευνα σε νομοθετήματα και άλλες κανονιστικές πράξεις σχετικά με το πώς τα επί μέρους συνταγματικά δικαιώματα προστατεύονται, αλλά και βρίσκουν εφαρμογή στο χώρο του ελληνικού

εκπαιδευτικού συστήματος. Την έρευνα αυτή συχνά επικουρεί η γνώση η προερχόμενη από την καθημερινή εμπειρία της λειτουργίας της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τέλος παρατίθενται τα συμπεράσματα της έρευνας και γίνονται προτάσεις για περαιτέρω ερευνητική εργασία.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ - ΓΕΝΙΚΟ: ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

1.1 Γενικές παρατηρήσεις

Δεδομένου ότι ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να σκέφτεται, να κινείται και να μιλάει αποτελεί ένα ελεύθερο ον. Και αφού εκ φύσεως οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι είναι εκ φύσεως και ίσοι (Δαγτόγλου, 1991). Διαθέτουν επομένως την ιδιότητα της ελευθερίας και της ισότητας.

Εάν σε αυτό το σημείο επιθυμούσαμε να εισαγάγουμε την έννοια του δικαιώματος το οποίο προϋποθέτει δύο παράγοντες, το φορέα αλλά συνάμα και το χορηγό, θα έπρεπε να το θέσουμε στο πλαίσιο μίας έννομης τάξης η οποία θα είναι σε θέση όχι μόνο να το χορηγεί αλλά και να το διασφαλίζει. Η έννομη αυτή οντότητα δεν μπορεί να υφίσταται παρά μόνο εντός μίας οργανωμένης κοινότητας. Θα ήταν ακόμα ακριβέστερο να πούμε ότι η έννομη τάξη ταυτίζεται με την έννοια του οργανωμένου κράτους. Συνεπώς δεν νοείται η ύπαρξη δικαιώματος χωρίς την ύπαρξη του κράτους (Δαγτόγλου, 1991) το οποίο θα προστατεύει και θα κατοχυρώνει τα απονεμηθέντα στους πολίτες του δικαιώματα με κανόνες και διατάξεις δικαίου.

Η μη ύπαρξη ή η έξοδος από την οργανωμένη κοινότητα θα είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση μίας κατάστασης αναρχίας κατά την οποία τα ισχυρότερα μέλη της θα επέβαλλαν τη βούλησή τους στους ασθενέστερους. Θα κυριαρχούσε, δηλαδή, το δίκαιο του ισχυρού διότι είναι εμπειρικά αποδεδειγμένο ότι οι ισχυροί κατά κανόνα και ως ένα βαθμό πάντοτε επικρατούν (Δαγτόγλου, 1991).

Από την άλλη μεριά το κράτος δεν αποτελεί μόνο πηγή χορήγησης των δικαιωμάτων, αλλά και συνάμα παράγοντα απειλής και περιορισμού αυτών, καθώς και των αγαθών που απορρέουν από αυτά. Ο μεμονωμένος άνθρωπος, ως άτομο ή ως μέλος μίας ομάδας είναι μακράν ασθενέστερος από το κράτος και την εξουσία που αυτό εξασκεί (Δαγτόγλου, 1991). Συχνά η κρατική δραστηριότητα και πολύ περισσότερο η δραστηριότητα κοινωνικών και πολιτικών ομάδων που την εκάστοτε χρονική συγκυρία ελέγχουν την κρατική εξουσία και τις ενέργειες στις οποίες αυτή προβαίνει, αποτελούν κίνδυνο για τον πολίτη και την άσκηση των δικαιωμάτων του.

Έτσι λοιπόν με την πάροδο του χρόνου κρίθηκε αναγκαία η θέσπιση κανόνων νομικής φύσεως που να προστατεύουν τα δικαιώματα του ανθρώπου, είτε ως άτομου μεμονωμένου είτε ως μέλους μίας ευρύτερης ομάδας. Τα δικαιώματα αυτά περιγράφονται συνήθως με τον όρο

«ατομικά δικαιώματα» καθόσον εξασφαλίζουν την ατομικότητα του ανθρώπου και προφυλάσσουν από ένα ολοκληρωτικό κράτος το οποίο δεν επιτρέπει ατομικά ή στοιχειώδη-θεμελιώδη δικαιώματα (Δαγτόγλου, 1991).

Πρωταρχικός κανόνας δικαίου για ένα κράτος αποτελεί το ισχύον Σύνταγμά του. Είναι αναμενόμενο και επιβάλλεται συγχρόνως η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών του με συνταγματικές διατάξεις. Ωστόσο, πέραν αυτών υπάρχει και πλήθος άλλων διατάξεων που προστατεύουν τα δικαιώματα αυτά, όπως πολυάριθμοι νόμοι, ποικίλες κανονιστικές πράξεις και αποφάσεις οργάνων, συνόδων, οργανισμών και δικαστηρίων (Χρυσόγονος, Κ. & Βλαχόπουλος, Σ. 2017).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η μη κατοχύρωση ενός δικαιώματος δεν συνεπάγεται την απαγόρευση της χρήσης του. Τουναντίον, ό,τι ρητώς δεν απαγορεύεται, επιτρέπεται. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται από την ερμηνεία αρκετών άρθρων του Συντάγματος, όπως για παράδειγμα του άρθρου 5 το οποίο αναφέρει ότι «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας», του άρθρου 50 που αναφέρει ότι «Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας (σ.τ.σ.: επομένως και όλα τα υποδεέστερα όργανα) δεν έχει άλλες αρμοδιότητες παρά μόνο όσες του απονέμουν ρητά το Σύνταγμα και οι νόμοι που είναι σύμφωνοι με αυτό» και του άρθρου 87 που αναφέρει ότι «Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους». Επομένως εάν μία συμπεριφορά ή πράξη δεν απαγορεύεται από κάποια διάταξη, τότε επιτρέπεται ακόμα κι αν είναι ανήθικη, δυσάρεστη ή ανόητη (Χρυσόγονος, Κ. & Βλαχόπουλος, Σ. 2017).

Η ύπαρξη των ατομικών δικαιωμάτων δεν έχει να κάνει αποκλειστικά με το ίδιο το άτομο-πολίτη ενός κράτους, αλλά και με το ίδιο το κράτος, την κρατική εξουσία, τη λειτουργία της δημοκρατίας και τη διαδικασία της νομοθεσίας. Περιορίζουν την κρατική εξουσία, κατοχυρώνουν τη δημοκρατία και τη δικαιοσύνη, δεσμεύουν το νομοθέτη και αποκλείουν οποιαδήποτε μορφή κρατικού ολοκληρωτισμού. Αποτελούν συστατικά στοιχεία ενός κράτους δικαίου οριοθετώντας την κρατική εξουσία και περιορίζοντάς την μέχρι το σημείο όπου έχουν αφετηρία οι ατομικές ελευθερίες.

Για αυτό το λόγο, εξάλλου, τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης με τα ατομικά (Δαγτόγλου, 1991). Δεν μπορεί να νοηθεί δημοκρατία χωρίς την ελεύθερη και ισότιμη συμμετοχή των πολιτών στην εκλογική και εν γένει την πολιτική διαδικασία. Ούτε βέβαια μπορεί να υπάρξει κοινωνικό κράτος το οποίο δεν

προσφέρει τις υποτυπώδεις προϋποθέσεις για τη θεμελίωση της ισότητας μεταξύ των πολιτών του.

Με την πάροδο του χρόνου καθίσταται ολοένα και πιο φανερή η διεθνοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων και η ανάδειξή τους σε μέτρο πολιτισμού των γεωγραφικών κρατών και των λαών τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σύγκριση των σύγχρονων συνταγμάτων διαφόρων κρατών αναδεικνύει τις σαφείς ομοιότητες μεταξύ των διατάξεων που αναφέρονται στα ατομικά δικαιώματα παρά τις διαφορές που υπάρχουν στις λοιπές διατάξεις.

1.2 Ορολογική αποσαφήνιση

Συχνά, τόσο στον προφορικό όσο και στο γραπτό λόγο, αντί του όρου «ατομικά δικαιώματα» γίνεται χρήση εναλλακτικών εκφράσεων που προσπαθούν να περιγράψουν τις ίδιες έννοιες. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στο διεθνή χώρο, όχι μόνο σήμερα, αλλά και διαχρονικά. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτό κατά τη μελέτη νομικών κειμένων διαφορετικής προέλευσης και εποχής, όπως για παράδειγμα οι διακηρύξεις της αμερικανικής και της γαλλικής επανάστασης, σύγχρονα και παλαιότερα εθνικά συντάγματα διαφόρων κρατών, κείμενα διανοητών και φιλοσόφων όπως του Ρήγα Βελεστινλή-Φεραίου, του John Locke και του Jean-Jacques Rousseau, καθώς και διεθνή σύμφωνα και συμβάσεις. Ως έτεροι χρησιμοποιούμενοι όροι εμφανίζονται τα θεμελιώδη ή συνταγματικά ή ανθρώπινα δικαιώματα, όπως και οι ατομικές, θεμελιώδεις, ανθρώπινες ή συνταγματικές ελευθερίες ή τέλος τα δικαιώματα και οι ελευθερίες του ανθρώπου. Ας κάνουμε μία απόπειρα να τους ψηλαφίσουμε εννοιολογικά.

Σύμφωνα με το Δαγτόγλου (1991) η χρήση του όρου «δικαιώματα» αντί «ελευθερίες» είναι προτιμότερη διότι ο δεύτερος όρος παρουσιάζει μία στατική έννοια, ενώ ο πρώτος, εκτός του ότι έχει νομικό πλαίσιο, υποδηλώνει την αξίωση του ατόμου έναντι του οργανωμένου κράτους. Σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, η έκφραση «ατομικά δικαιώματα» τονίζει την έμφυτη ατομικότητα του ανθρώπου που χρειάζεται να προστατευθεί από τον κρατικό ολοκληρωτισμό ή έστω αυταρχικότητα. Λόγω περιεχομένου υπερτερεί των εκφράσεων «θεμελιώδη» ή «ανθρώπινα» ή ακόμα «συνταγματικά» δικαιώματα όπως και «δικαιώματα του ανθρώπου» διότι οι όροι αυτοί είναι μάλλον αόριστοι, άχρωμοι και ασαφείς. Ένα επιπλέον μειονέκτημα που εμφανίζει ο όρος «συνταγματικά δικαιώματα» (ΣΔ) είναι ότι περιλαμβάνει και δικαιώματα κατοχυρωμένα μεν από το σύνταγμα, αλλά όχι θεμελιώδη, όπως για παράδειγμα τα βουλευτικά.

Από την άλλη μεριά και ο ίδιος ο όρος «ατομικά δικαιώματα» παρουσιάζει το μειονέκτημα ότι μπορεί να οδηγήσει στο λανθασμένο συμπέρασμα ότι δεν αναφέρεται σε συλλογικά και

κοινωνικά δικαιώματα όπως αυτό της συναθροίσεως, της σύστασης ενώσεων και σωματείων ή ακόμα και της προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Εν κατακλείδι συμπεραίνουμε ότι οι διάφοροι όροι δίνουν βαρύτητα σε διαφορετικά σημεία, παρόλα αυτά δεν μπορεί να αποκλειστεί η εναλλαγή στη χρήση τους, γεγονός που παρατηρείται εξάλλου συχνά στην πράξη.

1.3 Τα επιμέρους συνταγματικά δικαιώματα

Όπως ήδη αναφέρθηκε, με τον όρο «συνταγματικά δικαιώματα» εννοούμε τα δικαιώματα εκείνα τα οποία κατοχυρώνονται με το Σ., αν και στον όρο αυτόν μπορεί να περιλαμβάνονται και κάποια μη θεμελιώδη.

Το Σ. που ισχύει σήμερα στην Ελλάδα είναι αυτό που ψηφίστηκε το 1975 και αναθεωρήθηκε τα έτη 1986, 2001, 2008 και 2019. Το δεύτερο μέρος του που περιλαμβάνει τα άρθρα 4 έως και 25 τιτλοφορείται «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» και αναφέρεται σε αυτά.

Αναλυτικότερα:

Άρθρο 4: Ισότητα των Ελλήνων.

Άρθρο 5: Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας, και η προσωπική ασφάλεια.

Άρθρο 5Α: Το δικαίωμα στην πληροφόρηση.

Άρθρο 6: Η προσωπική ασφάλεια.

Άρθρο 7: Απαγόρευση βασανιστηρίων, σωματικών κακώσεων και βίας.

Άρθρο 8: Το δικαίωμα του νόμιμου δικαστή.

Άρθρο 9: Το άσυλο της κατοικίας και το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

Άρθρο 9Α: Προστασία προσωπικών δεδομένων

Άρθρο 10: Το δικαίωμα της αναφοράς στις κρατικές αρχές.

Άρθρο 11: Το δικαίωμα συναθροίσεως.

Άρθρο 12: Το δικαίωμα σύστασης ενώσεων και σωματείων.

Άρθρο 13: Η θρησκευτική ελευθερία.

Άρθρο 14: Η ελευθερία της έκφρασης και η ελευθερία του τύπου.

Άρθρο 15: Η ελευθερία του κινηματογράφου, της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης.

Άρθρο 16: Η ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας, το δικαίωμα στην παιδεία.

Άρθρο 17: Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

Άρθρο 18: Η ιδιοκτησία μεταλλείων, ορυχείων, σπηλαίων και γενικά του υπόγειου πλούτου.

Άρθρο 19: Το απόρρητο των επιστολών και η ελευθερία της επικοινωνίας.

Άρθρο 20: Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης.

Άρθρο 21: Η προστασία της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας και της υγείας.

Άρθρο 22: Το δικαίωμα στην εργασία.

Άρθρο 23: Η συνδικαλιστική ελευθερία.

Άρθρο 24: Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Άρθρο 25: Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου.

1.4 Διάκριση δικαιωμάτων

Αν και έχουν διατυπωθεί διάφορες διακρίσεις των συνταγματικών δικαιωμάτων με ποικίλα κριτήρια, η πιο γνωστή από αυτές έγινε από το Γερμανό Georg Jellinek και περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες. Σύμφωνα με αυτήν τα δικαιώματα διακρίνονται σε αρνητικά ή αμυντικά, θετικά ή κοινωνικά και πολιτικά.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα δικαιώματα εκείνα που επιβάλλουν σε τρίτους ένα αρνητικό καθήκον, την υποχρέωση να μην κάνουν κάτι που περιορίζει το δικαίωμα του ατόμου (Stamoulas, 2006). Εδώ υπάγονται αξιώσεις του ατόμου από το κράτος, ατομικές ελευθερίες με αμυντικό χαρακτήρα που αποσκοπούν στην προστασία ενός αγαθού από την κρατική παρέμβαση. Το αγαθό αυτό είναι η ελευθερία σε ποικίλα πεδία της ιδιωτικής ζωής τα οποία διαμορφώνονται από τον ίδιο τον άνθρωπο και που πρέπει να μείνουν μακριά από την κρατική προσβολή και τη δημόσια εξουσία. Συνιστούν, δηλαδή, την άμυνα του πολίτη απέναντι στο κράτος και οριοθετούν τη δημόσια από την ιδιωτική ζωή. Τέτοιου είδους αμυντικά δικαιώματα είναι η προσωπική ελευθερία, η προσωπική ασφάλεια, η ανθρώπινη ζωή και η τιμή, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η θρησκευτική ελευθερία, το άσυλο της κατοικίας, το απαραβίαστο της οικογενειακής και ιδιωτικής ζωής, το δικαίωμα της συναθροίσεως, ενώσεως και συνδικαλισμού, η ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης, η ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας, το απόρρητο των επιστολών και η ελευθερία επικοινωνίας, το δικαίωμα ιδιοκτησίας, το δικαίωμα στην εργασία και άλλα.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει αξιώσεις του πολίτη από το κράτος κυρίως για την παροχή κάποιων υπηρεσιών και αγαθών. Στην περίπτωση αυτή το άτομο δεν αμύνεται έναντι του κράτους, αλλά ζητάει τη βοήθεια και την προστασία του ώστε να εξασφαλιστούν βασικά βιοτικά αγαθά όπως η παιδεία, η εργασία, η προστασία σε αδύναμες ομάδες όπως για παράδειγμα οι ανάπηροι, οι ανίατα ασθενείς, τα θύματα πολέμου ή τρομοκρατίας, οι

πολύτεχνες οικογένειες κ.α. Όλα αυτά χαρακτηρίζονται ως κοινωνικά ή θετικά δικαιώματα, καθώς απαιτούν για την εξασφάλισή τους τη δυναμική παρέμβαση του κράτους (Πανταζής, 2012). Το Σ. της Ελλάδας προβλέπει σε πολλές περιπτώσεις υποχρεώσεις του κράτους, όπως την προστασία του γάμου και της οικογένειας, της παιδικής ηλικίας και της μητρότητας, της νεότητας, των γερατειών και της αναπηρίας, της υγείας των πολιτών, την μέριμνα για τους άπορους και αναξιοπαθούντες, την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Ας σημειωθεί ότι υπάρχουν πολλές διεθνείς συμβάσεις που θεμελιώνουν και προστατεύουν τα κοινωνικά δικαιώματα.

Στην τρίτη κατηγορία, τέλος, υπάγονται τα λεγόμενα πολιτικά δικαιώματα τα οποία παρέχουν τη δυνατότητα στον πολίτη να συμμετέχει στην εφαρμογή της δημόσιας εξουσίας είτε ως εκλογέας, είτε ως αιρετός λειτουργός, είτε ως δημόσιος λειτουργός (υπάλληλος, δικαστής ή ένορκος). Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, το δικαίωμα συμμετοχής στη πολιτική ζωή του τόπου, το δικαίωμα ιδρύσεως πολιτικού κόμματος κ.α. Τα παραπάνω δικαιώματα αποτελούν κατεξοχήν έκφραση της δημοκρατικής αρχής και δίνουν την ευκαιρία στον πολίτη όχι μόνο να αποδέχεται τις κρατικές παροχές, αλλά και να συμμετέχει έμμεσα ή άμεσα στη διαμόρφωση της κρατικής λειτουργίας και στη λήψη αποφάσεων σχετικών με τους φορείς και την πορεία που αυτή θα ακολουθήσει (Δαγτόγλου, 1991).

Πίνακας 1Α: Η διάκριση των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά Georg Jellinek.

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ		
Αμυντικά-Αρνητικά	Κοινωνικά-Θετικά	Πολιτικά
<p>Η προσωπική ελευθερία, η προσωπική ασφάλεια, η ζωή, η τιμή, το άσυλο της κατοικίας, η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, η θρησκευτική ελευθερία, οι συναθροίσεις, ο συνδικαλισμός, η τέχνη, η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία, η ιδιοκτησία, η επικοινωνία</p>	<p>Παιδεία, τέχνη, επιστήμη, εργασία, οικογένεια, γάμος, μητρότητα, παιδική ηλικία, νεότητα, υγεία, προστασία του γήρατος και της αναπηρίας, των απόρων, του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος</p>	<p>Το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, συμμετοχής στην πολιτική ζωή, επηρεασμού της πολιτικής κοινής γνώμης, της ίδρυσης πολιτικού κόμματος και της συμμετοχής σε αυτό, η ελευθερία της γνώμης, της πληροφορίας, του τύπου, της συναθροίσεως και της ενώσεως.</p>

Μία άλλη διάκριση των ΑΔ είναι σε πρώτη, δεύτερης και τρίτης γενιάς (Vasak, 1977). Στα δικαιώματα πρώτης γενιάς που χρονολογικά είναι και τα αρχαιότερα (από την εποχή της Magna Charta και των Διακηρύξεων του 18^{ου} αιώνα) περιλαμβάνονται η ανεξιθρησκεία, η ελευθερία της γνώμης, της σκέψης και της έκφρασης, το δικαίωμα της ψήφου κ.α. Στη δεύτερη γενιά υπάγονται κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά δικαιώματα που απορρέουν από τα προβλήματα που προξένησε το 19^ο αιώνα η Βιομηχανική Επανάσταση, όπως το δικαίωμα στην εργασία, την εκπαίδευση, την κοινωνική ασφάλιση κ.α. Δικαιώματα τρίτης γενιάς, τέλος, θεωρούνται εκείνα που αναφέρονται σε ομάδες ατόμων παρά σε μεμονωμένα άτομα και μιλούν για ειρήνη, επικοινωνία, για βιώσιμη ανάπτυξη, για καθαρό περιβάλλον, για πολιτιστική κληρονομιά, για τα δικαιώματα των μειονοτήτων κ.α. (Πανταζής, 2012).

Πίνακας 1B: Η διάκριση των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά Vasak.

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ		
Πρώτης γενιάς	Δεύτερης γενιάς	Τρίτης γενιάς
Η ανεξιθρησκεία, η ελευθερία της γνώμης, της σκέψης και της έκφρασης, το δικαίωμα της ψήφου κ.α.	Το δικαίωμα στην εργασία, την εκπαίδευση, την κοινωνική ασφάλιση κ.α.	Το δικαίωμα για ειρήνη, επικοινωνία, για βιώσιμη ανάπτυξη, για καθαρό περιβάλλον, για πολιτιστική κληρονομιά, τα δικαιώματα των μειονοτήτων κ.α

Στο σημείο αυτό και αφού ολοκληρώσαμε μία εννοιολογική προσέγγιση στον όρο «ατομικά δικαιώματα», εντοπίσαμε μικρές διαφορές στους χρησιμοποιούμενους όρους, αναφέραμε επιγραμματικά ποια είναι, όπως απαριθμούνται στο ελληνικό Σ., είδαμε το διαχωρισμό τους με κριτήριο το περιεχόμενο και την αξίωση που μεταφέρουν, μπορούμε να περάσουμε σε μία χρονική αναδρομή σε στιγμές που αποτέλεσαν ορόσημα στην ιστορία, αλλά και την προϊστορία τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

2.1 Η εξέλιξη των ατομικών δικαιωμάτων.

Θέλοντας να κάνουμε μία αναδρομή στην ιστορία των ατομικών δικαιωμάτων και την πορεία που ακολούθησε η αναγνώριση και κατοχύρωσή τους έως σήμερα, καλό θα ήταν να πραγματοποιήσουμε μία εξέταση ανά χρονική περίοδο, ξεκινώντας από την αρχαιότητα η οποία διήρκησε έως περίπου τον 4^ο μ.Χ. αιώνα και τη διάλυση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, προχωρώντας στο Μεσαίωνα που καλύπτει χρονικά την περίοδο από τον 5^ο έως τον 15^ο μ.Χ. αιώνα και καταλήγοντας στη νεότερη περίοδο που φθάνει έως τις μέρες μας. Γίνεται εύκολα κατανοητό ότι κατά τη διάρκεια των περιόδων αυτών διαφορετικές κοινωνικο-πολιτικο-οικονομικές συνθήκες επικρατούσαν κάθε φορά με αποτέλεσμα η ζωή και η καθημερινότητα των ανθρώπων κάθε εποχής να διαφέρει.

Κατά την αρχαιότητα, που αντιπροσωπεύεται κυρίως από την Αρχαία Ελλάδα και τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, παρά την ύπαρξη νόμων και κανόνων που ρύθμιζαν τις τότε κοινωνίες, δεν υπήρχε «Σύνταγμα». Τα ατομικά δικαιώματα ουσιαστικά ήταν άγνωστα, όπως σημείωσε ο Benjamin Constant (1872). Η οργάνωση του κοινωνικού συστήματος στηριζόταν τις περισσότερες φορές και για τη μεγαλύτερη διάρκεια της περιόδου αυτής στην πόλη-κράτος, ενώ το σύστημα παραγωγής ήταν κυρίως δουλοκτητικό και η βασική διάκριση των ανθρώπων σε ελεύθερους και δούλους αποστερούσε τους δεύτερους από κάθε δικαίωμα (Χρυσόγονος, Κ. & Βλαχόπουλος, Σ. 2017). Αλλά και η «ελευθερία» των πρώτων δεν αποτελούσε ελευθερία του ατόμου, αλλά ελευθερία της πόλης. Δεν είναι υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι τα άτομα δεν διέθεταν αυτόνομη ιδιωτική ή θρησκευτική ζωή (Δαγτόγλου, 1991). Και βέβαια όποια δικαιώματα διέθεταν καταλύονταν όταν χανόταν η ελευθερία της πόλεως.

Βέβαια σημειώθηκαν και κάποιες προσπάθειες απονομής δικαιοσύνης και κάποιας μορφής ελευθερίας. Εν συντομία αναφέρουμε τους Στωικούς φιλοσόφους στην Αρχαία Ελλάδα οι οποίοι πίστευαν ότι το φυσικό δίκαιο ήταν υπεράνω του νόμου, το νομοθέτη Σόλωνα που πρώτος κατοχύρωσε την ελευθερία στις συναλλαγές και το δικαίωμα του συνεταιρισμού, εισήγαγε τη σεισάχθεια απαλλάσσοντας το λαό από τα χρέη και κατήγγησε τη δουλεία λόγω χρεών, τον Κλεισθένη και τον Περικλή η εποχή του οποίου θεωρείται ο χρυσός αιώνας της δημοκρατίας κατά τον οποίο επικρατούσε ισονομία και αξιοκρατία χωρίς διακρίσεις βάσει τίτλων ευγένειας (Αθανασάκης, 2006).

Περνώντας στη ρωμαϊκή εποχή και παρότι στο ρωμαϊκό δίκαιο υπάρχουν στοιχεία ελευθερίας και ισότητας, το χαρακτηριστικό γνώρισμα του ρωμαϊκού τρόπου διακυβέρνησης αποτελούσε

ο δεσποτισμός ο οποίος μικρά περιθώρια άφηνε για την καλλιέργεια των δικαιωμάτων των ανθρώπων της εποχής. Ας θυμηθούμε επίσης ότι τους τρεις πρώτους μετά Χριστόν αιώνες στο χώρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένοι βίαιοι διωγμοί τόσο πολιτικής όσο και θρησκευτικής φύσεως, οπότε καταλύθηκε κάθε έννοια δικαιώματος.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας στην αρχαιότητα και τους ρωμαϊκούς χρόνους, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφέρουμε ότι το 313 μ.Χ. υπογράφηκε το διάταγμα του Μεδιολάνου από τους συναυτοκράτορες Λικίνιο και Κωνσταντίνο το οποίο αναφέρεται στην αρχή της ανεξιθρησκείας και κατοχύρωσε το πρώτο ιστορικά ατομικό δικαίωμα, αυτό της θρησκευτικής ελευθερίας (Χρυσόγονος, Κ. & Βλαχόπουλος, Σ. 2017).

Συνεχίζοντας την ιστορική αναδρομή μας στο Μεσαίωνα, σημειώνουμε την ύπαρξη στην ανατολή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και στην άλλη μεριά των χωρών της Δυτικής Ευρώπης και την επικράτηση του Χριστιανισμού ως νέα θρησκεία, αλλά και την εξάπλωση του Μωαμεθανισμού σε πολλές περιοχές καθώς και στο χώρο γύρω από τη λεκάνη της Μεσογείου. Το σύστημα που επικρατούσε ήταν φεουδαρχικό και στηριζόταν στην κτήση γης. Άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι το μοίρασμα της εξουσίας μεταξύ του κράτους και της εκκλησίας. Παρότι τα ατομικά δικαιώματα την περίοδο αυτή παρέμειναν εν πολλοίς σε σπαργανικό στάδιο, στην Αγγλία σημειώθηκε μία ιστορική εξέλιξη που έδωσε ώθηση στην αναγνώριση και την μετέπειτα εξέλιξη της πορείας τους: ήταν η υπογραφή του «Μεγάλου Χάρτη των ελευθεριών» γνωστού ως Magna Charta Libertatum το έτος 1215 από το βασιλιά Ιωάννη τον Ακτήμονα. Το έγγραφο αυτό επικυρώθηκε επανειλημμένα από επόμενους βασιλείς και αν και αναφερόταν σε ευγενείς της εποχής εκείνης, τους βαρόνους, δηλαδή τους φεουδάρχες, αποτελεί πρόγονο των μεταγενέστερων διακηρύξεων των ατομικών δικαιωμάτων. Περιελάμβανε άρθρα σχετικά με την ελευθερία κινήσεων, την προσωπική ελευθερία και το δικαίωμα του φυσικού δικαστή (Αθανασάκης, 2006 και Δαγτόγλου, 1991).

Φθάνοντας στους νεότερους χρόνους και παραμένοντας στο χώρο της Αγγλίας όπου σημειώθηκαν μεγάλες πολιτικές αναταραχές ιδίως το 17ο αιώνα, έχουμε ορισμένα κείμενα που σαφώς κατοχυρώνουν και προστατεύουν κάποια ατομικά δικαιώματα και περιορίζουν την κρατική εξουσία. Πρόκειται για το Petition of Rights (1628) που διακήρυξε την προσωπική ελευθερία και απαγόρευε τις αυθαίρετες επιτάξεις, συλλήψεις και φυλακίσεις, το Habeas Corpus (1679) που επίσης προστάτευε την προσωπική ελευθερία και απαγόρευε παράνομες διώξεις και συλλήψεις και τέλος το Bill of Rights (1689) που πέραν από την προστασία της ελευθερίας απαγόρευε τις απάνθρωπες ποινές, αναγνώριζε το δικαίωμα του πολίτη να αναφέρεται στις κρατικές αρχές και καταργούσε τη λογοκρισία (Αθανασάκης, 2006).

Εξάλλου οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού όπως ο Jean-Jacques Rousseau, ο Voltaire, ο Montesquieu και ο Diderot, καθώς και ποιητές και λογοτέχνες όπως ο Άγγλος John Milton υπήρξαν υπέρμαχοι των ανθρώπινων δικαιωμάτων και με το έργο τους βοήθησαν τους μεν λαούς να τα διεκδικούν, τις δε κρατικές εξουσίες να τα παραχωρούν και να τα κατοχυρώνουν με νομικές διατάξεις.

Περνώντας στο 18^ο αιώνα και στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού ωκεανού, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής οι οποίες συνέβαλαν δυναμικά στη συγκρότηση και προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων όχι μόνο στην αμερικανική ήπειρο αλλά σε παγκόσμια κλίμακα, υπογράφηκαν σημαντικές διακηρύξεις, όπως η διακήρυξη του Συνεδρίου της Φιλαδέλφειας (1774) και το Bill of Rights της Βιρτζίνια (1776). Στις 4 Ιουλίου 1776 δεκατρείς Πολιτείες της Αμερικής υπέγραψαν την ιστορική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (Declaration of Independence of the United States of America) η οποία ήταν το έργο μίας επιτροπής αποτελούμενης από τους: John Adams, R.Sherman, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson και R.Livingston και η οποία στηρίχθηκε στο φυσικό δίκαιο και το κοινωνικό συμβόλαιο του Jean-Jacques Rousseau. Το έτος 1787 ψηφίζεται το ομοσπονδιακό αμερικανικό Σύνταγμα στο αρχικό κείμενο του οποίου δεν αναφέρονται μεν ατομικές ελευθερίες, αλλά προστέθηκαν με 10 τροπολογίες το 1791: η προσωπική ελευθερία, η ελευθερία του λόγου, του τύπου και της θρησκευτικής συνειδήσεως, των συγκεντρώσεων, το άσυλο της κατοικίας, η προστασία της ιδιοκτησίας και από συλλήψεις και φυλακίσεις, το δικαίωμα του αναφέρεσθαι στις αρχές και για αμερόληπτη δίκη κ.α. Η εξασφάλιση όλων αυτών των ελευθεριών αποτελεί μέριμνα του ίδιου του κράτους (Αθανασάκης, 2006).

Σημαντική στιγμή στην ιστορία των ανθρώπινων δικαιωμάτων αποτέλεσε το έτος 1789 η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (Declaration des droits de l'homme et du citoyen) η οποία ψηφίστηκε κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης και διακηρύσσει τα ιερά, φυσικά, αναπαλλοτρίωτα ανθρώπινα δικαιώματα (Μπάλιας, 2004). Σύμφωνα με αυτήν το άτομο συγκεντρώνει την ύψιστη αξία, προηγείται της κοινωνίας και βάση του ισχύοντος συστήματος αποτελούν η ατομική πρωτοβουλία και η οικονομική ελευθερία. Δικαιώματα που αναφέρονται είναι η ελευθερία, η ασφάλεια, η ιδιοκτησία, το δικαίωμα της αντίστασης και αυτά έθεσαν τις βάσεις για τη δημοκρατία. Τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα άρχισαν να αναφέρονται αργότερα (Σαγρή, 2019). Η διακήρυξη αυτή που ακόμα ισχύει στη Γαλλία, επηρέασε σε παγκόσμια κλίμακα τη διαμόρφωση εθνικών συνταγμάτων άλλων χωρών, όχι μόνο το 19^ο αιώνα, αλλά διαχρονικά (Αθανασάκης, 2006).

Παρατηρούμε ότι το 18^ο αιώνα έχουμε δύο σημαντικές διακηρύξεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μία στην Αμερική και μία στη Γαλλία. Σημαντικό γεγονός εκείνης της περιόδου και της λίγο μεταγενέστερης ήταν η άνοδος μίας νέας κοινωνικής τάξης, των αστών και του ανταγωνισμού της με τη φεουδαρχική αριστοκρατία για οικονομική δύναμη και πολιτική εξουσία. Τα πρώτα βήματα της βιομηχανικής επανάστασης έγιναν στην Αγγλία το 18^ο αιώνα και αποτέλεσαν την απαρχή της μετατόπισης του κέντρου βάρους της παραγωγικής διαδικασίας από τη γεωργία στη βιομηχανία. Έτσι, λοιπόν, γεννήθηκε η ανάγκη για οικονομική ελευθερία, προστασία της ατομικής πρωτοβουλίας και ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Έπρεπε, επομένως, το κράτος να εγγυηθεί για τις συνθήκες εκείνες που διασφάλιζαν τις ανωτέρω ανάγκες, όπως για παράδειγμα μέσω της οικονομικής αρχής «laissez faire laisser passer» (Δαγτόγλου, 1991).

Εν κατακλείδι συμπεραίνουμε ότι τα ΑΔ διαμορφώνονται στην νεότερη ιστορία, δηλαδή το 16^ο έως το 18^ο αιώνα και τελειοποιούνται κατά τη διάρκεια του 20^{ου}. Ωστόσο, εμφανίζουν προϊστορία και συνδέονται με τον αρχαίο κόσμο και με τη θρησκεία, ιδίως με το χριστιανισμό όπου γίνεται ταύτιση του φυσικού με το θείο δίκαιο. Εξάλλου το φυσικό δίκαιο συνετέλεσε στον περιορισμό της κρατικής εξουσίας έτσι ώστε να δοθεί περισσότερος χώρος στην ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και στην κατοχύρωση των ΑΔ (Αγουρίδης, 1998).

Πίνακας 2: Σταθμοί στην ιστορία των ατομικών δικαιωμάτων

ΑΓΓΛΙΑ	1215 Magna Charta
	1628 Petition of Rights
	1679 Habeas Corpus
	1689 English Bill of Rights
ΗΠΑ	1776 Virginia Bill of Rights
	1776 Declaration of Independence
	1791 Δέκα τροπολογίες του αμερικανικού Συντάγματος
ΓΑΛΛΙΑ	1789 Declaration des droits de l' homme et du citoyen

2.2 Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο.

Ο 20^{ος} αιώνας στιγματίστηκε από δύο αιματηρούς παγκόσμιους πολέμους κατά τη διάρκεια των οποίων ανείπωτες θηριωδίες καταπάτησαν κάθε έννοια θεμελιώδους ατομικού και κοινωνικού δικαιώματος. Το 1920, μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών ιδρύθηκε ένας διεθνής οργανισμός, η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) με 57 κράτη μέλη και κεντρικό όραμα την παγκόσμια ειρήνη. Παρόλα αυτά λίγα χρόνια αργότερα ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος που ξεπέρασε σε αγριότητα και φρικαλεότητες τον πρώτο. Έτσι, το 1945, μετά το πέρας και του δεύτερου, ιδρύθηκε ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) από τις χώρες εκείνες που είχαν νικήσει, αρχικώς 51 και αργότερα προσχώρησαν και άλλες, έτσι ώστε ο αριθμός τους να φθάνει σήμερα τις 193, όλα σχεδόν τα κράτη του κόσμου. Αποστολή του ΟΗΕ είναι η διατήρηση της παγκόσμιας ειρήνης και ο σεβασμός στα ΑΔ. (el.wikipedia.org/wiki/Οργανισμός_Ηνωμένων_Εθνών, 27-11-2021)

Ο Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ που κυρώθηκε το 1945 περιέχει μία γενική διακήρυξη των ατομικών δικαιωμάτων. Το 1948 το κυριότερο όργανο του ΟΗΕ, η Γενική του Συνέλευση και κατ' επέκταση όλα τα κράτη-μέλη του υιοθέτησαν την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων (Μυλωνάς, 1998) η οποία απαρτίζεται από 30 άρθρα και αναφέρεται σε δικαιώματα κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά, οικονομικά, δικαιώματα προστασίας, ελευθερίας και συμμετοχής. Παραθέτουμε από το άρθρο 2: «Κάθε άνθρωπος μπορεί να επικαλείται τα δικαιώματα του χωρίς διάκριση ως προς το φύλο, το χρώμα, τη θρησκεία, τη φυλή, την καταγωγή, την περιουσία, τις πεποιθήσεις ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση» (Σαγρή, 2019).

Αξίζει επίσης να γίνει αναφορά στις πολλές Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) από το 1919 έως σήμερα, ως κείμενα παγκόσμιας σημασίας που έχουν υιοθετηθεί από πολυάριθμα κράτη και που πραγματεύονται μεταξύ άλλων συνδικαλιστικές ελευθερίες, δικαιώματα όπως αυτό της οργάνωσης και της συλλογικής διαπραγμάτευσης και την κατάργηση της καταναγκαστικής εργασίας (Χρυσόγονος, Κ. & Βλαχόπουλος, Σ. 2017).

Τέλος δεν θα έπρεπε να παραλείψουμε την υπογραφή το 1950 στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) η οποία έκτοτε έχει συμπληρωθεί πολλές φορές και η οποία θεσμοθέτησε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) με αρμοδιότητα να εκδικάζει τόσο διακρατικές όσο και ατομικές προσφυγές. Ομοίως στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης υπογράφηκε ο

Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης το 1961 ο οποίος προβλέπει σειρά κοινωνικών δικαιωμάτων (Χρυσόγονος, Κ. & Βλαχόπουλος, Σ. 2017).

Γίνεται αντιληπτό ότι δεδομένου ότι παγκοσμίως υπάρχει πληθώρα διεθνών οργανισμών, συμβουλίων και οργανώσεων που έχουν ψηφίσει και υιοθετήσει κατά καιρούς πολυάριθμες συμβάσεις, αποφάσεις και διακηρύξεις σχετικές τα ΑΔ, αναφερόμενες σε αυτά αποκλειστικά ή εν μέρει, μία σύντομη καταγραφή τους ώστε να δημιουργηθεί μία αντιπροσωπευτική εικόνα μπορεί να περιέχει μόνο μερικά από αυτά, τα πιο γνωστά ή αυτά που επηρεάζουν περισσότερο την Ελλάδα.

Πίνακας 3: Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο.

Χρονολογία	Οργανισμός	Αποτέλεσμα
1920	Κοινωνία των Εθνών	
1945	ΟΗΕ	Καταστατικός Χάρτης
1948	ΟΗΕ	Οικουμενική Διακήρυξη ΑΔ
1919-σήμερα	ΔΟΕ	Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας
1950	Συμβούλιο της Ευρώπης	ΕΣΔΑ
1950	Συμβούλιο της Ευρώπης	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ΔΑ
1961	Συμβούλιο της Ευρώπης	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης

2.3 Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στα ελληνικά συντάγματα

Πριν ξεκινήσει η αναφορά στα ελληνικά συντάγματα και στο πώς επηρέασαν τη διαμόρφωση των ΑΔ στον ελλαδικό χώρο, είναι απαραίτητο να γίνει ειδική μνεία στην επαναστατική διακήρυξη του Ρήγα Βελεστινλή-Φεραίου που τυπώθηκε παράνομα στη Βιέννη το 1797, επομένως χρονολογείται προγενέστερα από κάθε σύνταγμα της ελεύθερης νεότερης Ελλάδος. Πρόκειται για ένα κείμενο με τίτλο «Τα δίκαια του ανθρώπου», εμφανώς εμπνευσμένο από το Σ. της επαναστατημένης Γαλλίας του 1793. Στη διακήρυξή του ο Ρήγας οραματίζεται την απελευθέρωση και αναμόρφωση της Ελλάδας με βάση τα ιδανικά της αδερφοσύνης, της ισότητας και της ελευθερίας (Αντωνόπουλος, 1981).

Περνώντας στην επαναστατημένη και σταδιακά απελευθερωμένη Ελλάδα, το πρώτο προσωρινό Σ. της Επιδάουρου το 1822 καταγράφει έναν πλήρη κατάλογο με τα γενικά δικαιώματα των Ελλήνων, ενώ το προσωρινό Σ. του Άστρους το 1823 αναφέρει τα πολιτικά

δικαιώματα τους. Το Σ. της Τροιζήνας το 1827 κινείται στο ίδιο πνεύμα και περιέχει ειδικό κεφάλαιο σχετικό με το «δημόσιο δίκαιο των Ελλήνων» (Δαγτόγλου, 1991). Τα επόμενα ελληνικά Σ. τα έτη 1844, 1864 και 1911 ήταν μάλλον επηρεασμένα από τα εθνικά Σ. άλλων ευρωπαϊκών κρατών, καθώς περιείχαν κατάλογο των κλασικών ανθρωπινων ελευθεριών (Αθανασάκης, 2006). Το Σ. του 1952 αναφέρεται κι αυτό στα ΑΔ των Ελλήνων και επαναφέρει τον όρο «δημόσιο δίκαιο των Ελλήνων» (Δαγτόγλου, 1991).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο πρώτο κεφάλαιο, το ισχύον Σ. ψηφίστηκε το 1975 κατά τη μεταπολίτευση, μετά τη διακυβέρνηση της χώρας για επτά χρόνια από το καθεστώς των Συνταγματαρχών (1967-1974) και την αλλαγή του πολιτεύματός της σε προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Έκτοτε έχει αναθεωρηθεί τέσσερις φορές. Το δεύτερο μέρος του Σ. αυτού είναι αφιερωμένο στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, όπως απαριθμούνται κατ' άρθρο επίσης στο πρώτο κεφάλαιο.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό του Σ. του 1975 αποτελεί η ενίσχυση των ΑΔ τόσο ως προς το περιεχόμενό τους όσο και ως προς την προστασία τους. Επίσης το Σ. αυτό είναι περισσότερο ανθρωποκεντρικό, παρά ατομοκεντρικό. Ο ανθρωποκεντρισμός εκφράζεται κυρίως με το μη αναθεωρητέο άρθρο 2 παρ.1 που αναφέρει: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας» και με το άρθρο 7 παρ. 2 που αναφέρει «...κάθε προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας απαγορεύεται και τιμωρείται, όπως νόμος ορίζει». Αντίθετα, ο ατομοκεντρισμός περιορίζεται με διατάξεις όπως του άρθρου 25 παρ. 3 που αναφέρει: «Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται» εννοώντας την κατάχρηση των ατομικών δικαιωμάτων και επίσης της παρ. 4 που αναφέρει: «Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους την κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης» (Δαγτόγλου, 1991).

Πέραν του ελληνικού Σ. και όσων αυτό ορίζει με τις διατάξεις του, η χώρα μας αποτελεί μέλος πολλών και σημαντικών διεθνών οργανισμών, όπως για παράδειγμα του ΟΗΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Έχει συμμετάσχει στη λήψη αποφάσεων και έχει συμφωνήσει και κυρώσει πλήθος διεθνών συνθηκών σχετικών με τα ΑΔ. Έχει, τέλος, θεσπίσει ειδικές διατάξεις ώστε να εναρμονιστεί πλήρως με αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Μία ιδιαιτερότητα της χώρας μας λόγω της θέσης της ως μία κύρια πύλη εισόδου προς την ΕΕ, ιδίως τα τελευταία χρόνια, είναι ότι αποτελεί τόπο προορισμού ή διέλευσης τεράστιου αριθμού προσφύγων και μεταναστών. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την αδυναμία της να προσφέρει βοήθεια και προστασία σε κάποιες ευπαθείς κοινωνικά ομάδες, όπως πληθυσμούς Ρομά, παιδιά, άστεγους και κακοποιημένες γυναίκες, παρά την οικονομική στήριξη που έχει

δεχθεί, έχει συντελέσει στην περιθωριοποίηση των ομάδων αυτών. Η ελληνική πολιτεία χρειάζεται να αναλάβει συγκεκριμένες πρωτοβουλίες για την ευαισθητοποίηση και ενημέρωση των πολιτών, ώστε να επιτύχει τη συμμετοχή τους στο σεβασμό και την προάσπιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (Σαγρή, 2019).

Πίνακας 4: Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στα ελληνικά συντάγματα

Χρονολογία	Σύνταγμα
1822	Επιδαύρου
1823	Άστρους
1827	Τροιζήνας
1844	
1864	
1911	
1952	
1975	Αναθεωρήσεις: 1986, 2001, 2008, 2019

2.4 Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο κοινοτικό δίκαιο

Τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτός από τα εθνικά τους συντάγματα και τους διεθνείς κανονισμούς δεσμεύονται και από την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου το οποίο δημιουργεί στους μεν ιδιώτες δικαιώματα, στις δε εθνικές κυβερνήσεις αλλά και τα εθνικά δικαστήρια υποχρεώσεις συμμόρφωσής τους. Σύμφωνα δε με το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) είναι αδιαμφισβήτητη η υπεροχή του δεύτερου απέναντι στα πρώτα (Τσολάκη, 2020).

Από την άλλη μεριά πάλι, επειδή η ΕΕ δεν αποτελεί ένα κράτος με την τυπική έννοια του όρου, αλλά ένα συνασπισμό κρατών με οικονομικούς κυρίως σκοπούς, μπορεί να θίγει ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών της. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάγκη για συνεχώς αυξανόμενη προστασία των ΑΔ στους κόλπους της ΕΕ. Γεγονός αποτελεί ότι στην αρχή της ιδρύσεώς της δεν θεσπίστηκαν ειδικοί κανόνες για την προστασία τους, ούτε αναφέρονταν στις αρχικές Συνθήκες. Σταδιακά, όμως, τα κύρια θεσμικά όργανά της, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο,

το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή άρχισαν να τονίζουν ότι αποδίδουν μέγιστη σημασία στον τομέα αυτό (Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017).

Το 1989 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψήφισε τη «Διακήρυξη θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών» αποτελούμενη από 28 άρθρα προερχόμενα από ποικίλες πηγές: τις ιδρυτικές συνθήκες της Κοινότητας, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τις διεθνείς συμβάσεις και τα εθνικά συντάγματα. Παρότι το κείμενο αυτό δεν έχει ακόμα ενταχθεί σε καμία συνθήκη της ΕΕ και δεν έχει συνταγματική υπόσταση, υποδηλώνει τη συμβολική σημασία που αποδίδουν οι θεσμοί της στην προάσπιση των ΑΔ (Δαγτόγλου, 1991).

Για πρώτη φορά τα ΑΔ αναγνωρίστηκαν στο ενωσιακό δίκαιο με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1994 (Χαϊδεμένου, 2017) η οποία περιλάμβανε αναφορές στην ΕΣΔΑ καθώς και στα εθνικά Σ. των κρατών μελών. Εν συνεχεία, η Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 κατονόμαζε τις ευρωπαϊκές αρχές οι οποίες στηρίζουν το οικοδόμημα της ΕΕ και προέβλεπε συνέπειες για τα κράτη μέλη που παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Το σημαντικότερο έως τώρα βήμα για την προάσπιση των ΑΔ συντελέστηκε λίγο αργότερα και συγκεκριμένα το 2000 στα πλαίσια της Συνθήκης της Νίκαιας με την κατάρτιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Ελευθεριών της ΕΕ ο οποίος και υπογράφηκε από τους προέδρους του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, του Κοινοβουλίου και της Επιτροπής. Ο Χάρτης ενδόθηκε νομικού μανδύα το 2009 με τη Συνθήκη της Λισαβόνας (Parent, 2011) και έκτοτε τέθηκε σε ισχύ. Η ίδια Συνθήκη η οποία αναφέρει τις «αρχές» της προηγούμενης Συνθήκης ως «αξίες», προβλέπει επίσης την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Επίσης καταγράφει διατάξεις σχετικές με την ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής, την ισότητα ευκαιριών, αμοιβών και μεταχείρισης μεταξύ γυναικών και ανδρών, την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, το δικαίωμα εγκατάστασης και την απαγόρευση στον περιορισμό κίνησης πληρωμών και κεφαλαίων (Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017).

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Ελευθεριών της ΕΕ αντλεί υλικό από τα εθνικά Σ. και τους διεθνείς κανονισμούς, από τους αναγνωρισμένους Κοινωνικούς Χάρτες που έχει υιοθετήσει η ΕΕ, από την ΕΣΔΑ και από τη νομολογία του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και του ΕΔΔΑ. Με αυτόν τον τρόπο περιγράφει με σαφήνεια και διαφάνεια τα ΑΔ και δημιουργεί κλίμα νομικής ασφάλειας στο χώρο της ΕΕ (Τσολάκη, 2020). Αποτελείται από 54 άρθρα που αναφέρουν 50 δικαιώματα τα οποία κατανέμονται σε επτά κατηγορίες, τις εξής:

1. Ανθρώπινη αξιοπρέπεια (δικαίωμα στη ζωή και την ακεραιότητα του προσώπου, απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας, απαγόρευση των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ποινών),
2. Ελευθερία (δικαίωμα στην ασφάλεια, την εργασία, την εκπαίδευση, την ιδιοκτησία, το γάμο και την ίδρυση οικογένειας, ελευθερία σκέψης, πληροφόρησης, έκφρασης, θρησκείας, συνειδήσεως και επαγγελματική ελευθερία, ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, τεχνών και επιστημών, προστασία οικογενειακής και ιδιωτικής ζωής, προσωπικών δεδομένων και δικαίωμα ασύλου)
3. Ισότητα (μεταξύ των φύλων, έναντι του νόμου, δικαιώματα του παιδιού και των ηλικιωμένων, μη διάκριση, γλωσσική, θρησκευτική και πολιτισμική πολυμορφία, ένταξη ατόμων με αναπηρία)
4. Αλληλεγγύη (προστασία της υγείας, του περιβάλλοντος και των καταναλωτών, των εργασιακών δικαιωμάτων, των συλλογικών ενεργειών και διαπραγματεύσεων, ισότιμοι και δίκαιοι όροι εργασίας, απαγόρευση παιδικής εργασίας, κοινωνική αρωγή και ασφάλεια)
5. Δικαιώματα των Πολιτών (δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι σε ευρωπαϊκούς θεσμούς, πρόσβασης σε έγγραφα, ελευθερία διαμονής και κυκλοφορίας, προξενική και διπλωματική προστασία, δικαίωμα αναφοράς και Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής)
6. Δικαιοσύνη (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και αμερόληπτο δικαστήριο, δικαίωμα υπεράσπισης, τεκμήριο αθωότητας, αρχή νομιμότητας και αναλογικότητας πράξεων και ποινών) και τέλος
7. Γενικές διατάξεις (Τσολάκη, 2020).

Γίνεται αντιληπτό ότι ο Χάρτης αφενός μεν καλύπτει μία σειρά από παραδοσιακά ΑΔ που μνημονεύονται και σε προγενέστερες Συμβάσεις και την ΕΣΔΑ, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα στη ζωή, στην ελεύθερη σκέψη και έκφραση, σε δίκαιη δίκη, την απαγόρευση των βασανιστηρίων και της αναγκαστικής εργασίας, καθώς και κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και σε δίκαιες συνθήκες εργασίας, αφετέρου διαπραγματεύεται και νέας γενιάς δικαιώματα που δεν υφίσταντο το 1950 και για αυτό το λόγο δεν είχαν προβλεφθεί από την ΕΣΔΑ, όπως για παράδειγμα αυτά που αφορούν στην κλωνοποίηση και άλλα επιτεύγματα της Βιοτεχνολογίας και την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Επίσης κάνει αναφορά σε κάποια δικαιώματα τρίτης γενιάς που έχουν παγκόσμια και οικουμενική σημασία, όπως το δικαίωμα για καθαρό και βιώσιμο περιβάλλον (Χαϊδεμένου, 2017).

Όσον αφορά στην προσχώρηση της ΕΕ στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), παρότι όλα τα κράτη μέλη της έχουν ήδη προσχωρήσει σε αυτή και η Ε.Ε. την έχει επανειλημμένως προτείνει και έχει προβεί σε ενέργειες προς αυτήν την κατεύθυνση και παρά το γεγονός ότι η Συνθήκη της Λισαβόνας την προβλέπει, μέχρι στιγμής δεν έχει επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Το ΔΕΕ δύο φορές, το 1996 και το 2014, έχει γνωμοδοτήσει αρνητικά με την αιτιολογία ότι, πρώτον, νομικές πράξεις της ΕΕ θα μπορούν να προσβάλλονται από τους πολίτες ενώπιον του ΕΔΔΑ και δεύτερον, η ενέργεια αυτή θα αλλοίωνε την αυτονομία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ΕΕ. Πάντως η Ε.Ε. τονίζει ότι η κίνηση αυτή θα αποτελέσει ηχηρό μήνυμα ως προς τη δέσμευση της ΕΕ στις ανθρώπινες αξίες και το κράτος δικαίου και καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια για τη συνέχιση των διαπραγματεύσεων (Τσολάκη, 2020). Συμπερασματικά, γίνεται εμφανές ότι στους κόλπους της ΕΕ έχουν διαμορφωθεί αρκετοί μηχανισμοί για την προάσπιση και διασφάλιση των αξιών που αυτή πρεσβεύει, κυρίως της δικαιοσύνης, των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της δημοκρατίας. Ο χαρακτήρας μερικών από αυτούς, όταν αποτελούν υποχρεωτικές διατάξεις κάποιας Συνθήκης, είναι δεσμευτικός, ενώ κάποιων άλλων, όπως για παράδειγμα οι ετήσιες απολογιστικές εκθέσεις που εκπονούνται από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, μη δεσμευτικός. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ένα επιπλέον μέτρο που εισήγαγε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2014, το Πλαίσιο του Κράτους Δικαίου το οποίο προστατεύει το κράτος δικαίου σε όλα τα κράτη μέλη (Τσολάκη, 2020).

Πίνακας 5: Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο κοινοτικό δίκαιο

Χρονολογία	Συνθήκη/Όργανο	Αποτέλεσμα
1989	Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο	Διακήρυξη θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών
1994	Συνθήκη του Μάαστριχτ	Νομική ΑΔ καθιέρωση στο κοινοτικό δίκαιο
1997	Συνθήκη του Άμστερνταμ	Αναγνώριση ευρωπαϊκών αρχών
2000	Συνθήκη της Νίκαιας	Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Ελευθεριών
2007	Συνθήκη της Λισαβόνας	Τίθεται σε ισχύς ο Χάρτης. Πρόβλεψη για προσχώρηση σε ΕΣΔΑ.
2014	Ευρωπαϊκή Επιτροπή	Πλαίσιο του Κράτους Δικαίου

2.5 Μια ματιά στην παγκόσμια κατάσταση

Σε όλες τις περιοχές της γης υπάρχει ανάγκη και συνάμα απαίτηση των ανθρώπων να υιοθετήσουν και να εξελίξουν κανονισμούς προστασίας των ΑΔ. Στην προσπάθεια αυτή βασική πυξίδα αποτελεί η Οικουμενική Διακήρυξη των ΑΔ αν και σε κάθε περιοχή δίνεται έμφαση σε διαφορετικά σημεία.

Παρότι, όπως αναφέρθηκε, το σύνολο σχεδόν των αναγνωρισμένων κρατών σήμερα ανήκει στον ΟΗΕ και έχει κυρώσει τις σημαντικότερες συνθήκες του, τα περισσότερα μέρη το κόσμου έχουν θεσπίσει επιπλέον περιφερειακά συστήματα προστασίας των ΑΔ τα οποία λειτουργούν παράλληλα με αυτά των Ηνωμένων Εθνών (Σαγρή, 2019).

Έτσι από το έτος 1985 υπάρχει στην Αφρική ο Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων των Ανθρώπων και των Λαών ο οποίος κυρώθηκε από σαράντα και πλέον χώρες και πέρα από τα ατομικά δικαιώματα αναγνωρίζει και συλλογικά δικαιώματα των λαών. Επιπροσθέτως καθιερώνει και υποχρεώσεις των ατόμων απέναντι στο κράτος, την κοινωνία και την οικογένεια (Compass, 2010).

Στη Βόρεια και Νότιο Αμερική ισχύει η Αμερικανική Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και στις Αραβικές χώρες ο αντίστοιχος Χάρτης από το 1994. Δυστυχώς δεν υπάρχει μέχρι τώρα κάτι ανάλογο στην Ασία και στην περιφέρεια του Ειρηνικού Ωκεανού – Ωκεανία (Σαγρή, 2019).

Σε αυτό το σημείο και πριν περάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, καλό θα ήταν να καταπιαστούμε εν συντομία με μερικούς σύγχρονους προβληματισμούς σχετικούς με την εξέλιξη των ΑΔ.

2.6 Σύγχρονες ανάγκες

Η σύγχρονη εποχή δημιουργεί σύγχρονες ανάγκες. Ανάγκες που δεν υπήρχαν παλαιότερα και για αυτό το λόγο δεν υπήρχε για αυτές μέριμνα νομική ή θεσμική. Καταστάσεις και συνθήκες περιβαλλοντικές, κοινωνικές, πολιτισμικές, επιστημονικές, τεχνολογικές δημιούργησαν εξελίξεις για τις οποίες δεν είχε προβλεφθεί κανένα κανονιστικό ή θεσμικό πλαίσιο. Η αλματώδης ανάπτυξη της επιστήμης και η ακόμα ταχύτερη της τεχνολογίας διαμόρφωσαν νέες συνθήκες και ήθη, αλλά κυρίως μία νέα θεώρηση της πραγματικότητας.

Παλαιότερες συνθήκες και διακηρύξεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν είχαν συμπεριλάβει διατάξεις σχετικές με σύγχρονα θέματα τα οποία έχουν ανακύψει στην πρόσφατη εποχή. Τα θεαματικά επιτεύγματα των επιστημών Ζωής και Υγείας και οι επακόλουθες αυτών εφαρμογές της Βιοτεχνολογίας έφεραν τον άνθρωπο, επιστήμονα και μη, αντιμέτωπο με

βιοηθικά διλλήματα. Η εξωσωματική γονιμοποίηση, η κλωνοποίηση, η χρήση ανθρώπινου βιολογικού υλικού για ερευνητικούς λόγους ή ακόμα και για βιομηχανική παραγωγή προϊόντων, η μεταμόσχευση ανθρώπινων οργάνων εγείρει ζητήματα όπως για παράδειγμα εάν ένα μη εμφυτευμένο ζυγωτό στο δοκιμαστικό σωλήνα ενός ιατρικού εργαστηρίου αντιπροσωπεύει έναν εν δυνάμει άνθρωπο, επομένως χαίρει των ανθρώπινων εκείνων δικαιωμάτων τα οποία μοιραζόμαστε εμείς οι υπόλοιποι ή εάν ένας διασωληνωμένος ασθενής με υποβοηθούμενες οργανικές λειτουργίες χωρίς τη δυνατότητα επικοινωνίας και λήψης αποφάσεων έχει ακόμα το δικαίωμα στη ζωή, την υγεία και την αξιοπρέπεια.

Η ραγδαία ανάπτυξη, εξάλλου, των νέων τεχνολογιών και η εκτεταμένη χρήση τους σε κάθε έκφανση της ανθρώπινης ζωής την προσωπική, την επαγγελματική, την πολιτισμική, την κοινωνική, την οικονομική έχει εισαγάγει την ανθρωπότητα στην εποχή, αλλά και στην κοινωνία της Πληροφορίας. Η συλλογή, καταγραφή και επεξεργασία δεδομένων αποτελεί πλέον υπόθεση ρουτίνας. Τι γίνεται, όμως, και τι ισχύει για τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα; Μπορούν να διαχειρίζονται με τον ίδιο τρόπο, από ποιους φορείς και για ποιους λόγους; Μπορούν να αποτελούν αντικείμενο δανεισμού, μεταφοράς και πώλησης μεταξύ επιχειρηματικών ομίλων χωρίς την ενημέρωσή και τη συγκατάθεσή μας; Η κοινοποίηση δεδομένων ιατρικού και βιολογικού χαρακτήρα, όπως η ομάδα αίματος, η ιστοσυμβατότητα, η προδιάθεση για εκδήλωση ασθενειών, η αδυναμία σύνθεσης βιοχημικών ουσιών θα έπληττε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, το δικαίωμα στην ισότητα, στην εργασία και τις ίσες ευκαιρίες; Ή ακόμα περισσότερο θα εξέθετε το υπέρτατο αγαθό της ζωής και της υγείας σε κακόβουλες προθέσεις και κινδύνους όπως η κακοποίηση, η ανθρώπινη εκμετάλλευση ή η εμπορία ανθρώπινων οργάνων;

Η χρήση, παράλληλα, πληθώρας επικίνδυνων και μη βιοδιασπώμενων υλικών όπως χρώματα, πλαστικά, εντομοκτόνα, παρασιτοκτόνα, βαρέα μέταλλα, πετρελαιοειδή, καθώς και η αύξηση της βιομηχανικής, ιατρικής και ερευνητικής χρήσης ραδιενεργών ουσιών σε συνδυασμό με την αδυναμία ασφαλούς φύλαξης και απόρριψής τους, όπως και τα ποικίλων αιτιών πυρηνικά ατυχήματα έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση της συγκέντρωσής τους σε υψηλότατα επίπεδα στο περιβάλλον και τη βιοσυσσώρευσή τους σε ζωντανούς οργανισμούς και κατά συνέπεια στα τρόφιμα και το πόσιμο νερό. Η καταστροφή συχνά εν αγνοία του ανθρώπου ευεργετικών και αμυντικών μηχανισμών του πλανήτη, όπως η εξασθένηση της στιβάδας του όζοντος, η τήξη των πολικών πάγων και η εντατικοποίηση του φαινομένου του θερμοκηπίου είχαν ως συνέπεια την κλιματική αλλαγή σε συντομότατο χρονικό διάστημα με ό,τι αυτή συνεπάγεται σε οικονομικό, περιβαλλοντικό, κοινωνικό και υγειονομικό επίπεδο. Η υπερεκμετάλλευση,

επιπροσθέτως, των φυσικών πόρων με αποτέλεσμα την επακόλουθη εξάντλησή τους δεν αποστερεί τους ανθρώπους ιδιαιτέρως κάποιων περιοχών της γης από το δικαίωμα στη ζωή, την υγεία, την κατοικία, την περιουσία, την εργασία και τις ίσες ευκαιρίες;

Το άρθρο 24 του Σ. αναφέρει: «Η προστασία του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός». Δεδομένης της όλης κατάστασης, λοιπόν, το δικαίωμα αυτό δεν καταστρατηγείται συστηματικά ποικιλοτρόπως;

Εν κατακλείδι, συνάγεται το συμπέρασμα ότι σε κάθε εποχή υπάρχει ανάγκη για συνεχή εξέλιξη των ΑΔ και διαμόρφωσή τους σε σύγχρονο κάθε φορά πλαίσιο που να αγκαλιάζει και να ικανοποιεί τις αναδυόμενες ανθρώπινες ανάγκες και να ακολουθεί το ρυθμό μεταβολής τους. Συνεπώς εθνικές και διεθνείς οργανώσεις, οργανωμένοι και συλλογικοί φορείς, καθώς και όλοι οι άνθρωποι σε ατομικό επίπεδο χρειάζεται να αναπτύξουν ένα βαθμό εγρήγορσης και ετοιμότητας ώστε να προσλαμβάνουν τα μηνύματα κάθε χρονικής συγκυρίας.

Ολοκληρώνοντας σε αυτό το σημείο τη χωροχρονική περιπλάνησή μας στην ιστορία και την καταγωγή των ΑΔ, θα περάσουμε να εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο τα άτομα εκείνα και τους φορείς που δέχονται τις θετικές συνέπειές τους όπως και εκείνους που γίνονται αποδέκτες των δεσμεύσεων που απορρέουν από αυτά, καθώς και τις έννοιες της τριτενέργειας και των περιορισμών που αυτά εμφανίζουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: ΦΟΡΕΙΣ, ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ, ΤΡΙΤΕΝΕΡΓΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

3.1 Φορείς

Με τον όρο «φορέας συνταγματικού δικαιώματος» αναφερόμαστε στο υποκείμενο του δικαιώματος, εκείνον δηλαδή που είναι δικαιούχος αυτού και απολαμβάνει τις ευεργετικές συνέπειες που απορρέουν από αυτό.

Οι παράγοντες που καθορίζουν κάθε φορά το φορέα ενός δικαιώματος είναι ο νομοθέτης, το είδος και το περιεχόμενο του δικαιώματος, κοινωνικό ή πολιτικό, καθώς και τον κοινωνικο-πολιτικό ρόλο που επιθυμεί να αποδώσει ο νομοθέτης στο φορέα ως συντελεστή του πολιτειακού γίγνεσθαι (Τσάτσος, 1986).

Φορείς, συνεπώς, των ατομικών δικαιωμάτων αποτελούν:

- i. τα φυσικά πρόσωπα,
- ii. τα νομικά πρόσωπα και
- iii. ομάδες ή ενώσεις ατόμων.

Πίνακας 6: Φορείς ΣΔ

ΦΟΡΕΙΣ	Φυσικά πρόσωπα
	Νομικά πρόσωπα
	Ομάδες ή ενώσεις ατόμων

3.1.1 Τα φυσικά πρόσωπα ως φορείς ΑΔ.

Όλα τα φυσικά πρόσωπα που διαμένουν στην Ελλάδα από τη γέννησή έως το θάνατο τους αποτελούν φορείς των ΑΔ. Η διατύπωση αυτή περιλαμβάνει Έλληνες και αλλοδαπούς. Αλλοδαπός είναι εκείνος ο οποίος έχει ξένη υπηκοότητα (Δαγτόγλου, 1991). Τα ΑΔ παρουσιάζουν πανανθρώπινο χαρακτήρα, επομένως προορίζονται για όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως ιθαγένειας. Για αυτό το λόγο το ισχύον Σ. δεν περιορίζει την προστασία των δικαιωμάτων μόνο στους Έλληνες, αλλά χρησιμοποιεί διατυπώσεις όπως «έκαστος», «καθένας», «ουδείς» και «πάντες» ή ακόμα αποφεύγει τη χρήση του υποκειμένου του δικαιώματος (π.χ. «η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη»).

Υπάρχουν βέβαια και ορισμένα δικαιώματα που δεν απευθύνονται σε αλλοδαπούς, όπως το δικαίωμα του συνεταιρισμού και της συναθροίσεως, του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι και της ίδρυσης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα. Αυτό συμβαίνει είτε διότι στα αντίστοιχα άρθρα γίνεται λόγος για τους «Έλληνες», είτε διότι το συμπέρασμα αυτό συνάγεται από άλλες διατάξεις. Η αναφορά, εξάλλου, του Σ. στους «Έλληνες» δεν συνιστά απαγόρευση για τους αλλοδαπούς, απλώς υποδηλώνει την ανάγκη νομοθετικής ρύθμισης και για εκείνους (Δαγτόγλου, 1991). Δεν απουσιάζουν, ωστόσο, και τα ΑΔ που απευθύνονται στους ημεδαπούς, όπως αυτό της ελεύθερης εισόδου και εξόδου από τη χώρα, της ίσης μεταχείρισης, της εργασίας, της δωρεάν παιδείας κ.α. Ομοίως οι κοινωνικές αξιώσεις αναγνωρίζονται μόνο στους Έλληνες πολίτες, καθόσον, σύμφωνα με την παρ. 5 του άρθρου 4 του Σ. μόνο εκείνοι «συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους». Κατά τον ίδιο τρόπο δεν λείπουν και τα δικαιώματα εκείνα που προορίζονται εκ φύσεως για τους αλλοδαπούς, όπως το δικαίωμα τους να μην εκδοθούν στη χώρα της ιθαγένειάς τους.

Ειδική περίπτωση, τέλος, αλλοδαπών αποτελούν οι υπήκοοι των άλλων κρατών μελών της ΕΕ, δεδομένου ότι από την ένταξη της χώρας μας στην ΕΕ και την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού δικαίου απαγορεύονται οι διακρίσεις λόγω ιθαγένειας. Αυτό βέβαια δεν ισοδυναμεί με πλήρη ισότητα, αλλά περιορίζει αισθητά τη διάκριση μεταξύ ημεδαπών και κοινοτικών αλλοδαπών (Δαγτόγλου, 1991).

Όσον αφορά στη διάρκεια ισχύος των ΑΔ, αν και στο Σ. δεν υπάρχει σχετική διάταξη, δεχόμαστε ότι αρχίζουν να υφίστανται το αργότερο με τη γέννηση ενός ατόμου και δεν παύουν να υπάρχουν πριν το θάνατό του. Γενικά, ισχύουν οι κανόνες του Αστικού Κώδικα, σύμφωνα με τον οποίο «κάθε άνθρωπος είναι ικανός να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις» και «το πρόσωπο αρχίζει να υπάρχει μόλις γεννηθεί ζωντανό και παύει να υπάρχει με το θάνατό του». Συνεπώς, τα ΑΔ υφίστανται από τη γέννηση ενός ατόμου μέχρι το θάνατό του. Στο σημείο αυτό σημειώνονται τα εξής:

- i. Το κυοφορούμενο έμβρυο διαθέτει και αυτό τα ΑΔ που θα είχε τη στιγμή της γέννησής του
- ii. Και στο νεκρό άτομο αναγνωρίζονται δικαιώματα όπως αυτό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της προστασίας της περιουσιακής κατάστασης (Καραλή & Τραχανά, 2001).

Σε κάποιες περιπτώσεις ανακύπτει το ζήτημα της λεγόμενης «δικαιοπρακτικής ικανότητας» του φορέα ενός ΑΔ. Για να το κατανοήσουμε καλύτερα αυτό, χρειάζεται να γίνει η διάκριση ανάμεσα στην ικανότητα κάποιου ατόμου να είναι υποκείμενο ενός ΑΔ και την ικανότητα του

να ασκεί το ίδιο το δικαίωμα αυτό αυτοτελώς. Υπάρχουν δικαιώματα η άσκηση των οποίων προϋποθέτει ένα βαθμό πνευματικής ωριμότητας και τη συμπλήρωση κάποιας ορισμένης ηλικίας. Τέτοια δικαιώματα αποτελούν αυτό του γάμου, του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, της ίδρυσης και της συμμετοχής σε πολιτικό κόμμα, η άσκηση κάποιας εργασίας ή ορισμένων επαγγελμάτων, της οδήγησης κ.α. Για κάποιες υποχρεώσεις, εξάλλου, ορίζονται κατώτερα όρια ηλικίας, όπως για παράδειγμα για τη σχολική και στρατιωτική υποχρέωση, ενώ για κάποιες άλλες ορίζονται ανώτερα όρια, όπως για την υποχρεωτική αποχώρηση από το δικαστικό λειτούργημα και το δημόσιο τομέα (Δαγτόγλου, 1991).

3.1.2 Τα νομικά πρόσωπα ως φορείς ΑΔ

Παρότι το Σ. κάνει λόγο μόνο για «Έλληνες», υπάρχουν πολλά ΣΔ που έχουν υποκείμενα νομικά πρόσωπα. Για την ακρίβεια, όλα εκείνα τα δικαιώματα που αναφέρονται σε δραστηριότητες που δύνανται να ασκηθούν πέραν του ατομικού τρόπου και με συλλογικό, διαθέτουν ως φορείς και νομικά πρόσωπα. Τέτοια δικαιώματα είναι το δικαίωμα του νόμιμου δικαστή, της ιδιοκτησίας, της ίσης μεταχείρισης, της κατοικίας, της προηγούμενης ακροάσεως, της δικαστικής προστασίας, της συμμετοχής στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας κ.α. Επιπροσθέτως, τα ΣΔ εκείνα η άσκηση των οποίων πραγματοποιείται καλύτερα με ομαδικό τρόπο, όπως η πολιτική ελευθερία (με τις πολιτικές οργανώσεις και τα μέλη τους), η οικονομική (με τις επιχειρήσεις και τους επιχειρηματίες), η θρησκευτική (με το εκκλησίασμα, τους θρησκευτικούς λειτουργούς και τις εκκλησίες), η συνδικαλιστική (με τους εργαζόμενους και τις οργανώσεις τους), του τύπου (με την εφημερίδα, και τους συνεργάτες της), απευθύνονται και σε φυσικά και σε νομικά πρόσωπα.

Αντιθέτως, δικαιώματα όπως αυτό της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας, της παιδείας, της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας, της θρησκευτικής ελευθερίας, εκείνα που αναφέρονται στη θανατική ποινή και τα βασανιστήρια δεν μπορούν να εφαρμοστούν σε νομικά πρόσωπα, παρά μόνο σε φυσικά πρόσωπα. Τα ίδια ισχύουν και για προσωποπαγείς υποχρεώσεις, όπως η στρατιωτική και η σχολική (Δαγτόγλου, 1991).

Το κράτος και οι κρατικοί φορείς δεν αποτελούν υποκείμενα, δηλαδή φορείς των ΣΔ, αλλά παράγοντες περιορισμού αυτών. Παράλληλα αποτελούν αποδέκτες των υποχρεώσεων που αυτά δημιουργούν. Αντιπροσωπεύουν εν δυνάμει απειλές των ΣΔ, άρα δεν μπορούν συγχρόνως να τα προστατεύουν και να τα απειλούν (Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017). Αλλά και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (ΝΠΔΔ) με χαρακτήρα είτε ιδρυματικό είτε σωματειακό, εφόσον δεν εμφανίζουν λειτουργική αυτοτέλεια και αντιπροσωπεύουν αποκεντρωμένη

κρατική λειτουργία δεν μπορούν να συγκαταλεχθούν στους φορείς των ΣΔ. Συνεπώς φορείς ΣΔ μπορεί να είναι μόνο νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου (ΝΠΙΔ) (Καραλή & Τραχανά, 2001).

Και στις δύο περιπτώσεις σημειώνονται εξαιρέσεις. Υπάρχουν, δηλαδή, δημόσιοι φορείς και ΝΠΙΔ που αποτελούν φορείς ΣΔ, καθώς και ΝΠΙΔ που δεν αποτελούν φορείς. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε τις εξής εξαιρέσεις:

1. Όσον αφορά στα δικονομικά ΣΔ, δηλαδή στο δικαίωμα στο νόμιμο δικαστή και στην έννομη προστασία από τα δικαστήρια. Ο καθένας και όλοι έχουν δικαίωμα σε αυτά, συμπεριλαμβανομένου και του κράτους. Οι διάδικοι που θα βρεθούν ενώπιον δικαστηρίου θα τύχουν ίσης μεταχείρισης όποιοι και αν είναι αυτοί, συνεπώς και το δημόσιο.
2. Υπάρχουν ΝΠΙΔ στα οποία το Σ. εξασφαλίζει ανεξαρτησία δράσεως ακόμα και έναντι του ίδιου του κράτους. Τέτοιου είδους αποτελούν τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα (ΑΕΙ) τα οποία ενώ είναι ΝΠΙΔ και εποπτεύονται από το κράτος, έχουν πλήρη αυτοδιοίκηση και ακαδημαϊκή ελευθερία, άρα μπορούν να καταταχθούν στους φορείς των δικαιωμάτων περί τέχνης, επιστήμης, έρευνας και διδασκαλίας του άρθρου 16 του Σ.
3. Αλλά και οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), ενώ εποπτεύονται από το κράτος, διαθέτουν διοικητική αυτοτέλεια, οι αρχές τους εκλέγονται με ψηφοφορία και δύνανται να αναπτύξουν ελεύθερη δράση και πρωτοβουλία (Δαγτόγλου, 1991).

Όσον αφορά, τέλος, στη δεύτερη περίπτωση υπάρχουν και ΝΠΙΔ που δρουν ως ανώνυμες εταιρίες με μοναδικό μέτοχο το δημόσιο και λειτουργούν ως δημόσιες και κρατικές επιχειρήσεις (π.χ. η ΔΕΗ) και έτσι δεν αποτελούν φορείς ΣΔ.

3.1.3 Ομάδες και ενώσεις ως φορείς ΣΔ

Κατά τον ίδιο τρόπο και για τους ίδιους λόγους που αναπτύξαμε πιο πάνω είναι δυνατόν και διάφορες ενώσεις και ομάδες ατόμων χωρίς νομική υπόσταση που δεν συγκαταλέγονται στα ΝΠΙΔ να αποτελέσουν φορείς ΣΔ. Ας μην ξεχνάμε ότι οι άνθρωποι δεν λειτουργούν αποκλειστικά ως μονάδες, αλλά και ως ομάδες (Καραλή & Τραχανά, 2001). Τέτοιου είδους ομάδες θα μπορούσαν να είναι διάφορες οργανώσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα για παράδειγμα θρησκευτικές, συνδικαλιστικές, πολιτικές, επαγγελματικές κ.α. Δεν είναι απαραίτητο οι εκκλησίες και οι πιστοί τους, τα πολιτικά κόμματα και τα μέλη τους, τα

σωματεία και οι σύλλογοι επαγγελματιών (π.χ. ένα σωματείο ηθοποιών, ένας δικηγορικός σύλλογος, ένας εμπορικός σύλλογος) να έχουν νομική προσωπικότητα και να αποτελούν ΝΠΙΔ. Τέτοιου είδους ομάδες ανθρώπων δύνανται να αποτελούν φορείς ΣΔ όπως η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία της ένωσης, η συνδικαλιστική ελευθερία, το δικαίωμα συναθροίσεως κ.α (Δαγτόγλου, 1991).

3.2 Αποδέκτες

Με τον όρο «αποδέκτες» των ΣΔ αναφερόμαστε στους φορείς εκείνους οι οποίοι δεσμεύονται από τα ΣΔ και την άσκησή τους. Είναι εκείνοι οι οποίοι δέχονται τις υποχρεώσεις που αυτά δημιουργούν. Στην προσπάθεια αναζήτησής τους ανακαλύπτουμε ότι το ίδιο το Σ. τους περιγράφει στο άρθρο 25 παρ.1: «Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου...τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους». Σύμφωνα με τον Τσάτσο (1986) τα ΣΔ δεσμεύουν πρωτίστως την κρατική εξουσία σε όλες τις εκφάνσεις της: και τη νομοθετική και την εκτελεστική και τη δικαστική. Με άλλα λόγια δηλαδή δεσμεύουν τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη και το νομοθέτη (Δαγτόγλου, 1991).

Απόρροια του συμπεράσματος αυτού είναι ότι οι νόμοι και οι κανονιστικές διοικητικές πράξεις που θίγουν ΣΔ είναι αντισυνταγματικοί και μη εφαρμοστέοι. Αλλά και οι δικαστικές αποφάσεις που αντιβαίνουν τα ΣΔ επιδέχονται έφεσης και μπορούν να αναιρεθούν.

Μία άλλη συνέπεια αποτελεί ότι, αφού τα ΣΔ δεσμεύουν ανεξαιρέτως και χωρίς διαφοροποίηση όλους τους κρατικούς φορείς, τότε ισχύουν και στις περιπτώσεις εκείνες που η δημόσια διοίκηση λαμβάνει τη μορφή του ιδιωτικού δικαίου. Στην Ελλάδα είναι αρκετές οι περιπτώσεις εκείνες δημοσίων επιχειρήσεων και φορέων του ευρύτερου δημόσιου τομέα που παρέχουν στο κοινωνικό σύνολο αγαθά και υπηρεσίες ζωτικής σημασίας όπως ενέργεια, ύδρευση, επικοινωνία και που λόγω των σύγχρονων αναγκών λειτουργούν ως ΝΠΙΔ, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται βέλτιστη αποδοτικότητα και λειτουργικότητα (Τσάτσος, 1988). Τέτοιου είδους φορείς είναι επιχειρήσεις όπως ΟΤΕ, ΕΡΤ, ΔΕΗ, ΕΛΤΑ, ΕΥΔΑΠ οι οποίες αποτελούν μορφές παροχικής διοίκησης (παρέχουν δηλαδή υπηρεσίες) και εξασφαλίζουν στους πολίτες αξιοπρεπείς όρους διαβίωσης (Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017).

Συνεπώς, εφόσον μία δραστηριότητα έμμεσα ή άμεσα ασκείται από το κράτος ανεξαρτήτως της μορφής που δύναται να λαμβάνει (κεντρική ή αποκεντρωμένη δημόσια υπηρεσία, δημόσια επιχείρηση, ΝΠΙΔ ή ΝΠΙΔ), τα ΣΔ ισχύουν και την περιορίζουν. Με πιο απλά λόγια επειδή το κράτος επέλεξε η ταχυδρομική και τηλεφωνική επικοινωνία να γίνεται με οργανισμούς

ιδιωτικού δικαίου, δε σημαίνει ότι ο ΟΤΕ και τα ΕΛΤΑ απαλλάσσονται από την υποχρέωση να σέβονται το απόρρητο των επιστολών όπως επιτάσσει το Σ. (Δαγτόγλου, 1991).

Στο σημείο αυτό εύλογα ανακύπτει το ερώτημα του εάν επιτρέπεται ή όχι η παραχώρηση δημόσιων λειτουργιών σε ιδιωτικούς φορείς που θα εξυπηρετήσουν το δημόσιο σκοπό. Όπως είναι κοινώς γνωστό και ήδη αναφέρθηκε, αυτό γίνεται σε πολλές περιπτώσεις όπως για παράδειγμα η ρευματοδότηση και η υδροδότηση κατοικιών, οι επικοινωνίες, ή ακόμα και φορολογικές αρμοδιότητες όπως η είσπραξη φόρων και εισφορών ή ακόμα και οι αστυνομικές όπως η επιβολή προστίμων για παράνομη στάθμευση. Υπάρχει, ωστόσο μία σειρά από μη παραχωρήσιμες υπηρεσίες όπως η εθνική άμυνα και ο ποινικός σωφρονισμός (Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017).

3.3 Τριτενέργεια

Τα ΑΔ ισχύουν όχι μόνο στη σχέση του πολίτη με το κράτος και τους δημόσιους φορείς, αλλά και στις σχέσεις του πολίτη, του ατόμου με άλλα άτομα-ιδιώτες. Δυνητική απειλή για τα ΑΔ θα μπορούσε να είναι εκτός από τους φορείς της δημόσιας εξουσίας, και ιδιωτικοί φορείς. Θα μπορούσε να είναι μεμονωμένο άτομο όπως ο εργοδότης, ή ακόμα ένας επαγγελματικός σύλλογος ή ένα εργατικό συνδικάτο (Δαγτόγλου, 1991). Η απειλή αυτή γίνεται όλο και πιο εμφανής από το γεγονός της παραχώρησης δημόσιων λειτουργιών σε ιδιώτες, όπως περιγράφηκε προηγουμένως και εκτείνεται εκτός από τα ατομικά δικαιώματα και στα πολιτικά και σπανιότερα στα κοινωνικά (Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017). Ο όρος της τριτενέργειας δημιουργήθηκε και περιγράφει την ισχύ των ΑΔ όχι μόνο έναντι του κράτους, αλλά και έναντι ιδιωτών, δηλαδή «τρίτων» και περιλαμβάνει και την έννοια της προστασίας τους έναντι των «τρίτων».

Σύμφωνα με το Μάνεση (1982), μέσα στην οργανωμένη κοινωνία υπάρχουν άτομα ή ομάδες, ιδιώτες δηλαδή, που διαθέτουν κάποια εξουσία την οποία μπορούν σε ένα βαθμό να επιβάλλουν ασκώντας καταπίεση. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στα πλαίσια του εργατικού δικαίου για αυτό το λόγο η έννοια της τριτενέργειας έχει κυρίως σαν σκοπό τον περιορισμό της εργοδοτικής εξουσίας.

Αν και παραμένει γεγονός η τριτενέργεια των ΣΔ, χρειάζεται να διευκρινιστεί σε ποιον απευθύνεται κάθε φορά η ενέργεια κάθε δικαιώματος: έναντι του κράτους, των ιδιωτών και ποιων ιδιωτών. Ο καθορισμός του συνόλου των αποδεκτών εξαρτάται από τη φύση του δικαιώματος, αλλά και τη μορφή της συνταγματικής διάταξης που το εισάγει (Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017).

3.4 Περιορισμοί

Τα ΣΔ έχουν κάποιο συγκεκριμένο και περιορισμένο περιεχόμενο. Οι ελευθερίες, δηλαδή, και τα προνόμια που προσφέρουν δεν είναι απόλυτα και απεριόριστα. Εμφανίζουν περιορισμούς. Δεδομένου ότι τα δικαιώματα κατοχυρώνονται συνταγματικά και οι τυχόν περιορισμοί τους θα περιγράφονται σε διατάξεις του ίδιου του Σ.. Για παράδειγμα το άρθρο 11 αναφέρει: «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα», επομένως η διάταξη αυτή προστατεύει και προασπίζει μόνο τις ήσυχες και άοπλες συγκεντρώσεις και όχι τις ένοπλες, θέτει δηλαδή έναν περιορισμό. Με παρόμοιο τρόπο το άρθρο 5 κατοχυρώνει το δικαίωμα καθενός «να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του», αλλά θέτει τον περιορισμό να μην «προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων» και να μην «παραβιάζει το Σ., ούτε το χρηστά ήθη».

3.4.1 Κατηγορίες και διακρίσεις περιορισμών

Μία διάκριση που μπορεί να γίνει στους περιορισμούς των ΣΔ έχει να κάνει με την πηγή προέλευσής τους κι έτσι έχουμε περιορισμούς προερχόμενους από το Σ., το νομοθέτη και τη διοίκηση.

Άλλη διάκριση που υπάρχει γίνεται με βάση το περιεχόμενο που εμφανίζουν, οπότε μπορεί να είναι θετικοί ή αποθετικοί. Οι περισσότεροι είναι αποθετικοί, όπως στο παράδειγμα για τις συναθροίσεις, και δεν επιτρέπουν την άσκηση του δικαιώματος κατά συγκεκριμένο τρόπο (ένοπλα στο παράδειγμά μας). Στην περίπτωση των θετικών περιορισμών που είναι και οι σπανιότεροι το Σ. μπορεί να θέτει και θετικές υποχρεώσεις. Έτσι, για παράδειγμα, για την ιδιοκτησία μπορεί να επιβάλλει και υποχρέωση συντηρήσεώς της ή για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος την υποχρέωση αναδάσωσης μετά από αποψίλωση (Δαγτόγλου, 1991). Περαιτέρω, μπορεί να γίνει διάκριση των περιορισμών σε εγγενείς και γνήσιους. Οι πρώτοι είναι εννοιολογικοί, ενώ οι δεύτεροι αφορούν τον τρόπο άσκησής τους και μπορεί να προβλέπονται από το Σ. ή κάποιον νόμο ή το διεθνές δίκαιο.

Άλλη κατηγορία περιορισμών αποτελούν οι κοινωνικοί οι οποίοι είναι και αυτοί εννοιολογικής φύσεως και απαγορεύουν την καταχρηστική και αντικοινωνική άσκησή των ΣΔ. Πάντως δεν πρέπει να υπάρξει σύγχυση των κοινωνικών δικαιωμάτων που αποτελούν αμυντικά δικαιώματα έναντι του κράτους με τους κοινωνικούς περιορισμούς που αποτελούν θετικές αξιώσεις παροχών από το κράτος.

Στην παράγραφο 3 του άρθρου 25 του Σ. αναφέρεται ότι: «Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται». Αυτό αποτελεί άλλη περίπτωση περιορισμού των δικαιωμάτων, ή για την ακρίβεια προσδιορισμού της έκτασης τους,

Υπάρχει και η περίπτωση εκείνη κατά την οποία τα δικαιώματα που θεσπίζονται από το Σ. να υφίστανται περιορισμό από κάποια απλή, όχι συνταγματική δηλαδή, νομοθετική διάταξη η οποία, όμως, εξυπηρετεί το γενικότερο δημόσιο συμφέρον. Επικρατεί η αντίληψη ότι μία κοινή νομοθετική ρύθμιση που αναφέρεται στο δημόσιο συμφέρον υπερισχύει από κάποια αντίστοιχη αντίθετη συνταγματική.

Συχνά, εξάλλου, το Σ. στην περιγραφή των δικαιωμάτων αναφέρει την «ειδική ή γενική επιφύλαξη του νόμου». Αυτό σημαίνει ότι κατοχυρώνεται το δικαίωμα αυτό εφόσον τηρούνται οι νόμοι ή στο πλαίσιο των ορίων των νόμων.

Το Σ., τέλος, με το άρθρο 48 παρ. 2 προβλέπει και την αναστολή μερικώς ή ολικώς των ΑΔ με χρονικό περιορισμό. Αυτό μπορεί να γίνει από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας λόγω εσωτερικών ή εξωτερικών κινδύνων, σε περίπτωση απουσίας ή αδυναμίας σύγκλισης της Βουλής (Δαγτόγλου, 1991).

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο με τη συνοπτική παρουσίαση των περιορισμών που υφίστανται τα ΣΔ, θα περάσουμε στο επόμενο το οποίο διαπραγματεύεται τις έννοιες παιδί, παιδική ηλικία αλλά και δικαιώματα του παιδιού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

4.1 Παιδιά και παιδική ηλικία

Οι όροι «παιδική ηλικία» και «νεότητα» είναι μεν ευρέως διαδεδομένοι και χρησιμοποιούμενοι στη σύγχρονη εποχή, αλλά σχετικά πρόσφατοι και αναδυόμενοι χρονικά κατά τον 20^ο αιώνα. Σύμφωνα με τον Aries (1962) η παιδική ηλικία δεν συνιστά ένα φυσικό φαινόμενο, αλλά ένα κοινωνικό δημιούργημα με αποτέλεσμα να της αποδίδεται διαφορετικό νόημα κάθε φορά αφού γίνεται διαφορετικά αντιληπτή, ανάλογα με την κοινωνία, την εποχή, την εθνότητα ή ακόμα και το φύλο.

Ο Qvortrup (1998) επισημαίνει ότι η παιδική ηλικία είναι το αποτέλεσμα ενός συνόλου κοινωνικών συνιστωσών, τεχνολογικών παραμέτρων, οικονομικών παραγόντων και πολιτισμικών φαινομένων. Δεν πιστεύει, ωστόσο, ότι τα παιδιά συμβάλλουν με τον ένα ή άλλο τρόπο στην κοινωνική αλλαγή και συνεπώς στη διαμόρφωση της έννοιας της παιδικής ηλικίας. Αντιθέτως υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές αλλαγές συντελούνται πίσω από τις πλάτες και πάνω από τα κεφάλια των παιδιών, χωρίς τη συμμετοχή αυτών.

Η Gittins (1998) επιχειρεί να ερμηνεύσει την έννοια της παιδικής ηλικίας στηριζόμενη στο συνδυασμό τριών προσεγγίσεων: η πρώτη προσέγγιση γίνεται μέσω του έθνους, της εθνικότητας, της τάξης και του φύλου, η δεύτερη μέσω των παιδικών αναπαραστάσεων στα κείμενα και την ανθρώπινη φαντασία και η τρίτη χρησιμοποιεί τις αντιλήψεις και τις ιδέες που έχουν διαμορφωθεί από τη δική μας παιδική εμπειρία.

Η παιδική ηλικία ως κοινωνική έννοια πρωτοεμφανίζεται σύμφωνα με τον Aries (1962) μεταξύ του 1500 και 1800, αν και σημείωσε μεγαλύτερη ανάπτυξη τους δύο τελευταίους αιώνες. Παλαιότερα η αντίληψη περί παιδικής ηλικίας διέφερε ριζικά από τη νεότερη, καθόσον έλλειπε η κοινωνική ευαισθησία προς το ίδιο το παιδί, η συναισθηματική προστασία του και η προετοιμασία του για τον κόσμο στον οποίο έμελλε να εισέλθει (Δασκαλάκης & Γκίβαλος, 2011).

Κατά το 19^ο αιώνα η παιδική ηλικία θεωρείται ένα ιδιαίτερο στάδιο της ανθρώπινης ζωής που προκύπτει από τη σύγκριση ενήλικα και παιδιού με ζητούμενο τη μετάβαση του παιδιού στο στάδιο του ενήλικα. Για αυτό το λόγο συγκροτούνται θεσμοί όπως το σχολείο για τη διευκόλυνση της μετάβασης αυτής οι οποίοι επιδιώκουν την εξομοίωση των παιδιών με τους ενήλικες. Συγχρόνως διαμορφώνονται και ανάλογες μέθοδοι διαπαιδαγώγησης (Νικολάου, 2006).

Με αφετηρία περίπου εκείνη την εποχή έχουμε και την έναρξη συζητήσεων, τη διατύπωση προτάσεων και την κύρωση διακηρύξεων και συνθηκών σχετικών με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το γεγονός αυτό επηρέασε την επικρατούσα άποψη περί παιδικής ηλικίας και άρχισε να διαμορφώνει την ιδέα για τη διατύπωση και προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού. Περισσότερο από όλα τα άλλα, ωστόσο, τη θέση του παιδιού και τον τρόπο διαπαιδαγώγησής του επηρέασαν οι κοινωνικές συνθήκες και οι αντιλήψεις για την εργασία που εισήγαγε και εδραίωσε η βιομηχανική επανάσταση. Η εργασία πλέον απαιτούσε από τα άτομα την απόκτηση συγκεκριμένων γνώσεων και δεξιοτήτων, καθώς και συγκεκριμένων πολιτιστικών χαρακτηριστικών και κινήτρων. Αυτό είχε ως συνέπεια τη χρονική διεύρυνση των ορίων της παιδικής ηλικίας και το διαχωρισμό της από το στάδιο της ενήλικης ζωής, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η απόκτηση των απαιτούμενων ικανοτήτων (Αθανασάκης, 2006). Σήμερα είμαστε εξοικειωμένοι με την ύπαρξη δύο διακριτών και εμφανώς οριοθετημένων κόσμων, αυτόν των παιδιών και αυτόν των ενηλίκων. Παλαιότερα, όμως δεν συνέβαινε αυτό, καθώς δεν υπήρχε κοινωνική διαφοροποίηση μεταξύ τους. Η εξέλιξη της θέσης του παιδιού αποτελεί συνάρτηση του τρόπου θεώρησης της κοινωνίας προς εκείνο. Η αντίληψη που επικρατεί σήμερα για το παιδί ήταν άγνωστη πριν το 18^ο αιώνα με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν αναφορές για τα δικαιώματα του. Η βιομηχανοποίηση ανέδειξε το παιδί ως εμπόδιο για την παραγωγή με συνέπεια τη δημιουργία σχολείων που αναλάμβαναν τη φροντίδα του και το διαχωρισμό του κόσμου των παιδιών από αυτόν των ενηλίκων (Kraul, 1984).

4.2 Η παιδική ηλικία στο χρόνο

Έχουν διατυπωθεί αρκετές ιστορικές προσεγγίσεις σχετικά με την παιδική ηλικία και μάλιστα αρκετές έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε τις έρευνες του Philipp Aries, του Lloyd de Mause και του Neil Postman. Ο πρώτος υποστηρίζει ότι η παιδική ηλικία αποτελεί επινόηση της σύγχρονης εποχής και ότι η βιομηχανοποίηση οδήγησε στον αποκλεισμό των παιδιών από τον κόσμο των μεγάλων και κατά συνέπεια από τις κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις. Ο δεύτερος κλίνει στην άποψη ότι η παιδική ηλικία υπήρξε γεμάτη πόνο, ψυχικές και σωματικές κακοποιήσεις με φθίνουσα ένταση, ο δε τρίτος ότι στην αρχή της νεότερης εποχής περιορίζεται η παιδική εργασία και εκμετάλλευση, παράλληλα με τη γενίκευση της σχολικής φοίτησης. Εν συνεχεία θα κάνουμε μία σύντομη αναφορά σε καθεμία από τις τρεις προσεγγίσεις.

4.2.1 Η άποψη του Philipp Aries

Σε ιστορικο-κοινωνική και πολιτισμική έρευνα που διεξήγαγε το 1975 με τίτλο «Geschichte der Kindheit» διαπιστώνει ότι κατά το Μεσαίωνα και μέχρι το 17^ο αιώνα δεν φαίνεται να υπάρχει διάκριση μεταξύ της παιδικής και ενήλικης ζωής. Τα παιδιά των Σταυροφόρων γίνονταν και αυτά Σταυροφόροι και συμμετείχαν στον πόλεμο από την ηλικία των 10-15 ετών, ενώ πληθώρα παιδιών εργάζονταν στα ορυχεία σε εργασίες πολύ σκληρότερες από ότι οι εργασίες των σημερινών ανθρώπων της Ευρώπης. Η οικογένεια αποτελούσε μία μονάδα παραγωγής όπου όλοι απασχολούνταν σε καθήκοντα βιοποριστικά και οι συναισθηματικοί δεσμοί στο βαθμό που τους γνωρίζουμε σήμερα δεν υπήρχαν. Από την τέχνη της εποχής εκείνης φαίνεται να απουσιάζουν οι αναπαραστάσεις παιδιών. Στη ζωγραφική λείπουν οι εικόνες παιδιών, ακόμα και από τα θρησκευτικά θέματα. Για παράδειγμα, δεν συναντάται η εικόνα του Χριστού ως παιδί. Μόνη εξαίρεση αποτελούν οι εικόνες μελλοντικών βασιλέων οι οποίοι ως παιδιά απεικονίζονται ως μικροί ενήλικες, με βιολογικά χαρακτηριστικά και εξωτερική εμφάνιση ενηλίκων σε μικρογραφία. Αυτό συνεχίζει μέχρι και το τέλος του 16^{ου} αιώνα και εκφράζει μάλλον μία πραγματικότητα, ότι δηλαδή δεν υπήρχε, στην αντίληψη της εποχής τουλάχιστον, αυθύπαρκτο παιδικό στάδιο, παρά πρόκειται για παράλειψη ή αδυναμία παιδικών απεικονίσεων. Όροι όπως παιχνίδι, σχολείο, ελεύθερος χρόνος δεν υπήρχαν.

Κατά τον 17^ο αιώνα η ζωή του παιδιού ταυτίζεται με τη αυτή του ενήλικα. Φορούσε ίδια ρούχα, έπαιζε ίδια παιχνίδια, μοιράζονταν τον περισσότερο χρόνο τους ίδιους χώρους με τους ενήλικες και γενικά ζούσε τη ίδια ζωή. Ας μην ξεχνάμε, βέβαια, ότι η ζωή των ενηλίκων ήταν πολύ διαφορετική από ότι είναι σήμερα. Κατά τη σύγχρονη άποψη οι ενήλικες ήταν μεγάλα παιδιά που διασκεδάζαν με παιχνίδια και ζούσαν μια πιο απλή ζωή από τη σημερινή. Τυπικά το παιδικό στάδιο διαρκούσε μέχρι περίπου τον πέμπτο ή έκτο χρόνο της ζωής ενός ατόμου όταν αυτό βρισκόταν υπό τη συνεχή μητρική προστασία. Μέχρι το 17^ο αιώνα το παιδί δεν διαδραμάτιζε σπουδαίο ρόλο στην κοινωνία και συνεπώς δεν έχαιρε σεβασμού και αναγνώρισης. Όσο μικρότερο ήταν και αδύναμο για να συμμετέχει στην οικογενειακή ζωή τόσο πιο ευάλωτη ήταν η θέση του και λιγότερες πιθανότητες είχε να ζήσει αρκετά ώστε να ενηλικιωθεί.

Αξιοσημείωτη αλλαγή στη φάση της παιδικής ζωής αλλά και στον τρόπο αντίληψης της κοινωνίας για αυτήν σημειώνεται κατά το 18^ο αιώνα. Παράγοντες που συντέλεσαν σε αυτό ήταν η ενίσχυση των συναισθηματικών δεσμών στους κόλπους της οικογένειας και η ίδρυση των σχολικών δομών. Η σχολική ζωή βοήθησε από τη μια μεριά στον προσδιορισμό της

παιδικής ζωής, από την άλλη περιόρισε το παιδί στο χώρο του σχολείου και το απέκλεισε κατά κάποιον τρόπο από την κοινωνία των ενηλίκων.

4.2.2 Η άποψη του Lloyd de Mause

Ο Lloyd de Mause στο έργο του *Hort ihr die Kinder weinen: Eine psychogenetische Geschichte der Kindheit* το 1977 ακολουθώντας μία ψυχο-ιστορική ανάλυση από διάφορες πηγές, καταγράφει έξι μορφές παιδική αγωγής και σχέσης γονέων-παιδιού. Συμπεραίνει ότι η παιδική ηλικία, κατά την πάροδο του χρόνου, δεν εξαρτάται από ιστορικές αλλαγές, αλλά από την εξέλιξη της συναισθηματικής σχέσης ανάμεσα στα παιδιά και τους γονείς τους. Όσο περισσότερο αναπτύσσεται αυτή η σχέση, τόσο περιορίζεται η κακοποίηση των παιδιών. Η θέση τους στην κοινωνία και τη ζωή των ενηλίκων δεν αποτελεί συνάρτηση αλλαγών ιστορικής φύσης, αλλά ψυχικής υφής.

Σύμφωνα με τον ίδιο, κατά τα τέλη της περιόδου του Μεσαίωνα και το επόμενο διάστημα της αρχής των νεότερων χρόνων, το παιδί δεν αντιπροσώπευε για το γονέα αυτό που αντιπροσωπεύει σήμερα, ούτε του αποδιδόταν η αξία που του αποδίδεται σήμερα. Κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα παρατηρείται αύξηση της γονεϊκής φροντίδας προς το παιδί από πλευράς υγιεινής με αποτέλεσμα να μειωθεί αισθητά η παιδική θνησιμότητα. Σήμερα, τέλος, οι γονείς προσφέρουν μεταξύ άλλων και σεβασμό στα παιδιά τους, φροντίζουν να αναπτύξει αυτόνομη και υπεύθυνη προσωπικότητα υιοθετώντας μία αντιεξουσιαστική αγωγή.

4.2.3 Η άποψη του Neil Postman

Ο Neil Postman το 1983 στο έργο του *Das Verschwinden der Kindheit* επιχειρεί μία κοινωνικο-πολιτισμική προσέγγιση στην παιδική ηλικία και ερχόμενος σε αντίθεση με τους προηγούμενους δύο, υποστηρίζει ότι η θέση του παιδιού σημείωσε τη μέγιστη βελτίωση από το 1850 έως το 1950, την εποχή της ώριμης νεωτερικότητας. Πριν και έπειτα από εκείνη την εποχή το παιδί εμφάνιζε και εμφανίζει δυσχερή θέση. Σήμερα δε παρατηρείται τάση επιδείνωσης της θέσης του.

Κατά την αρχαιότητα, σύμφωνα με τον ίδιο, στα παιδιά και τους νέους δεν αποδιδόταν μεγάλη σημασία, αν και ο ρόλος τους ήταν σχετικά προσδιορισμένος. Με την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και τη διάδοση της ικανότητας αναγνώσεως εξομαλύνθηκε η διαφορά μεταξύ ενηλίκων και παιδιών και δεν υπήρχε με τη μορφή που τη γνωρίζουμε σήμερα. Ακόμα και οι μέθοδοι πειθαρχίας εξομοιώθηκαν, οι δε τρόποι τιμωρίας ήταν οι ίδιοι, αν όχι πιο αυστηροί για τα παιδιά. Αλλά πάλι, η βία και η εξουσία ήταν γενικός κανόνας για την τότε

κοινωνία. Σε ένα σημείο βρίσκει να διαφέρουν τα παιδιά από τους ενήλικες: στο ότι τα παιδιά καταλάμβαναν τη βάση της ιεραρχικής πυραμίδας, τόσο στους ελεύθερους, όσο και στους δούλους.

Ο Postman αποδίδει τη βελτίωση της θέσης του παιδιού και της αντιμετώπισής του από τους ενήλικες κατά την ώριμη νεωτερικότητα στη δημιουργία των σχολείων και τη σχολική φοίτηση. Με την παρουσία του παιδιού στο σχολείο περιορίζονται οι κίνδυνοι στους οποίους εκτίθεται, όπως επίσης και η παιδική εργασία και η εκμετάλλευση από τρίτους. Με αυτόν τον τρόπο το παιδί κατέλαβε μία ξεχωριστή θέση, η οποία όμως επιδεινώνεται συνεχώς την εποχή που διανύουμε.

Όπως τονίζει ο ίδιος, η διαφορά μεταξύ του ρόλου των ενηλίκων και των παιδιών ανάγεται στην ικανότητα πρόσβασης στην πληροφορία. Κατά το Μεσαίωνα οι ενήλικες δεν κατείχαν περισσότερες πληροφορίες από τα παιδιά καθόσον δεν υπήρχαν τα ανάλογα μέσα για να επιτευχθεί αυτό και έτσι δεν υπήρχε διαφοροποίηση μεταξύ τους. Αργότερα, η διάδοση της γραφής προξενεί διαχωρισμό στους ρόλους διότι οι μεγάλοι έχουν το προνόμιο της πρόσβασης στην πληροφορία μέσω της γραφής, ενώ τα παιδιά όχι. Σήμερα, με την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών, οι ρόλοι εξομοιώνονται πάλι επειδή όλοι διαθέτουν τις ίδιες ευκαιρίες πρόσβασης στις πληροφορίες. Αυτή η εξέλιξη οδηγεί σε επιδείνωση της θέσης του παιδιού γιατί σε αυτήν την πρώιμη ηλικία δεν έχει αναπτύξει ακόμα τους αμυντικούς μηχανισμούς που θα το βοηθήσουν να προστατευτεί από ποικίλους κινδύνους στους οποίους εκτίθεται.

4.2.4 Συμπεράσματα

Κάνοντας μία σύντομη ανασκόπηση στις τρεις απόψεις που αναφέρθηκαν, παρατηρούμε ότι ο Agies υποστηρίζει τη θέση του παιδιού ως κατάσταση επιδείνωσης, ο De Mause ως κατάσταση βελτίωσης και ο Postman ως κατάσταση χαλαρής ή αυστηρής περιχαράκωσης του κόσμου του παιδιού από τον κόσμο των μεγάλων με θετικά και αρνητικά σημεία για το παιδί (Timmermann & Melzer, 1993). Και οι τρεις απόψεις συγκλίνουν στο σημείο ότι ο 18^{ος} αιώνας σήμανε αλλαγή για τη θέση του παιδιού το οποίο έπαψε πλέον να αποτελεί οικογενειακό βάρος ως προς τα έξοδα διατροφής του και απέκτησε αξία για την οικογένεια του. Εκείνη την εποχή, παράλληλα με την προσοχή των γονέων, το παιδί κίνησε το ενδιαφέρον και των παιδαγωγών οι οποίοι παρακινούμενοι από τη μελέτη της παιδικής ιδιοσυγκρασίας διαμόρφωσαν νέες παιδαγωγικές μεθόδους που κύριο σκοπό είχαν την ανάπτυξη και αγωγή του σε χρήσιμο και λογικό ενήλικα, κατάλληλο να αναλάβει συγκεκριμένο παραγωγικό ρόλο. Η εξέλιξη αυτή συνδυάστηκε με τη

μείωση της παιδικής θνησιμότητας και την άνοδο του ανθρώπινου βιοτικού επιπέδου (Αθανασάκης, 2006).

Πίνακας 7: Αντιλήψεις για την εικόνα του παιδιού ανά τους αιώνες

Εποχή	Ερευνητής	Εικόνα παιδιού
Μεσαίωνας	Philipp Aries	«Μικρός ενήλικας»
Νεότερη εποχή	Lloyd de Mause	«Διάφορο του ενήλικα»
Σύγχρονη εποχή	Neil Postman	«Ενήλικας μικρός»

Παράλληλα με την πορεία της εξέλιξης της θέσης του παιδιού στην οικογένεια και την κοινωνία, εξελίσσεται και η πορεία συγκρότησης των δικαιωμάτων του, καθώς τους τελευταίους αιώνες σημειώθηκαν αξιοσημείωτα γεγονότα και ιδέες που έδωσαν ώθηση στη συγκρότηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων γενικότερα. Γεγονότα όπως η βιομηχανική και η Γαλλική επανάσταση και ιδέες όπως αυτή της ισότητας των δύο φύλων και της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας συνετέλεσαν προς την κατεύθυνση αυτή. Μέχρι και τον 17^ο αιώνα, όταν το παιδί δεν διέφερε από τον ενήλικα και έστεκε απροστάτευτο μπροστά στην κοινωνική και γονική εξουσία, δεν είναι εύκολος ο εντοπισμός και η καταγραφή πηγών παιδικών δικαιωμάτων (Αθανασάκης, 2006). Στη σύγχρονη εποχή, όμως, που το παιδί δεν αποτελεί ένα παθητικό υποκείμενο της περιβάλλουσας κατάστασης και διαδραματίζει ένα ενεργό και διαδραστικό ρόλο επηρεάζοντας τις κοινωνικές συνθήκες και τη δομή του πλαισίου γύρω του, είναι σε θέση να κατέχει και να διεκδικεί δικαιώματα και να του εξασφαλίζονται όλα εκείνα τα κύρια αγαθά, υλικά και μη, που του είναι απαραίτητα για την επιβίωση, την ασφάλεια και την προστασία του (Σαγρή, 2019).

4.3 Τα δικαιώματα του παιδιού

Με τον όρο παιδί στη σύγχρονη εποχή εννοούμε το άτομο με ηλικία κάτω των 18 ετών εκτός εάν υπάρχει νομοθεσία που να ορίζει την ενηλικίωση σε διαφορετική ηλικία (Αθανασάκης, 2006). Ειδικότερα θα μπορούσε να γίνει μια περαιτέρω διάκριση: συνήθως παιδί αποκαλούμε ένα άτομο μέχρι 12 ετών και για τις ηλικίες από 12 έως 18 ετών μπορούμε να χρησιμοποιούμε τον όρο νεότητα.

Οι επικρατούσες αντιλήψεις σήμερα σχετικά με τα παιδιά και τους νέους διαφέρουν μακράν αυτών που επικρατούσαν στο παρελθόν. Μόλις στην προηγούμενη ενότητα είδαμε ότι στο Μεσαίωνα τα παιδιά θεωρούνταν χωρίς ατομικότητα και χωρίς προσωπικότητα. Πίστευαν ότι

κάθε παιδί μπορούσε να αντικατασταθεί από κάποιο άλλο, ενώ σήμερα πιστεύουμε ότι κάθε παιδί είναι είναι μοναδικό και μη ανταλλάξιμο. Η παιδική ηλικία αποδείχθηκε ένα πολυεπίπεδο και πολυσχιδές φαινόμενο, με κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές και επιστημονικές διαστάσεις το οποίο δεν μπορεί να οριστεί μονομερώς με βιολογικά, γενετικά και ανθρωπολογικά κριτήρια (Αθανασάκης, 2006).

Τα δικαιώματα του ανθρώπου εξάλλου ισχύουν ανυπερθέτως και στην περίπτωση των παιδιών, αν και αυτό αποτελεί ένα σύγχρονο επίτευγμα το οποίο βρίσκεται ακόμα υπό διαμόρφωση. Τα παιδιά αποτελώντας φορείς των ΑΔ μπορούν να αναπτύξουν συνείδηση για αυτά και μεγαλώνοντας να τα σέβονται και να τα προασπίζουν ως ενήλικες. Από την άλλη μεριά χρειάζεται να κατανοήσουν εγκαίρως ότι τα δικά τους δικαιώματα έχουν όρια τις ελευθερίες των άλλων (Πανταζής, 2008). Η άποψη ότι τα παιδιά δεν μπορούν να είναι φορείς δικαιωμάτων γιατί δεν μπορούν να ενεργήσουν με τη λογική και να λάβουν αποφάσεις ή γιατί έχουν ανάγκη από τη φροντίδα και την προστασία των γονιών τους απορρίπτεται από σύγχρονες κοινωνιολογικές μελέτες (Δασκαλάκης, 2013).

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα αρκετά ευρωπαϊκά κράτη και όχι μόνο, άρχισαν να βγάζουν από την αφάνεια και το περιθώριο την ύπαρξη των παιδιών, να αναγνωρίζουν την ανάγκη τους για προστασία και να τους την παρέχουν. Παρόλα αυτά όμως τα παιδιά θεωρούνταν περισσότερο αντικείμενα χρήζοντα προστασίας παρά υποκείμενα δικαιωμάτων (Επίτροπος Προστασίας τω Δικαιωμάτων του Παιδιού, <http://www.childcom.org.cy>)

Η πρώτη απόπειρα για επίσημη προστασία του παιδιού και των δικαιωμάτων του μέσω διεθνών ενεργειών έλαβε χώρα στη Γενεύη το 1924 με πρωτοβουλία της ΚτΕ. Ήταν η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού που αν και αποτέλεσε το πρώτο ελπιδοφόρο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, έθεσε το ζήτημα του τρόπου της ορθής και πιστής της εφαρμογής της στην πράξη (Bueren, 1995). Εξάλλου, σύμφωνα με τον Πανταζή (2009), το κείμενο αυτό θεωρεί τα παιδιά μάλλον αντικείμενα προστασίας παρά φορείς δικαιωμάτων τα οποία χρήζουν μεταξύ άλλων βοήθειας, προστασίας και εκπαίδευσης τα οποία πρέπει να τους παρέχονται από τους ενήλικες. Το 1946, αμέσως μετά το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και με σκοπό την ανακούφιση εκατομμυρίων παιδιών και μητέρων που είχαν πληγεί κατά τη διάρκεια αυτού, ιδρύθηκε στα πλαίσια του ΟΗΕ το ίδρυμα των Ηνωμένων Εθνών για τα Παιδιά, ευρέως γνωστό ως UNICEF (United Nations Children's Fund) που αποτελεί σήμερα μία από τις πιο γνωστές με παγκόσμια εξάπλωση οργανώσεις με παρουσία σε 192 κράτη. Με την πάροδο του χρόνου η προσφορά της απευθύνθηκε στις μακροπρόθεσμες ανάγκες μητέρων και παιδιών ιδιαίτερος των υπό ανάπτυξη χωρών και των περιοχών που έχουν πληγεί από φυσικές καταστροφές, παρέχοντας

ανθρωπιστική βοήθεια κάθε μορφής, όπως εμβόλια, φάρμακα, τρόφιμα, ιατρική περίθαλψη, βελτίωση των συνθηκών υγιεινής και εκπαίδευσης κ.α. (ανακτήθηκε στις 9-12-2021 από <https://en.wikipedia.org/wiki/UNICEF>).

Το 1959 η γενική Συνέλευση του ΟΗΕ υιοθέτησε και εξέλιξε την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού του 1924 με ένα δεύτερο κείμενο έτσι ώστε να της αποδώσει τη νομική ισχύ την οποία στερούνταν έως τότε, καλώντας τους γονείς, τις τοπικές αρχές, τις εθνικές κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς να αναγνωρίσουν και να προστατεύσουν τα δικαιώματα αυτά με νομοθετικές διατάξεις και άλλους πρόσφορους τρόπους τότε και στο μέλλον (http://ei.wikisource.org/wiki/Διακήρυξη_των_δικαιωμάτων_του_παιδιού, ανακτήθηκε 13-3-2015). Δυστυχώς και αυτή τη φορά η Διακήρυξη στερούνταν δεσμευτικής ισχύος λόγω μη διεθνούς αναγνώρισής της.

Η δεκαετία του 1970 αποτέλεσε ορόσημο στην εξελικτική πορεία για την αυτονόμηση και καθιέρωση δικαιωμάτων μόνο για το παιδί, καθώς εμφανίστηκε το αντίστοιχο κίνημα το οποίο εξέφραζε το γενικό αίτημα της εποχής για μία διεθνή σύμβαση που θα δεσμεύει νομικά όλα τα κράτη που θα την υιοθετούν (Νάσκου-Περράκη, 1990), που θα συγκεντρώνει το βασικό νόημα όλων των άλλων προηγούμενων σχετικών κειμένων και θα είναι ευρέως και διεθνώς αποδεκτή. Ακολουθεί το 1979 το Διεθνές Έτος Παιδιού που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην αναθεώρηση της διεθνούς νομοθεσίας της σχετικής με τα παιδιά και το 1984 η δημιουργία ομάδας ΜΚΟ του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού. Κομβικό σημείο, ωστόσο, στην ιστορία στάθηκε το 1989 οπότε και υπογράφηκε η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού στα πλαίσια των επιτροπών του ΟΗΕ που αποτέλεσε το επιστέγασμα των μέχρι τότε προσπαθειών για την καθιέρωση ενός νομικού κειμένου και τη θέσπιση κανόνων διεθνούς δικαίου αναφορικά με το παιδί και τα δικαιώματά του, καθώς επίσης και για την ύπαρξη μιας ευρέως αποδεκτής και αναγνωρισμένης σύμβασης (Δασκαλάκης & Γκίβαλος, 2011).

4.3.1 Η αξία της Διεθνούς Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989

Αξίζει σε αυτό το σημείο να ασχοληθούμε ακροθιγώς με το περιεχόμενο της Σύμβασης. Σύμφωνα με το Lenhart (2006) περιλαμβάνει 54 άρθρα που χωρίζονται σε πέντε ομάδες, τις εξής: βασικές αρχές και ορισμός της παιδικής ηλικίας, δικαιώματα για την ανάπτυξη, πολιτικά δικαιώματα, δικαιώματα προστασίας και γενικές διατάξεις. Οι τέσσερις βασικές αρχές τις οποίες προασπίζει είναι οι εξής:

1. Η αρχή της μη διάκρισης: κανένα παιδί δεν πρέπει να υποφέρει εξ αιτίας του χρώματος, της γλώσσας, της φυλής, της θρησκείας, του φύλου, της κοινωνικής ή εθνικής καταγωγής, της κοινωνικής ή της πολιτικής θέσης, της οικογένειας ή της περιουσίας ή ακόμα και κάποιας αναπηρίας.
2. Η αρχή του καλύτερου συμφέροντος: νόμοι και διατάξεις που αναφέρονται σε παιδιά θα πρέπει να θέτουν ως προτεραιότητα το καλύτερο για το παιδί και το βέλτιστο για αυτό όφελος.
3. Η αρχή της επιβίωσης, της ανάπτυξης και προστασίας: το κάθε κράτος θα πρέπει να βοηθά και να εξασφαλίζει την ολοκληρωμένη από φυσικής, ηθικής, κοινωνικής και πνευματικής πλευράς ανάπτυξη του παιδιού.
4. Η αρχή της συμμετοχής: το δικαίωμα κάθε παιδιού να εκφράζει τη γνώμη του για θέματα που το αφορούν.

Η Σύμβαση αυτή αποτελεί το πρώτο ιστορικά και παγκόσμια δεσμευτικό νομικό κείμενο των δικαιωμάτων του παιδιού και καθορίζει τα δικαιώματα εκείνα που θα πρέπει να απολαμβάνουν τα παιδιά σε όλα τα σημεία της γης, φροντίζοντας για την ευημερία τους σε κάθε στάδιο της ανάπτυξής τους (<http://www.unisef.gr/η-σύμβαση-για-τα-δικαιώματα-του-παιδιού-με-απλά-λόγια>, ανακτήθηκε στις 16-3-2015). Θεωρεί το κάθε παιδί ως μία μοναδική προσωπικότητα με έμφυτη αξιοπρέπεια και περιέχει δικαιώματα τα οποία υπερβαίνουν την έννοια της παιδικής προστασίας και αναγνωρίζουν την ανάγκη των παιδιών για ενεργή συμμετοχή στην κοινωνική ζωή και για αυτοπροσδιορισμό (Πανταζής, 2009). Αποτελεί μια αξιόλογη διεθνή προσπάθεια για κατοχύρωση των παιδικών δικαιωμάτων σε οικουμενικό επίπεδο και αποτελεί απόδειξη της παγκόσμιας ανησυχίας για το θέμα «παιδί» (Δασκαλάκης, 2013). Σύμφωνα με τον Πανταζή (2009), μετά τη θέσπισή της ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός παιδιών παραμένουν υγιή, παίζουν, γράφουν και διαβάζουν και γενικώς απολαμβάνουν το δικαίωμά τους να είναι παιδιά. Η Σύμβαση έχει ασκήσει τεράστια επιρροή σε παγκόσμιο επίπεδο, έχει επηρεάσει τη θέσπιση μεταγενέστερων συνθηκών, έχει κινητοποιήσει τις προσπάθειες διεθνών οργανώσεων και οργανισμών για τα δικαιώματα του παιδιού και έχει ενθαρρύνει διεθνή κινήματα που στοχεύουν στην πάταξη της παιδικής εκμετάλλευσης, όπως η στρατολόγηση ανηλίκων και η παιδική πορνεία (Σαγρή, 2019). Παρόλα αυτά, ακόμη και σήμερα τεράστιος είναι ο αριθμός παιδιών που υποφέρει από υποσιτισμό και έλλειψη πόσιμου νερού, πλήττεται από αρρώστιες, στερείται εκπαίδευσης και υφίστανται κακοποίηση (Δασκαλάκης & Γκίβαλλος, 2011).

4.3.2 Μετά τη Σύμβαση

Μετά την υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης την υιοθετούν, λαμβάνουν τα νομοθετικά και διοικητικά εκείνα μέτρα που προβλέπονται σε αυτήν και καταλήγουν στην υπογραφή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Άσκηση των Δικαιωμάτων του Παιδιού το 1996 στο Στρασβούργο. Η Σύμβαση αυτή προάγει και προστατεύει τα δικαιώματα του παιδιού σε ευρωπαϊκό επίπεδο και αναγνωρίζει στα παιδιά ύψιστα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στη ζωή, την εκπαίδευση, την προστασία από κάθε εκμετάλλευση και από κάθε μορφής βία.

Το 2006 στην παράγραφο 3 του άρθρου 3 της Συνθήκης της Λισαβόνας, η ΕΕ δίνει μεγάλη σημασία στα δικαιώματα του παιδιού και στην προώθηση της προστασίας τους. Επίσης και το άρθρο 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αναγνωρίζει ότι τα παιδιά αποτελούν ανεξάρτητους και αυτοτελείς φορείς δικαιωμάτων.

Σήμερα βρίσκεται εν εξελίξει η διαδικασία για να μεταβούμε στο επόμενο στάδιο όσον αφορά στα δικαιώματα των παιδιών μέσω της δράσης «Ευρώπη 2020» η οποία οραματίζεται την Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα να προσφέρει στα παιδιά καλύτερες συνθήκες, πόρους και υπηρεσίες (Σαγρή, 2019).

4.3.3 Η κατάσταση στην Ελλάδα

Η Ελλάδα δεν έμεινε αμέτοχη στις διεθνείς και ευρωπαϊκές εξελίξεις για τα δικαιώματα του παιδιού. Με το νόμο 2101 που ψηφίστηκε στις 2 Δεκεμβρίου 1992 έκανε κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Από το έτος 2000 ξεκίνησε η υποβολή εθνικών εκθέσεων στον ΟΗΕ. Παράλληλα αποστέλλονται και εναλλακτικές εκθέσεις από ομάδα ΜΚΟ. Ο Συνήγορος του Πολίτη, επίσης, υποβάλλει τις δικές του εκθέσεις όσον αφορά στην εφαρμογή της Σύμβασης, όπως και το Δίκτυο ΜΚΟ. Η Επιτροπή για την παρακολούθηση της εφαρμογής της Σύμβασης μετά την εξέταση των εθνικών και των εναλλακτικών εκθέσεων ζήτησε από την Ελληνική κυβέρνηση την παροχή πρόσθετων στοιχείων.

Άλλοι φορείς που ασχολούνται με την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών στον ελλαδικό χώρο είναι η Ελληνική Εθνική Επιτροπή της Unisef, ο Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού που λειτουργεί στα πλαίσια του Συνηγόρου του Πολίτη και η μόνιμη Ειδική Επιτροπή Ισότητας, Νεολαίας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων του Ελληνικού Κοινοβουλίου. Οι φορείς αυτοί, ωστόσο, έχουν το μειονέκτημα να μην έχουν την ικανότητα της αυτόνομης λειτουργίας έτσι

ώστε να εκπονήσουν ένα σχέδιο για την προστασία των παιδικών δικαιωμάτων (Δασκαλάκης, 2009).

Πίνακας 8: Σταθμοί στην ιστορία των Δικαιωμάτων του Παιδιού

Χρονολογία	Όργανο	Αποτέλεσμα
1924	ΚτΕ	Διεθνής Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού
1946	ΟΗΕ	UNISEF
1959	Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ	Υιοθέτηση-εξέλιξη Διεθνούς Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Παιδιού
Δεκαετία 1970		Διεθνές Κίνημα για τα Δικαιώματα του Παιδιού
1979		Διεθνές Έτος Παιδιού
1984	ΟΗΕ	Ομάδα ΜΚΟ του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού
1989	Επιτροπές του ΟΗΕ	Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού
1996	Συμβούλιο της Ευρώπης	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων του Παιδιού
2006	Ευρωπαϊκή Ένωση	Συνθήκη της Λισαβόνας, άρθρο 3, παράγραφος 3
2007	Ευρωπαϊκή Ένωση	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, άρθρο 24

Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται όχι μόνο η ιστορική αναδρομή στην πορεία της θέσης του παιδιού στην οικογένεια και την κοινωνία, όπως και η επισκόπηση της διαδρομής που ακολούθησαν τα δικαιώματα του παιδιού, αλλά και το πρώτο και γενικό μέρος της παρούσας εργασίας το οποίο διαπραγματεύτηκε την έννοια, τη σημασία, τους φορείς και αποδέκτες και τη νομική κατοχύρωση των ΣΔ στην Ελλάδα και διεθνώς. Ακολουθεί το δεύτερο και πιο ειδικό

μέρος στο οποίο θα παρουσιαστούν οι τρόποι με τους οποίους το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα διαφυλάσσει και προστατεύει τα ΣΔ στα πλαίσια της αρμοδιότητάς του.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΙΔΙΚΟ –ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΤΑ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

5.1 Σκοπός της έρευνας

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας θα αποτολμήσουμε μία έρευνα σκοπός της οποίας είναι να εντοπίσει τη θέση των επιμέρους συνταγματικών δικαιωμάτων στο χάρτη του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, το εάν, δηλαδή, και κατά πόσο αυτά αναγνωρίζονται και προστατεύονται στην καθημερινότητα της σχολικής και υπηρεσιακής ζωής των εμπλεκομένων στην εκπαίδευση.

5.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία προσπαθεί να δώσει απάντηση η έρευνα αυτή είναι, όπως ήδη έχει αναφερθεί στην Εισαγωγή της παρούσας εργασίας, τρία:

1. το εάν υπάρχουν σχετικές διατάξεις που να ακολουθούν τις κατευθυντήριες γραμμές που θέτουν οι συνταγματικές οδηγίες
2. το πώς αυτές βρίσκουν πρακτική εφαρμογή και
3. το εάν καλύπτουν όλες τις ανάγκες που προκύπτουν ή απαιτείται τροποποίηση και συμπλήρωσή τους με άλλες πιο εξειδικευμένες.

5.3 Μερικές χρήσιμες εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ξεκινώντας το δεύτερο μέρος αυτής της εργασίας και πριν περάσουμε στην εξέταση των επί μέρους ανθρώπινων δικαιωμάτων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (ΕΣ), θα ήταν χρήσιμο να κάνουμε μερικές διευκρινιστικές αποσαφηνίσεις. Το τμήμα αυτό της εργασίας καταπιάνεται με το εάν το ΕΣ σέβεται τα αναφερόμενα στο Σ. ανθρώπινα δικαιώματα και με ποιους πρακτικούς τρόπους επιτυγχάνεται αυτό. Μια πρώτη διευκρίνιση που χρειάζεται να γίνει είναι ότι ο εκπαιδευτικός χώρος περιλαμβάνει τους μαθητές, τους εκπαιδευόμενους δηλαδή, αλλά και τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι αποτελούν εργαζόμενο προσωπικό. Σε πολλές περιπτώσεις συμβαίνει άλλες διατάξεις να διέπουν τις σχέσεις των μαθητών με το ΕΣ και άλλες τις σχέσεις των εργαζομένων σε αυτό. Ουσιαστικά, υπάρχουν δύο οπτικές γωνίες από τις οποίες μπορούμε

να έχουμε θέαση στο ζητούμενο το οποίο είναι η διαφύλαξη των ΣΔ στον οριοθετημένο χώρο της εκπαίδευσης.

Μία δεύτερη παρατήρηση είναι ότι τα θέματα που άπτονται όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης είναι αφενός πολυάριθμα και αφετέρου εμφανίζουν αναρίθμητες λεπτομέρειες. Η ρύθμισή τους απαιτεί την κατά καιρούς έκδοση κανονιστικών πράξεων ο αριθμός των οποίων ανέρχεται σε υψηλότατα επίπεδα, καθώς και τη συνεχή ανανέωση και επικαιροποίησή τους. Αποτελεί σύνηθες φαινόμενο δε, παρά τη ύπαρξη πλήθους νομοθετημάτων και σχετικών διατάξεων, κάποια σημεία να μην αποσαφηνίζονται πλήρως και με ικανοποιητικό τρόπο, με συνέπεια οι εκάστοτε εμπλεκόμενοι να ενεργούν σύμφωνα με τον τρόπο της δικής τους ερμηνείας ή τον τρόπο που υποδεικνύει ο πρακτικός νους και η εμπειρία.

Παραδεχόμενοι ότι η αναζήτηση, ο εντοπισμός και η καταγραφή του συνόλου των διατάξεων που διέπουν τη σχολική ζωή είναι μάλλον αδύνατη, στην παρούσα εργασία γίνεται μνεία κυρίως στις πιο πρόσφατες χρονικά από αυτές οι οποίες ισχύουν την τρέχουσα περίοδο. Επίσης, στις περισσότερες περιπτώσεις αυτά που ισχύουν στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε ανάλογες περιπτώσεις είναι τα ίδια, ενδεχομένως με μικρές παραλλαγές, αν και μπορεί να καθορίζονται από διαφορετικά νομοθετήματα και κανονιστικές πράξεις.

Ας μην ξεχνάμε, εξάλλου, ότι η εκπαίδευση παρουσιάζει τρεις βαθμίδες, την πρωτοβάθμια, τη δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια. Οι βαθμίδες εμφανίζουν αρκετή ετερογένεια μεταξύ τους, διότι αφενός απευθύνονται σε άτομα διαφορετικής ηλικίας, ανήλικα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια και ενήλικα στην τριτοβάθμια και αφετέρου η τριτοβάθμια εμφανίζει το μεγαλύτερο βαθμό ανεξαρτησίας από την κρατική διοίκηση. Τις πιο γνωστές και πιο διαδεδομένες πρακτικές εφαρμογής αποτελούν αυτές τις πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Μία τελική επισήμανση είναι ότι παρά την ύπαρξη συγκεκριμένων διατάξεων και οδηγιών που ενδεχομένως να ισχύουν και να εφαρμόζονται για μεγάλες χρονικές περιόδους και να αποτελούν καθιερωμένες πρακτικές στην εκπαίδευση, όπως για παράδειγμα η δια ζώσης διδασκαλία, οι εκπαιδευτικές εκδρομές και επισκέψεις, η υλοποίηση ποικίλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, η διενέργεια διαγωνισμών και αθλητικών δραστηριοτήτων, μπορεί να συμβεί, λόγω έκτακτων και απρόοπτων συνθηκών, όπως συνέβη πρόσφατα στην περίοδο της παγκόσμιας πανδημίας, να υποστούν τροποποίηση, αναβολή ή ακόμα και ματαίωση για κάποιο χρονικό διάστημα.

Ολοκληρώνοντας αυτές τις λίγες εισαγωγικές διευκρινίσεις, είναι καιρός να περάσουμε, στις ενότητες που ακολουθούν, να εξετάσουμε με ποιους πρακτικούς τρόπους και μέσα

αναγνωρίζονται και προστατεύονται τα αναφερόμενα στο Ελληνικό Σύνταγμα ανθρώπινα, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα στο χώρο του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

5.4 Μερικά κανονιστικά κείμενα για την εκπαίδευση

Αναμφισβήτητο γεγονός αποτελεί ότι υπάρχει πληθώρα ποικίλων κανονιστικών κειμένων (νόμοι, προεδρικά διατάγματα, κοινές και απλές υπουργικές αποφάσεις, εγκύκλιοι) που ρυθμίζουν όλα τα θέματα που αφορούν στην πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Παρακάτω παρατίθεται με χρονολογική σειρά ένας σύντομος κατάλογος από μερικά, αλλά ενδεικτικά από αυτά οι διατάξεις των οποίων επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα της παρούσας εργασίας.

ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΕΔΡΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

N. 1264/1982 ΦΕΚ 79 Α/1982 «Για τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος και την κατοχύρωση των συνδικαλιστικών ελευθεριών των εργαζομένων»

N. 1566/1985 ΦΕΚ 167Α/1985 «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις»

N. 2525/1997 ΦΕΚ 188Α/1997 «Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση αποφοίτων στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και άλλες διατάξεις»

N.2909/2001 ΦΕΚ 90Α/2001 «Ρυθμίσεις θεμάτων εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και άλλες διατάξεις»

ΠΔ 60 ΦΕΚ 65Α/2006 όπως τροποποιήθηκε με το ΠΔ 48 ΦΕΚ 97Α/2012 «Αξιολόγηση των μαθητών του Ενιαίου Λυκείου»

N.3528/2007 ΦΕΚ 26Α/ 2007 «Κύρωση του κώδικα κατάστασης δημόσιων πολιτικών διοικητικών υπαλλήλων και υπαλλήλων ΝΠΔΔ»

ΠΔ 47 ΦΕΚ 97Α/2012 «Αξιολόγηση των μαθητών των Α', Β', Γ' τάξεων των Γυμνασίων για την πιλοτική εφαρμογή του νέου προγράμματος σπουδών»

ΠΔ 46 ΦΕΚ 74Α/2016 «Αξιολόγηση των μαθητών του Γενικού Λυκείου»

N.4823/2021 ΦΕΚ 136Α/2021 «Αναβάθμιση του σχολείου, ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις»

ΥΠΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

ΥΑ 23.613/6/Γ2 4094 ΦΕΚ 619 Β/ 1988 «Κανονισμός λειτουργίας των μαθητικών κοινοτήτων»

ΥΑ Υ1γ/Γ.Π./ΟΙΚ.81025/2013 ΦΕΚ 2135 Β/29-08-2013 «Κανόνες υγιεινής σχολικών κυλικείων, καντινών (σταθερών) χώρων εστίασης εντός των σχολείων και καθορισμός των

προϊόντων που διατίθενται από αυτά εντός δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε από την ΥΑ Υ1γ/Γ.Π./οικ. 96605/2013 ΦΕΚ 2800 Β/ 04-11-2013

ΚΥΑ 50025 ΦΕΚ 4217Β/ 2018 «Μεταφορά μαθητών δημόσιων σχολείων από τις Περιφέρειες»

ΥΑ 79942/ΓΔ4/2019 ΦΕΚ 2005Β/2019 «Εγγραφές, μετεγγραφές, φοίτηση και θέματα οργάνωσης της σχολικής ζωής στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» όπως τροποποιήθηκε με την ΥΑ 72367/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 2675Β/2021 και την ΥΑ 61178/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 2286 Β/2021

ΥΑ 20883/ΓΔ4/2020 ΦΕΚ 456Β/2020 «Εκδρομές-Εκπαιδευτικές επισκέψεις και μετακινήσεις μαθητών/τριων δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εντός και εκτός χώρας»

ΚΥΑ 30746/ΓΔ8 ΦΕΚ 1046Β/2021 «Πρόγραμμα Ψηφιακή Μέρα»

ΚΥΑ 14109/ΓΔ4/ 2021 ΦΕΚ 455Β/2021 «Σύσταση και συγκρότηση πενταμελούς επιτροπής για μαθητές/τριες που συνοικούν με άτομα που πάσχουν από σοβαρό υποκείμενο νόσημα/τα, προκειμένου οι μαθητές/τριες αυτοί να συμμετάσχουν στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση», όπως τροποποιήθηκε με την ΚΥΑ 433274/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 1512Β/2021

ΥΑ 94207/Δ2 ΦΕΚ 3791Β/2021 «Ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων των Α', Β' και Γ' τάξεων του Ημερήσιου Γυμνασίου»

ΥΑ 94214/Δ2 ΦΕΚ 3791Β/2021 «Ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων των Α', Β' και Γ' τάξεων του Εσπερινού Γυμνασίου»

ΥΑ 94196/Δ2 ΦΕΚ 3791Β/2021 «Ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων των Α', Β' και Γ' τάξεων του Ημερήσιου Γενικού Λυκείου»

ΥΑ Φ.31/94185/Δ1 ΦΕΚ 3791Β/2021 «Εργαστήρια Δεξιοτήτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση»

ΥΑ 111525/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 4188Β/2021 «Παροχή σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για το σχολικό έτος 2021-2022»

ΚΥΑ 124068/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 4558Β/2021 «Τήρηση θυρίδων αρμοδιότητας του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων στην Ενιαία Ψηφιακή Πύλη της Δημόσιας Διοίκησης (gov.gr-ΕΨΠ) και έλεγχος σχετικά με τη συνδρομή των νόμιμων προϋποθέσεων για τη δυνατότητα της φυσικής παρουσίας σε εκπαιδευτική δομή μέσω της ειδικής πλατφόρμας «edupass.gov.gr»

ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ

Φ.351.5/43/67822/Δ1/05-05-2014 Υφυπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων «Άδειες εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης»

Φ.152/125659/Α5/05-10-2021 Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων «Εισαγωγή διακριθέντων αθλητών-τριών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση για το ακαδημαϊκό έτος 2021-2022»

141076/Ε3/4-12-2021 Προϊσταμένης Γεν. Δ/σης Εκπ/κου Προσ/κού Π/βάθμιας και Δ/βάθμιας Εκπ/σης ΥΠΑΙΘ «Ωράριο και υπερωριακή διδασκαλία των εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης-Γνωστοποίηση διατάξεων άρθρων 100 και 101 του Ν.4823/2021 (Α' 136)»

Φ11/160010/Δ7/08-12-2021 Υφυπουργού ΥΠΑΙΘ «Σχεδιασμός και υλοποίηση Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων (Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας, Πολιτιστικών Θεμάτων) για το σχολικό έτος 2021-2022»

5.5 Ισότητα των μαθητών-ισότητα των εκπαιδευτικών-ισότητα των φύλων (άρθρο 4)

Στο άρθρο 4 του Σ., οι παράγραφοι 1 και 2 αναφέρουν αντίστοιχα: «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου» και «Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις». Το άρθρο αυτό, δηλαδή, μιλάει για την ισότητα των Ελλήνων και των φύλων μεταξύ τους. Αυτή η αρχή βλέπουμε ότι έχει εφαρμογή και στο εκπαιδευτικό σύστημα (ΕΣ). Όλοι οι μαθητές και οι μαθήτριες έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις και τα ίδια δικαιώματα. Σε ολόκληρη τη νομοθεσία που διέπει τα θέματα της σχολικής ζωής δεν γίνεται καμία διάκριση βάσει του φύλου ή της καταγωγής ή της περιουσιακής και οικογενειακής κατάστασης, ή του θρησκευόμενου ή των πεποιθήσεων. Τα μόνα κριτήρια που συχνά εμφανίζονται είναι αυτά των σχολικών επιδόσεων, της διαγωγής ή ακόμα και της συμπεριφοράς και στάσης εντός και εκτός σχολικού περιβάλλοντος και ισχύουν για όλους. Όλοι οι μαθητές και οι μαθήτριες έχουν, εφόσον το επιθυμούν, πρόσβαση στη διενέργεια και συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα πάσης φύσεως, σχολικές δραστηριότητες, μαθήματα υποχρεωτικά και επιλογής, εξετάσεις, διαγωνισμούς, σχολικές εκδρομές και επισκέψεις. Τα ίδια μέτρα παιδαγωγικού χαρακτήρα ισχύουν και εφαρμόζονται, εφόσον συντρέχει λόγος, για όλους τους μαθητές, ακολουθώντας τις ίδιες διαδικασίες. Ομοίως, οι μαθητές έχουν πρόσβαση στις ίδιες τιμητικές διακρίσεις, όπως για παράδειγμα ο ορισμός σημαιοφόρου και παραστατών, η απονομή αριστείων, βραβείων και

επαίνων με μόνο κριτήριο τη σχολική επίδοση και τη διαγωγή τους. Η εισαγωγή στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση (ΤΕ), επίσης, γίνεται με μόνο και κοινό κριτήριο την επιτυχία σε γραπτές Πανελλαδικές εξετάσεις. Ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες που οι εξετάσεις διενεργούνται προφορικά για μαθητές που έχουν πιστοποιηθεί από τις κατάλληλες κρατικές δομές (ΚΕ.Δ.Α.Σ.Υ.) και αποδεδειγμένα εμφανίζουν μαθησιακές δυσκολίες, τα θέματα είναι κοινά. Μόνο έτσι η ισότητα των ευκαιριών αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο. Χαρακτηριστικά έχει κριθεί ότι ο επιβαλλόμενος προφορικός τρόπος εξέτασης των υποψηφίων με μαθησιακές δυσκολίες, οι οποίες διαπιστώνονται κατόπιν σχετικής διαγνώσεως από τα αρμόδια προς τούτο όργανα, συνιστά τρόπο εξέτασης προσαρμοσμένο στις ανάγκες της οικείας κατηγορίας υποψηφίων, ώστε να καθίσταται αντικειμενικώς δυνατή η επίδοσή τους στις πανελλήνιες εξετάσεις με ίσους όρους προς τους λοιπούς υποψήφιους και να τους παρέχεται έτσι η ισότιμη δυνατότητα πρόσβασης στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα κατά τον λόγο της προσωπικής αξίας και ικανότητας εκάστου, ενόψει και όσων ορίζονται ανωτέρω στο άρθρο 16 παρ. 4 του συντάγματος (Γεωργιάδου, 2021). Στις λίγες περιπτώσεις μαθητών που εισάγονται χωρίς εξετάσεις λόγω σοβαρών νοσημάτων αφότου πιστοποιηθούν από τις κατάλληλες νοσοκομειακές επιτροπές, κριτήριο αποτελεί ο βαθμός απολυτηρίου Λυκείου, δηλαδή η σχολική επίδοση. Τα περισσότερα από τα ανωτέρω θέματα σχολικής ζωής ρυθμίζονται με την ΥΑ 79942/ΓΔ4/2019 ΦΕΚ 2005Β/2019 «Εγγραφές, μετεγγραφές, φοίτηση και θέματα οργάνωσης της σχολικής ζωής στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» όπως τροποποιήθηκε με την ΥΑ 72367/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 2675Β/2021.

Και για τους εκπαιδευτικούς, εξάλλου, μόνιμους και αναπληρωτές, βρίσκει εφαρμογή η αρχή της ισότητας και της ισότητας των φύλων σε όλες τις διαδικασίες που τους αφορούν, αρχής γενομένης από τη διαδικασία διορισμού μέχρι τη διαδικασία συνταξιοδότησης. Η διαδικασία τοποθέτησης σε γεωγραφική περιοχή αρχικώς και σε συγκεκριμένο σχολείο στη συνέχεια, η κινητικότητα, δηλαδή οι μεταθέσεις, οι μετατάξεις και οι αποσπάσεις σε άλλα σχολεία ή δημόσιες υπηρεσίες εντός της ίδιας ή διαφορετικής γεωγραφικής περιοχής, ο τρόπος υπολογισμού μισθοδοσίας και η μισθολογική εξέλιξη, η επιλογή ανώτερων και κατώτερων στελεχών της Εκπαίδευσης, η αξιολόγηση είναι διαδικασίες που πραγματοποιούνται βάσει κριτηρίων αντικειμενικών και ίδιων για όλους τους εκπαιδευτικούς, ανεξαρτήτως φύλου, καταγωγής και πεποιθήσεων. Τα κριτήρια μπορεί να είναι ένα ή περισσότερα από τα κατωτέρω: επιστημονική και παιδαγωγική συγκρότηση που αποδεικνύεται με τίτλους σπουδών, βεβαιώσεις και πιστοποιητικά παρακολούθησης προγραμμάτων και επιμορφώσεων, με την πιστοποιημένη γνώση ξένων γλωσσών και πληροφορικής, με το συγγραφικό, ερευνητικό και

διδασκτικό έργο, με τη συμμετοχή σε επιστημονικά συνέδρια, με τη διοικητική εμπειρία, με την υπηρεσία σε θέσεις ευθύνης, με τα έτη υπηρεσίας, με τις εκθέσεις αξιολόγησης, με τον αριθμό των τέκνων και την εντοπιότητα (για υπηρεσιακές μετακινήσεις). Η πειθαρχική διαδικασία και η επιβολή πειθαρχικών ποινών από τα κατάλληλα πειθαρχικά όργανα, μονομελή ή συλλογικά, εφόσον υφίσταται λόγος, λαμβάνει χώρα με τον ίδιο διαφανή και συγκεκριμένο τρόπο για όλους τους υποπέσαντες σε πειθαρχικό αδίκημα εκπαιδευτικούς. Η χορήγηση αδειών επίσης είναι ίδια, αν μόνο λάβουμε υπόψιν τις διαφορές που υφίστανται μεταξύ μονίμων και αναπληρωτών εκπαιδευτικών και τις άδειες κήσης και λοχείας που προορίζονται αποκλειστικά για γυναίκες εκπαιδευτικούς.

Τα περισσότερα από τα ανωτέρω θέματα ρυθμίζονται με διατάξεις του ΥΚ, του Ν.4823/2021 ΦΕΚ 136Α/2021 «Αναβάθμιση του σχολείου, ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις» και της εγκυκλίου Φ.351.5/43/67822/Δ1/05-05-2014 Υφυπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων «Άδειες εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης».

5.6 Ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας (άρθρο 5)-Απαγόρευση σωματικών κακώσεων (άρθρο 7).

Η παράγραφος 1 του άρθρου 5 του Σ. αναφέρει: «Ο καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του... εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σ. ή τα χρηστά ήθη». Αυτή η διάταξη επαγγέλλεται την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας η οποία διασφαλίζεται και στους εκπαιδευτικούς χώρους. Οι μαθητές επιλέγουν ανεμπόδιστα τον τρόπο ένδυσης και κόμμωσης, και γενικά της εμφάνισής τους που μπορεί να περιλαμβάνει δερματοστιξία, νεωτερισμούς και εκκεντρικότητες. Υπενθυμίζουμε ότι το έτος 1982 καταργήθηκε η μαθητική ποδιά και η ομοιόμορφη σχολική εμφάνιση.

Επίσης οι μαθητές είναι ελεύθεροι να επιλέξουν τρόπο διασκέδασης, είδος μουσικής, κινηματογραφικές ταινίες, ασχολίες και ενδιαφέροντα, στο μέτρο που τηρούνται οι νόμοι.

Οι εκπαιδευτικοί, παράλληλα, ως δημόσιοι υπάλληλοι έχουν εγκαταλείψει το αυστηρό πρωτόκολλο τρόπου ενδυμασίας που ίσχυε παλαιότερα.

Η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου μιλάει για την «απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας» που σε συνδυασμό με την παράγραφο 2 του άρθρου 7 που απαγορεύει «τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, άσκηση ψυχολογικής βίας και προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας» βρίσκουν εφαρμογή και στα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος. Το κράτος μέσω των οικείων Δήμων στους οποίους έχει

μεταβιβαστεί η κυριότητα των σχολικών κτηρίων μεριμνά για την κατασκευή και συντήρηση χώρων ασφαλών και απαλλαγμένων από κινδύνους για τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς. Υπεύθυνοι για την ασφάλεια των μαθητών είναι ο διευθυντής, ο υποδιευθυντής όπου υπάρχει και ο σύλλογος διδασκόντων κάθε σχολείου. Οι εφημερίες των εκπαιδευτικών είναι υποχρεωτικές, έχουν σκοπό την πρόληψη κινδύνων και την άμεση αντιμετώπισή τους και προγραμματίζονται ως προς τον τρόπο και χώρο πραγματοποίησής τους από το σύλλογο διδασκόντων στην αρχή κάθε σχολικού έτους.

Η μεταφορά μαθητών που κατοικούν σε απομακρυσμένη περιοχή προς και από το σχολείο φοίτησής τους γίνεται με αστικά και υπεραστικά λεωφορεία και ταξί τα οποία ναυλώνονται με φροντίδα του σχολείου μέσω της Δ/σης Μεταφορών της περιφερειακής διοίκησης μετά από σχετική αίτηση του γονέα στην αρχή κάθε σχολικής χρονιάς έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η ασφαλής και αξιοπρεπής μετακίνησή τους (ΚΥΑ 50025 ΦΕΚ 4217Β/ 2018 «Μεταφορά μαθητών δημόσιων σχολείων από τις Περιφέρειες»).

Εξάλλου για πάσης φύσεως μετακίνηση μαθητών στα πλαίσια εκδρομών, διδακτικών επισκέψεων, μαθητικών διαγωνισμών, σχολικών αγώνων στο εσωτερικό και εξωτερικό, πλην των σχολικών περιπάτων, καθώς και για συμμετοχή τους σε δραστηριότητες όπως προγράμματα και διαγωνισμοί απαιτείται ενημέρωση γονέα και κατάθεση έγγραφης συναίνεσης εκ μέρους του (ΥΑ 20883/ΓΔ4/2020 ΦΕΚ 456Β/2020 «Εκδρομές-Εκπαιδευτικές επισκέψεις και μετακινήσεις μαθητών/τριων δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων δευτεροβάθμιας εντός και εκτός χώρας»).

Για τους εκπαιδευτικούς που είναι τοποθετημένοι σε ένα σχολείο αλλά μετακινούνται σε περισσότερα στα πλαίσια συμπλήρωσης του υποχρεωτικού τους ωραρίου καταβάλλεται μηνιαία αποζημίωση οδοιπορικών εξόδων η οποία συμβάλλει στο μέτρο του δυνατού στην ασφάλη και αξιοπρεπή μετακίνησή τους.

Τα βίαια πειθαρχικά μέτρα έχουν εκλείψει από τα σχολεία. Οι ενέργειες παιδαγωγικού χαρακτήρα που προβλέπονται από την ΥΑ 79942/ΓΔ4/2019 ΦΕΚ 2005Β/2019 «Εγγραφές, μετεγγραφές, φοίτηση και θέματα οργάνωσης της σχολικής ζωής στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» όπως τροποποιήθηκε με την ΥΑ 72367/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 2675Β/2021 είναι οι εξής: α) η προφορική παρατήρηση β) η επίπληξη γ) η αποβολή από τα μαθήματα μίας ημέρας δ) η αποβολή από τα μαθήματα δύο ημερών και ε) η αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος.

Όσον αφορά δε στους εκπαιδευτικούς οι προβλεπόμενες από το άρθρο 109 του ΥΚ όπως τροποποιήθηκε μεταγενέστερα πειθαρχικές ποινές είναι οι εξής: α) η έγγραφη επίπληξη β) το πρόστιμο έως τις αποδοχές δώδεκα μηνών γ) η στέρηση του δικαιώματος για προαγωγή από

ένα έως πέντε χρόνια δ) η στέρηση δικαιώματος συμμετοχής στη διαδικασία επιλογής στελεχών εκπαίδευσης από ένα έως πέντε χρόνια ε) η αφαίρεση άσκησης καθηκόντων στελέχους εκπαίδευσης για ολόκληρη τη θητεία ή το υπόλοιπο αυτής στ) ο υποβιβασμός έως δύο βαθμούς ζ) η προσωρινή παύση από τρεις έως δώδεκα μήνες με πλήρη στέρηση αποδοχών και στ) η οριστική παύση (Γεωργιάδου, 2021).

5.7 Δικαίωμα στην πληροφόρηση και την Κοινωνία της Πληροφορίας (άρθρο 5Α)

Οι παράγραφοι 1 και 2 του άρθρου 5Α του Σ. διαπραγματεύονται το δικαίωμα στην πληροφόρηση και το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Και στον τομέα αυτό βρίσκουμε ότι το ΕΣ συμβαδίζει με το Σ. Μελετώντας τις υπουργικές αποφάσεις καθορισμού των σχολικών ωρολογίων προγραμμάτων παρατηρούμε ότι η Πληροφορική ως μαθησιακό αντικείμενο διδάσκεται από την πρώτη κιόλας τάξη του Δημοτικού Σχολείου. Στις περισσότερες τάξεις μάλιστα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αφιερώνονται 2 ώρες εβδομαδιαίως με αποκορύφωμα την ομάδα προσανατολισμού σπουδών Οικονομίας και Πληροφορικής της Γ' τάξης Γενικού Λυκείου όπου αφιερώνονται 6 (ΥΑ 94196/Δ2 ΦΕΚ 3791Β/2021 «Ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων των Α', Β' και Γ' τάξεων του Ημερήσιου Γενικού Λυκείου»).

Το διαδίκτυο πλέον αποτελεί ένα αναπόσπαστο εργαλείο σε κάθε σχολείο και οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων και ειδικοτήτων ενθαρρύνουν τους μαθητές στην ορθή χρήση του, τόσο στα πλαίσια της καθημερινής διεξαγωγής των διδακτικών δραστηριοτήτων όσο και στη διεξαγωγή προγραμμάτων. Πέρα από το σχολικό ηλεκτρονικό εξοπλισμό ο οποίος ανανεώνεται με δαπάνες του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων και των Δήμων, αλλά και από δωρεές ιδιωτών, και στον οποίο έχουν καθημερινή πρόσβαση οι μαθητές για τις ανάγκες των μαθημάτων τους, ενδέχεται να παραστεί ανάγκη κατ'οίκον χρήσης ηλεκτρονικού εξοπλισμού λόγω εκτάκτων συνθηκών, όπως συνέβη κατά τη διάρκεια της τηλεεκπαίδευσης λόγω υγειονομικών μέτρων. Τα σχολεία προμήθευσαν ένα αριθμό μαθητών που το ζήτησαν με φορητές ηλεκτρονικές συσκευές για τη διευκόλυνση της παρακολούθησης των μαθημάτων από την οικία τους.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε το πρόγραμμα «Ψηφιακή Μέριμνα» (ΚΥΑ 30746/ΓΔ8 ΦΕΚ 1046Β/2021 «Πρόγραμμα Ψηφιακή Μέριμνα») το οποίο ενισχύει οικογένειες με μέλη σε εκπαιδευτικές δομές προσφέροντας επιταγές που θα διατεθούν για την αγορά τεχνολογικού εξοπλισμού. Αυτό το πρόγραμμα στοχεύει στην υποστήριξη της δια ζώσης ή της

εξ αποστάσεως εκπαιδευτικής διαδικασίας με σύγχρονα ψηφιακά μέσα και στη διαμόρφωση ενός τεχνολογικά εμπλουτισμένου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Τη χρονική περίοδο συγγραφής αυτής της εργασίας υλοποιούνταν ο τρίτος κύκλος του προγράμματος αυτού.

Από την άλλη μεριά, πολυάριθμα είναι τα προγράμματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στην Πληροφορική. Ενδεικτικά αναφέρουμε την «Επιμόρφωση εκπαιδευτικών για την αξιοποίηση και εφαρμογή των ψηφιακών τεχνολογιών στη διδακτική πράξη»-Επιμόρφωση Α' και Β' επιπέδου ΤΠΕ που υλοποιείται σε κύκλους από το ΙΤΥΕ ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ σε συνεργασία με το ΙΕΠ (<https://e-pimorfosi.cti.gr/>). Επειδή τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει σημαντικές επενδύσεις σε υπολογιστικές και δικτυακές υποδομές για τα σχολεία και στην ανάπτυξη ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού, με σκοπό να αποφέρουν οι επενδύσεις αυτές τα αναμενόμενα οφέλη, απαιτούνται παράλληλες υποστηρικτικές ενέργειες με σπουδαιότερη την αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό των γνώσεων και των δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών που αποτελούν την κινητήρια δύναμη του ΕΣ. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς όλων των κλάδων και ειδικοτήτων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η συμμετοχή, δε και η επιτυχής πιστοποίηση στο πρόγραμμα αυτό αναγνωρίζεται από το ΥΠΑΙΘ και μοριοδοτείται κατά τη διαδικασία επιλογής στελεχών της εκπαίδευσης. Με αυτό το παράδειγμα αντιλαμβανόμαστε πόση μεγάλη σημασία αποδίδει το κράτος στην Κοινωνία της Πληροφορίας και τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε αυτή.

Γενικότερα, εξάλλου, στα σχολεία είναι συνηθισμένη πρακτική η έκδοση σχολικών εφημερίδων και περιοδικών ή η δημιουργία αφισών ποικίλου περιεχομένου.

5.8 Προσωπικά δεδομένα (άρθρο 9Α)

5.8.1 Γενικά

Το άρθρο 9Α του Σ. αναφέρει ότι «καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων...». Πριν εξετάσουμε τι ισχύει στο ΕΣ, ας δούμε τι ακριβώς σημαίνει ο όρος «δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα». Είναι όλες εκείνες οι πληροφορίες που μόνες τους ή σε συνδυασμό μπορούν να ταυτοποιήσουν ένα άτομο, όπως το όνομα, η ηλικία, η διεύθυνση κατοικίας, το επάγγελμα. Ο όρος περιλαμβάνει και άλλα στοιχεία, όπως οικονομικά, επαγγελματικά, περιουσιακά, συνήθειες, δραστηριότητες, ενδιαφέροντα. Όλες εκείνες οι πληροφορίες δηλαδή με τη βοήθεια των οποίων μπορεί κάποιος ή κάποιιοι να αναγνωρίσουν ένα φυσικό πρόσωπο. Σε αυτές περιλαμβάνονται και πληροφορίες ηλεκτρονικού χαρακτήρα όπως η ηλεκτρονική διεύθυνση.

Ένα υποσύνολο των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα αποτελούν τα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα τα οποία έχουν να κάνουν με την υγεία, την καταγωγή, την εθνότητα, τις θρησκευτικές και πολιτικές προτιμήσεις, τη συνδικαλιστική δράση, τις ποινικές διώξεις, τα βιομετρικά και γενετικά χαρακτηριστικά (Γεωργιάδου, 2021).

Επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων είναι όλες οι ενέργειες στις οποίες υποβάλλονται, όπως η συγκέντρωση, η αποθήκευση, η χρήση, η κοινοποίηση, η διαγραφή. Υπεύθυνος επεξεργασίας είναι το άτομο εκείνο ή ο φορέας που καθορίζει το σκοπό και τον τρόπο επεξεργασίας, ενώ εκτελών την επεξεργασία είναι το άτομο ή ο φορέας που πραγματοποιεί την επεξεργασία για λογαριασμό του υπεύθυνου επεξεργασίας. Αποδέκτης είναι το άτομο ή ο φορέας στον οποίο κοινοποιούνται και τρίτος είναι κάθε άτομο ή φορέας που δεν είναι υποκείμενο, ούτε υπεύθυνος επεξεργασίας ούτε εκτελών την επεξεργασία, ούτε άτομα εξουσιοδοτημένα να επεξεργαστούν τα προσωπικά δεδομένα.

Ας περάσουμε, τώρα, στο χώρο που μας ενδιαφέρει, την εκπαίδευση, και να απαριθμήσουμε εν συντομία ποια προσωπικά δεδομένα συγκεντρώνονται και επεξεργάζονται, καθώς και ποιων ατόμων. Πρώτα από όλα των μαθητών που είναι και τα περισσότερα: στοιχεία αναγνώρισης (όνομα, επίθετο, μητρώνυμο και πατρώνυμο, ημερομηνία γέννησης, εθνικότητα, αριθμός δημοτολογίου), στοιχεία επικοινωνίας (αριθμός τηλεφώνου, διεύθυνση κατοικίας, διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου), στοιχεία φοίτησης, επιδόσεων, διαγωγής και υγείας (αριθμός μητρώου, βαθμολογίες, απουσίες, βραβεία, έπαινοι, πειθαρχικές ποινές, ατομικό δελτίο υγείας για το μάθημα της φυσικής αγωγής, ιατρικές εκθέσεις για μαθησιακές δυσκολίες). Στα σχολεία, επίσης, τηρούνται στοιχεία των γονέων και κηδεμόνων των μαθητών (ονοματεπώνυμο, αριθμός τηλεφώνου, ταχυδρομική διεύθυνση), όπως και προσωπικά και υπηρεσιακά στοιχεία των εργαζομένων η πλειοψηφία των οποίων είναι εκπαιδευτικοί μόνιμοι και αναπληρωτές και ελάχιστοι οι διοικητικοί υπάλληλοι (προσωπικά στοιχεία, προϋπηρεσία, εκπαίδευση, επιμόρφωση, μισθολογική εξέλιξη, αναρρωτικές άδειες με τα δικαιολογητικά τους, οικογενειακή κατάσταση). Τέλος, τηρούνται και δεδομένα τρίτων προσώπων, όπως των καθαριστριών, σχολικών φυλάκων και οδηγών λεωφορείων, και επιχειρηματιών και επαγγελματιών όπως προμηθευτές και τεχνικά συνεργεία συντήρησης και επισκευών. Τα περισσότερα από τα αναφερθέντα στοιχεία όλων των ανωτέρω προσώπων τηρούνται ηλεκτρονικά, ιδίως των μαθητών και των εκπαιδευτικών, σε ηλεκτρονικές πλατφόρμες και συστήματα, αλλά και σε τοπικά μέσα αποθήκευσης. Η πλειοψηφία των υπηρεσιακών βιβλίων και εντύπων των σχολείων είναι πλέον ηλεκτρονικά. Συχνά, δε, τα στοιχεία τηρούνται ηλεκτρονικώς και εγγράφως.

Στα σχολεία και στα ιδρύματα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης γίνεται συλλογή, διατήρηση και χρήση προσωπικών δεδομένων, συνεπώς πραγματοποιείται επεξεργασία τους. Υπεύθυνος επεξεργασίας είναι το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, ενώ οι διευθυντές των σχολείων, ως όργανα του ΥΠΑΙΘ, υλοποιούν την επεξεργασία χωρίς οι ίδιοι να θεωρούνται υπεύθυνοι επεξεργασίας ούτε εκτελούντες την επεξεργασία. Ευθύνονται, ωστόσο, για πλημμελή άσκηση των καθηκόντων τους κατά την υλοποίηση του έργου αυτού. Επίσης όργανα του ΥΠΑΙΘ θεωρούνται ο υποδιευθυντής ο οποίος έχει και αυτός πρόσβαση σε αρχεία και βιβλία του σχολείου, πραγματοποιεί την αρχειοθέτηση και διεκπεραιώνει την αλληλογραφία, όπως και ο εκπαιδευτικός που με απόφαση συλλόγου του έχει ανατεθεί ως εξωδιδακτικό αντικείμενο έργο όπως η ενημέρωση υπηρεσιακών φακέλων ή πληροφοριακών συστημάτων. Εξάλλου κάθε εκπαιδευτικός λαμβάνει γνώση δεδομένων (ονόματα, βαθμολογία, διαγωγή). Όλοι αυτοί, λοιπόν, ως υπάλληλοι του ΥΠΑΙΘ δεν ευθύνονται άμεσα για την επεξεργασία δεδομένων, παρόλα αυτά είναι υπόλογοι στον εργοδότη τους για τυχόν παραλήψεις και λάθη κατά την επιτέλεσή της. Ο Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων και ο κάθε γονέας ξεχωριστά θεωρούνται «τρίτοι» όσον αφορά στα προσωπικά δεδομένα άλλου μαθητή και των εργαζομένων (Γεωργιάδου, 2021).

Αξίζει να αναφερθεί ότι το Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο ΠΣΔ αποτελεί το εθνικό δίκτυο και τον πάροχο υπηρεσιών διαδικτύου του ΥΠΑΙΘ, διασυνδέει και υποστηρίζει χιλιάδες μονάδες (σχολεία, βιβλιοθήκες, διοικητικές μονάδες), παρέχοντας υπηρεσίες επικοινωνίας, συνεργασίας, ηλεκτρονικής μάθησης και ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και υπηρεσίες υποστήριξης χρηστών (<https://www.sch.gr/about/> ανακτήθηκε στις 23-12-2021). Το πληροφοριακό σύστημα myschool είναι ένα ενιαίο πληροφοριακό σύστημα το οποίο συγκεντρώνει στοιχεία για την καθημερινή λειτουργία των σχολείων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και συντελεί στη διαχείριση του προσωπικού και των φοιτώντων σε αυτά. Ένα άλλο υποστηρικτικό εργαλείο είναι η υπηρεσία πληροφόρησης εργαζομένων Athena η οποία συγκεντρώνει προσωπικές και υπηρεσιακές πληροφορίες για εκπαιδευτικούς. Σήμερα στην Ελλάδα, όσον αφορά στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, ισχύει ο Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και η Οδηγία (ΕΕ) 2016/680 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου που ενσωματώθηκαν στην εθνική νομοθεσία με το Ν. 4624/2019 ΦΕΚ 137Α/2019.

5.8.2 Προστασία προσωπικών δεδομένων

Ας περάσουμε τώρα να εξετάσουμε με ποιους τρόπους και ποια μέσα γίνεται η φύλαξη και η προστασία των προσωπικών δεδομένων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Πρώτα από όλα να αναφέρουμε ότι η ΥΑ 79942/ΓΔ4/2019 ΦΕΚ 2005B/2019 «Εγγραφές, μετεγγραφές, φοίτηση και θέματα οργάνωσης της σχολικής ζωής στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» καθορίζει το χρόνο φύλαξης των υπηρεσιακών βιβλίων και εντύπων στα σχολεία. Σχετικές με αυτήν την ΥΑ εγκύκλιοι καθορίζουν τις λεπτομέρειες για τον τρόπο και τα μέσα φύλαξης, καθώς και για τον τρόπο ασφαλούς καταστροφής τους.

Στα σχολεία ορίζονται από το διευθυντή ή το σύλλογο διδασκόντων συγκεκριμένοι εκπαιδευτικοί οι οποίοι αναλαμβάνουν συγκεκριμένα καθήκοντα, όπως αρχειοθέτηση υπηρεσιακών εγγράφων, διαχείριση Π.Σ. myschool, ενημέρωση ατομικών υπηρεσιακών φακέλων, καταχώριση βαθμολογιών και απουσιών. Δηλαδή περιορισμένος αριθμός ατόμων έχει πρόσβαση σε προσωπικά δεδομένα μαθητών, κηδεμόνων, εκπαιδευτικών και άλλων εργαζομένων.

Οι υπηρεσιακοί υπολογιστές και γενικά τα ηλεκτρονικά μέσα τα οποία χρησιμοποιούνται για την τήρηση προσωπικών δεδομένων εξοπλίζονται με προγράμματα προστασίας firewalls, antivirus και antispyware, Παράλληλα ορίζονται κωδικοί πρόσβασης και συνθηματικά ώστε να αποφεύγεται η είσοδος μη εξουσιοδοτημένων προσώπων. Σε τακτά χρονικά διαστήματα λαμβάνονται αντίγραφα ασφαλείας.

Η φυσική φύλαξη εγγράφων, ατομικών φακέλων προσωπικού, τίτλων σπουδών, ατομικών δελτίων μαθητών, ιατρικών γνωματεύσεων, εκθέσεων μαθησιακών δυσκολιών και αξιολόγησης γίνεται συνήθως σε αίθουσες όπου δεν έχουν όλοι πρόσβαση, όπως το γραφείο του διευθυντή και του υποδιευθυντή, σε κλειδωμένα ντουλάπια και συρτάρια. Τα γραπτά κριτήρια αξιολόγησης μπορούν να επιδειχθούν στον μαθητή που τα συνέταξε και στον κηδεμόνα αυτού, φυλάσσονται, δε, με ευθύνη του αρμόδιου εκπαιδευτικού για ένα έτος και κατόπιν καταστρέφονται.

Συλλέγονται μόνο τα δεδομένα τα οποία είναι κάθε φορά απαραίτητα για το σκοπό που προορίζονται και τηρούνται μόνο για το χρονικό διάστημα που απαιτείται Δεν δίνονται σε τρίτους, για παράδειγμα στοιχεία ενός μαθητή δεν κοινοποιούνται σε γονέα ή κηδεμόνα άλλου μαθητή ούτε καταστάσεις με στοιχεία μαθητών στο σύλλογο γονέων και κηδεμόνων. Επίσης δεν δίνονται στοιχεία μαθητών ούτε εκπαιδευτικών σε ιδιώτη που προφορικά ή με αίτησή του τα ζητήσει. Ακόμα, δεν δίνονται στοιχεία εκπαιδευτικών σε γονέα μαθητή που ενδεχομένως τα

ζητήσει. Αν γονέας ή κηδεμόνας ζητήσει έγγραφο σχετικά με τον κηδεμονευόμενο του όπως αντίγραφο πράξης συλλόγου διδασκόντων, του δίδεται απόσπασμα στο οποίο δεν αναφέρονται τα στοιχεία κανενός άλλου προσώπου.

Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, όπως οικογενειακά και κοινωνικά στοιχεία, ιατρικές και ψυχιατρικές γνωματεύσεις και εκθέσεις σχετικά με μαθητές με αναπηρίες και μαθησιακές δυσκολίες που φοιτούν σε μονάδες ειδικής αγωγής ή τμήματα ένταξης ή ακόμα τμήματα σχολείων γενικής αγωγής είναι απόρρητα και δεν κοινοποιούνται σε τρίτους. Υπεύθυνος για την ανακοίνωση τους στους γονείς ή συνεργαζόμενους φορείς είναι ο αρμόδιος ειδικός: εκπαιδευτικός, ψυχολόγος, λογοθεραπευτής. Εάν οι γονείς ζητήσουν αντίγραφα εκθέσεων ή γνωματεύσεων τους διαβιβάζονται κατόπιν αιτήσεως και μέσω του διευθυντή του σχολείου (Γεωργιάδου, 2021).

Η ενημέρωση του γονέα-κηδεμόνα μαθητή σχετικά με τις επιδόσεις του τελευταίου στα μαθήματα, τις απουσίες και τη διαγωγή του γίνεται αποκλειστικά σε αυτόν και όχι σε άλλο πρόσωπο. Η ενημέρωση για το σύνολο των απουσιών γίνεται σε αριθμό τηλεφώνου ή δ/νση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που έχει δηλώσει ο κηδεμόνας στην αρχή της σχολικής χρονιάς με υπεύθυνη δήλωσή του. Η επίδοση των ελέγχων βαθμολογίας γίνεται στους ίδιους τους κηδεμόνες μετά από πρόσκλησή τους συγκεκριμένη μέρα και ώρα στο σχολείο ή, τον τελευταίο χρόνο, ηλεκτρονικά. Για να συμμετάσχει μαθητής σε οποιαδήποτε έρευνα, πρόγραμμα, διαγωνισμό ενημερώνεται προηγουμένως ο γονέας του και καταθέτει έγγραφη συναίνεση. Το ίδιο συμβαίνει για συμπλήρωση ερωτηματολογίου από μαθητή ή πιθανή βιντεοσκόπηση του στα πλαίσια κάποιου προγράμματος. Η αφαίρεση τετραδίου ή προσωπικών σημειώσεων μαθητή από εκπαιδευτικό χωρίς τη συγκατάθεση του πρώτου δεν επιτρέπεται. Όπως επίσης και η σωματική έρευνα μαθητή ή της σχολικής του σάκας. Στα ατομικά δελτία και στους τίτλους σπουδών πλέον δεν καταγράφεται το θρήσκευμα. Συνεχίζει, όμως, να αναγράφεται η διαγωγή με περιγραφικούς χαρακτηρισμούς: εξαιρετική, καλή, μεμπτή.

5.8.3 Προστασία προσωπικών δεδομένων εν καιρώ πανδημίας

Η περίοδος της παγκόσμιας πανδημίας που διανύουμε έχει ανακινήσει το θέμα της κατάστασης της υγείας του καθενός και καθεμίας από εμάς, των ιατρικών μας στοιχείων και του πώς θα προστατευθούμε οι ίδιοι αλλά και οι συνάνθρωποί μας χωρίς όμως να θέσουμε σε κίνδυνο τα ευαίσθητα προσωπικά μας δεδομένα. Με την ΚΥΑ 124068/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 4558B/2021 «Τήρηση θυρίδων αρμοδιότητας του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων στην Ενιαία Ψηφιακή Πύλη της Δημόσιας Διοίκησης (gov.gr-ΕΨΠ) και έλεγχος σχετικά με τη συνδρομή

των νόμιμων προϋποθέσεων για τη δυνατότητα της φυσικής παρουσίας σε εκπαιδευτική δομή μέσω της ειδικής πλατφόρμας «edupass.gov.gr» δημιουργήθηκε αυτή η πλατφόρμα η οποία αποτελεί ένα επιπλέον εργαλείο για την υγειονομική θωράκιση της δια ζώσης λειτουργίας των δημόσιων εκπαιδευτικών δομών και μέσω της οποίας ο διευθυντής κάθε σχολικής μονάδας θα μπορεί να επιβεβαιώνει ότι εντός του σχολείου βρίσκονται μόνο πρόσωπα (μαθητές, εκπαιδευτικοί, επισκέπτες) που πληρούν τις προϋποθέσεις φυσικής παρουσίας στη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία. Το ΥΠΑΙΘ είναι υπεύθυνο για τον ορισμό των χειριστών των θυρίδων οι οποίοι θα είναι οι μόνοι που θα έχουν πρόσβαση σε αυτές με ισχυρούς κωδικούς που οι ίδιοι θα δημιουργήσουν. Χειριστές ορίζονται οι διευθυντές των σχολικών μονάδων. Η πλατφόρμα, για την εξυπηρέτηση του σκοπού για τον οποίο δημιουργήθηκε, αντλεί δεδομένα σχετικά με την κατάσταση των φυσικών προσώπων όσον αφορά στον εμβολιασμό, τη νόσηση, το αποτέλεσμα της δοκιμασίας ταχέων μοριακών ελέγχων και την αυτοδιαγνωστική δοκιμασία ελέγχου από τις αντίστοιχες πλατφόρμες και από το ΠΣ myschool. Δεν παρέχει ειδικές πληροφορίες σχετικά με την υγεία του αιτούντος προσώπου (εμβολιασμένος, νοσήσας, υποβληθείς σε διαγνωστικό έλεγχο). Ο χειριστής κάνει λήψη ενός αρχείου που περιέχει τη λίστα των φυσικών προσώπων που πληρούν τις προϋποθέσεις φυσικής παρουσίας στο σχολείο μόνο σε υπηρεσιακό Η/Υ που προστατεύεται με κωδικό εισόδου. Το αρχείο επίσης προστατεύεται με κωδικό πρόσβασης. Οι κωδικοί αυτοί δεν ανακοινώνονται σε μη εξουσιοδοτημένα πρόσωπα. Μετά το πέρας της διαδικασίας ελέγχου το αρχείο διαγράφεται οριστικά ακόμα και από τον κάδο ανακύκλωσης και τα στοιχεία λήψης του Η/Υ. Δεν επιτρέπεται η αποθήκευση του αρχείου σε αφαιρούμενα μέσα (USB, CD, DVD), όπως και η ηλεκτρονική αποστολή του σε οποιονδήποτε. Αν χρειαστεί ο διευθυντής να γνωστοποιήσει κάποια δεδομένα σε εκπαιδευτικό ή φύλακα σχολείου ή οδηγό σχολικού λεωφορείου έτσι ώστε να αποτραπεί η είσοδος ατόμου που δεν πληροί τις νόμιμες προϋποθέσεις, γνωστοποιεί τα απολύτως απαραίτητα μόνο σε προσωπικό της μονάδας. Η εκτύπωση του αρχείου οφείλει να λαμβάνει χώρα μόνο εφόσον κρίνεται επιβεβλημένη, μετά το πέρας του διδακτικού ωραρίου επιστρέφεται στο διευθυντή και καταστρέφεται οριστικά με ευθύνη του ίδιου. Απαγορεύεται ρητώς η λήψη ηλεκτρονικών αντιγράφων των εξαχθέντων από την πλατφόρμα δεδομένων (πχ φωτογράφιση του καταλόγου ή τμήματος αυτού).

Μια άλλη περίπτωση ανάγκης προστασίας προσωπικών και ευαίσθητων δεδομένων προέκυψε κατά τη διαδικασία εντοπισμού ατόμων ευπαθών ομάδων ή ατόμων που συνοικούν με τέτοια. Σύμφωνα με το άρθρο 3 της ΚΥΑ 14109/ΓΔ4/ 2021 ΦΕΚ 455B/2021 «Σύσταση και συγκρότηση πενταμελούς επιτροπής για μαθητές/τριες που συνοικούν με άτομα που πάσχουν

από σοβαρό υποκείμενο νόσημα/τα, προκειμένου οι μαθητές/τριες αυτοί να συμμετάσχουν στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση», όπως τροποποιήθηκε με την ΚΥΑ 433274/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 1512Β/2021, οι γονείς μαθητών που συνοικούν με άτομα που ανήκουν σε ευπαθή ομάδα προκειμένου αυτοί να ενταχθούν και να παρακολουθήσουν τμήμα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης χρειάζεται να υποβάλλουν αίτηση στο σχολείο η οποία να συνοδεύεται από δικαιολογητικά ιατρικής φύσης των συγγενών των μαθητών που να πιστοποιούν ότι ανήκουν σε ευπαθή ομάδα. Τα δικαιολογητικά αυτά πρέπει να κατατεθούν σε σφραγισμένο φάκελο μαζί με υπεύθυνη δήλωση των ατόμων αυτών ότι επιθυμούν η επιτροπή που εξετάζει τα δικαιολογητικά να προβεί στην επεξεργασία τους. Ο διευθυντής του σχολείου χωρίς καθυστέρηση πρέπει να διαβιβάσει το σφραγισμένο φάκελο στην ως άνω επιτροπή μέσω της οικείας διεύθυνσης πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Εν συνεχεία και σύμφωνα με το άρθρο 4 της ίδιας ΚΥΑ, η επιτροπή, αφού εξετάσει τα δικαιολογητικά, αποστέλλει σε σφραγισμένο φάκελο την απόφασή της μέσω της δ/νσης εκπαίδευσης στο δ/ντή του σχολείου με πρωτόκολλο παράδοσης-παραλαβής προκειμένου ο τελευταίος να πράξει σύμφωνα με το περιεχόμενο της απόφασης. Ο δ/ντής, τέλος, φυλάσσει την απόφαση της επιτροπής και τα δικαιολογητικά που τη συνοδεύουν με δική του ευθύνη στο γραφείο του, σε σημείο που μόνο εκείνος έχει πρόσβαση και μετά τη λήξη του οικείου σχολικού έτους τα καταστρέφει συντάσσοντας πρωτόκολλο καταστροφής.

Κατά τα τελευταία αυτά χρόνια της πανδημίας και κατά τη διάρκεια της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων πραγματοποιείται συχνά θερμομέτρηση κατά την είσοδο μαθητών, εκπαιδευτικών και επισκεπτών στα πλαίσια προστασίας της δημόσιας υγείας. Τον έλεγχο αναλαμβάνει εντεταλμένο από το διευθυντή άτομο ή ο ίδιος ο δ/ντής του σχολείου. Τα στοιχεία αυτά δεν καταγράφονται, δεν κοινοποιούνται σε άλλους και δεν συνδέονται με άλλα προσωπικά στοιχεία ταυτότητας όπως το ονοματεπώνυμο παραδείγματος χάριν.

5.8.4 Βιντεοσκόπηση-φωτογράφιση

Σε πολλά σχολικά κτήρια -τα οποία υπενθυμίζουμε ότι πλέον ανήκουν στην αρμοδιότητα των οικείων Δήμων όσον αφορά στη συντήρηση, καθαριότητα και φύλαξη- έχει γίνει εγκατάσταση συστημάτων ασφαλείας μέσω βιντεοεπιτήρησης. Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα λαμβάνοντας υπόψιν τον κίνδυνο που απορρέει από τη χρήση τέτοιου είδους συστημάτων σε χώρους όπου δραστηριοποιούνται ανήλικα άτομα, να περιοριστεί, δηλαδή η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους εάν τους γίνει συνήθεια και πεποίθηση ότι είναι φυσικό οι κινήσεις τους να παρακολουθούνται και να καταγράφονται, έχει εκδώσει

οδηγίες. Τα συστήματα αυτά θα πρέπει να λειτουργούν μόνο σε ώρες μη λειτουργίας των σχολείων. Οι καταγραφές τους θα πρέπει να διαγράφονται την επόμενη ημέρα. Η διαχείρισή τους θα πρέπει να γίνεται μόνο από εξουσιοδοτημένα άτομα. Η απόφαση για την εγκατάστασή τους θα πρέπει να λαμβάνεται από το διευθυντή του σχολείου σε συνεργασία με το σύλλογο διδασκόντων, με το σύλλογο γονέων και κηδεμόνων και με την μαθητική κοινότητα. Οι ώρες λειτουργίας του συστήματος θα πρέπει να αναγράφονται ευκρινώς σε ενημερωτική πινακίδα. Σε τακτά χρονικά διαστήματα θα πρέπει να γίνεται επαναξιολόγηση της αναγκαιότητας χρήσης τους. Οι εργαζόμενοι, οι μαθητές και οι γονείς τους μπορούν να έχουν πρόσβαση στα καταγραφόμενα δεδομένα.

Κατά τη διάρκεια, εξάλλου, πραγματοποίησης σχολικών εορτών ή άλλων εκδηλώσεων με τη συμμετοχή μαθητών οι γονείς, κηδεμόνες, άλλα συγγενικά και φιλικά πρόσωπα των μαθητών προβαίνουν στη λήψη φωτογραφιών, ηχογραφήσεων και βίντεο. Η ενέργεια αυτή αποτελεί επεξεργασία προσωπικών δεδομένων. Εφόσον οι καταγραφές αυτές προορίζονται μόνο για οικιακή και οικογενειακή χρήση επιτρέπεται να γίνουν χωρίς την προηγούμενη ενημέρωση και λήψη συγκατάθεσης από τους υπόλοιπους μαθητές και κηδεμόνες αυτών. Για την ανάρτηση, ωστόσο, τέτοιου είδους φωτογραφιών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. facebook, Instagram κ.α.) απαιτείται η σύμφωνη γνώμη γονέα ή του ίδιου του μαθητή εφόσον έχει ηλικία άνω των 15 ετών.

Ομοίως, και το ίδιο το σχολείο ενδέχεται να προβεί στη λήψη φωτογραφιών και βίντεο κατά τη διάρκεια ποικίλων εκδηλώσεων. Στην περίπτωση αυτή, όμως, η χρήση του υλικού αυτού δεν μπορεί να είναι οικιακή και ιδιωτική. Για να έχει νομική κάλυψη το σχολείο για την επεξεργασία αυτών των δεδομένων θα πρέπει να έχει προηγηθεί η ενημέρωση και η λήψη συγκατάθεσης από τους γονείς. Αυτό μπορεί να γίνει και στην αρχή κάθε σχολικού έτους εφόσον αναφέρονται συγκεκριμένες εκδηλώσεις κατά τη διάρκεια αυτού. Γενικά, όμως θα πρέπει να αποφεύγεται η ανάρτηση υλικού που περιλαμβάνει μαθητές στο διαδίκτυο. Αν χρειάζεται αυτό να γίνει, καλό θα ήταν να μην γίνεται αναγραφή πλήρους ονοματεπωνύμου μαθητή, να προτιμώνται οι ομαδικές φωτογραφίες, να γίνεται σμίκρυνση και εφαρμογή εργαλείων θολότητας (Γεωργιάδου, 2021).

5.8.5 Εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Το τελευταίο χρονικό διάστημα και εξαιτίας της πανδημίας που προκλήθηκε από την εξάπλωση του κορωνοϊού Sars-CoV-2 γεννήθηκε η ανάγκη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες με σκοπό να προστατευθεί η δημόσια υγεία. Σύμφωνα με το άρθρο 1 της ΥΑ

111525/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 4188B/2021 «Παροχή σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για το σχολικό έτος 2021-2022» η σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση παρέχεται από σχολικές μονάδες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στους μαθητές α) όταν τελούν σε καθεστώς προσωρινής αναστολής ή απαγόρευσης λειτουργίας ως μέτρο για την αντιμετώπιση του ιού, β) όταν λειτουργούν κανονικά, δηλαδή δεν έχει ανασταλεί ή απαγορευθεί η λειτουργία τους αλλά υπάρχουν μαθητές-τριες που δεν μπορούν να παρακολουθήσουν με φυσική παρουσία την εκπαιδευτική διαδικασία επειδή λόγω σοβαρού νοσήματος ανήκουν σε ευπαθή ομάδα πληθυσμού οι ίδιοι είτε συνοικούν με άτομο που ανήκει σε ευπαθή ομάδα και γ) σύμφωνα με το άρθρο 2 σε περίπτωση έκτακτου ή απρόβλεπτου γεγονότος το οποίο καθιστά αδύνατη ή ιδιαίτερος δυσχερή τη διεξαγωγή της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε τμήμα ή τμήματα της σχολικής μονάδας ή σε ολόκληρη τη σχολική μονάδα, όπως ενδεικτικά, η παρεμπόδιση από οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο της πρόσβασης μαθητών ή/και εκπαιδευτικών στους χώρους της σχολικής μονάδας. Αντιλαμβανόμαστε, δηλαδή ότι το μέτρο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης επεκτείνεται και στις περιπτώσεις καταλήψεων σχολικών μονάδων. Στις περιπτώσεις α) και γ) η εξ αποστάσεως εκπαίδευση παρέχεται σε συνθήκες όπου τόσο οι μαθητές όσο και οι εκπαιδευτικοί συμμετέχουν αποκλειστικά εξ αποστάσεως, ενώ στην περίπτωση β) παρέχεται εξ αποστάσεως εκπαίδευση υπό τη μορφή ταυτόχρονης διδασκαλίας σε μαθητές που συμμετέχουν στο μάθημα με φυσική παρουσία και σε μαθητές που δεν μπορούν να παρακολουθήσουν το μάθημα με φυσική παρουσία. Σε περιπτώσεις που αυτό καθίσταται δυσχερές, κατόπιν αιτιολογημένης απόφασης του δ/ντη του σχολείου, υπάρχει η εναλλακτική δυνατότητα σχηματισμού τμημάτων στα οποία τόσο ο εκπαιδευτικός όσο και οι μαθητές συμμετέχουν αποκλειστικά εξ αποστάσεως στην εκπαιδευτική διαδικασία. Πρόκειται για τα λεγόμενα «διαδικτυακά τμήματα» τα οποία τελικώς και επικράτησαν λόγω των πολλών αντιρρήσεων για την ταυτόχρονη διδασκαλία σε μαθητές με φυσική παρουσία και σε μαθητές εξ αποστάσεως.

Η υλοποίηση της κατά τα ανωτέρω σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης πραγματοποιείται μέσω κατάλληλης ψηφιακής πλατφόρμας η οποία καθιστά δυνατή την απευθείας μετάδοση (ήχου ή/και εικόνας) του μαθήματος προς τους μαθητές. Για την αυθεντικοποίηση και σύνδεση των εκπαιδευτικών στην πλατφόρμα χρησιμοποιείται η υπηρεσία Κεντρικής Πιστοποίησης Χρηστών του ΠΣΔ, έχει απενεργοποιηθεί η δυνατότητα καταγραφής/αποθήκευσης του μεταδιδόμενου μαθήματος και έχουν δημιουργηθεί «κλειδωμένες» ψηφιακές αίθουσες στις οποίες ο εκπαιδευτικός έχει τον αποκλειστικό έλεγχο εισόδου. Κατά τη διάρκεια του διαδικτυακού μαθήματος συλλέγονται μεταδεδομένα τα οποία παράγονται κατά τη χρήση της

πλατφόρμας και είναι απαραίτητα για τη διάγνωση ανακυπτόντων τεχνικών ζητημάτων και συνακόλουθα την τεχνική υποστήριξη της πλατφόρμας. Χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για σκοπούς ερευνητικούς ή/και στατιστικούς αφού προηγουμένως ανωνυμοποιηθούν.

Απαγορεύεται η καταγραφή και αποθήκευση ήχου ή/και εικόνας του ηλεκτρονικώς μεταδιδόμενου μαθήματος καθώς και οποιαδήποτε άλλη χρήση του περιεχομένου που μεταδίδεται ηλεκτρονικώς, πέραν της ζωντανής μετάδοσης ήχου ή/και εικόνας σε πραγματικό χρόνο με αποκλειστικούς αποδέκτες τους μαθητές. Σε περίπτωση παράνομης καταγραφής επιβάλλονται κυρώσεις. Στην περίπτωση που το μάθημα το παρακολουθούν συγχρόνως μαθητές με φυσική παρουσία και μαθητές εξ αποστάσεως, η ζωντανή μετάδοση αφορά μόνο το μέρος της διδακτικής ώρας που αφιερώνεται στην παράδοση μαθήματος και όχι τυχόν εξέταση μαθητών. Η συσκευή μετάδοσης ήχου τοποθετείται σταθερά κοντά στον εκπαιδευτικό ο οποίος έχει το δικαίωμα σίγασης της φωνής μαθητή ή ακόμα και διακοπής της μετάδοσης εάν το κρίνει απαραίτητο. Εάν γίνεται μετάδοση εικόνας η κάμερα θα πρέπει να εστιάζει αποκλειστικά μόνο στον εκπαιδευτικό ή/και στον πίνακα της αίθουσας διδασκαλίας. Ο δ/ντής του σχολείου υποχρεούται να ενημερώσει εγγράφως όλους τους εκπαιδευτικούς, μαθητές και γονείς σχετικά με την επεξεργασία των προσωπικών τους δεδομένων αποκλειστικά για τον σκοπό της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αποστέλλοντάς τους σχετικό ενημερωτικό έγγραφο του ΥΠΑΙΘ.

Όσον αφορά στη νομιμότητα της επεξεργασίας δεδομένων κατά τη διαδικασία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, στην παράγραφο 11 του άρθρου 1 της ΥΑ αναφέρεται ότι ο σκοπός της επεξεργασίας είναι το δημόσιο αγαθό της παροχής εκπαίδευσης υπό καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης, όπως είναι η πανδημία του COVID-19 και ότι η νομική βάση της επεξεργασίας βρίσκεται στο άρθρο 6 του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων.

5.9 Θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13)

Το άρθρο 13 του Σ. επαγγέλλεται τη θρησκευτική ελευθερία. Η παράγραφος 2 αναφέρει ότι «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων... Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται». Ας δούμε τι ισχύει στο χώρο της εκπαίδευσης.

Η ΥΑ 79942/ΓΔ4/2019 ΦΕΚ 2005B/2019 «Εγγραφές, μετεγγραφές, φοίτηση και θέματα οργάνωσης της σχολικής ζωής στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» στο άρθρο 2 καθορίζει επίσημες αργίες για τα σχολεία όλες τις Κυριακές, τις θρησκευτικές εορτές του Αγίου Πνεύματος και των Τριών Ιεραρχών, την Καθαρά Δευτέρα και τις ημέρες τοπικής εορτής για

κάθε σχολείο. Επίσης ορίζει τη διάρκεια των διακοπών των Χριστουγέννων και του Πάσχα κατά τις οποίες δεν διενεργείται διδασκαλία ούτε εξετάσεις. Η διάταξη αυτή δίνει την ευκαιρία στη συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών να ασκήσουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα μαζί με τις οικογένειές τους κατά τη διάρκεια των μεγαλύτερων και σημαντικότερων εορτών του Ορθόδοξου Δόγματος στο οποίο και ανήκουν.

Η ίδια απόφαση, ωστόσο, προβλέπει και για τους μαθητές εκείνους που ακολουθούν άλλο δόγμα ή άλλη θρησκεία διευκολύνσεις για τον εορτασμό των δικών τους θρησκευτικών επετείων. Στο άρθρο 24, παράγραφος 1, εδάφιο γ αναφέρεται ότι δεν λαμβάνονται υπόψη οι απουσίες των μαθητών του Ρωμαιοκαθολικού Δόγματος κατά τις ημέρες των εορτών του Μνηστήρος Ιωσήφ, της Αγίας Δωρεάς και από την προηγούμενη μέχρι την επόμενη του Λατινικού Πάσχα, οι απουσίες των μαθητών του Εβραϊκού Θρησκευματος την προηγούμενη και την 1^η του Εβραϊκού Έτους, την ημέρα της Εξιλέωσης, καθώς και την προηγούμενη και την επόμενη του Εβραϊκού Πάσχα, οι απουσίες των μαθητών του Μουσουλμανικού Θρησκευματος κατά τις ημέρες των εορτών του Εϊντ Αλ-Φιτρ (Σεκέρ Μπαϊράμ) και Εϊντ-Αλ-Αντχά (Κουρμπάν Μπαϊράμ), καθώς και την επομένη αυτών. Για να μην ληφθούν υπόψη οι απουσίες απαιτείται η υποβολή υπεύθυνης δήλωσης του Ν.1599/1989 του μαθητή ή του κηδεμόνα του εφόσον ο μαθητής είναι ανήλικος σχετικά με το θρήσκευμα.

Η ΥΑ 61178/ΓΔ4/2021 ΦΕΚ 2286 Β/2021, εξάλλου, επιτρέπει στους μαθητές και τις μαθήτριες που δεν είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι και το επιθυμούν να απαλλαγούν από την υποχρέωση παρακολούθησης του μαθήματος των θρησκευτικών. Έτσι, λοιπόν, οι μαθητές που είναι αλλόθρησκοι, ετερόδοξοι άθρησκοι, άθεοι και αγνωστικιστές, κατόπιν αιτήσεως δικής τους ή των δύο γονέων τους στην οποία επικαλούνται λόγους θρησκευτικής συνείδησης, μπορούν να παύσουν να παρακολουθούν το μάθημα αυτό. Η αίτηση αυτή υποβάλλεται στο σχολείο στην αρχή του σχολικού έτους και συγκεκριμένα από 1^η Σεπτεμβρίου έως και την πέμπτη ημέρα μετά την έναρξη των μαθημάτων. Κατόπιν ενημερώνεται ο καθηγητής ή η καθηγήτρια που διδάσκει το μάθημα για τη μη παρουσία του μαθητή στο μάθημα. Ο απαλλασσόμενος μαθητής, ωστόσο, δεν θα πρέπει να περιφέρεται εντός ή εκτός του σχολείου ή να απουσιάζει αδικαιολόγητα. Ο σύλλογος των διδασκόντων αποφασίζει για τον τρόπο απασχόλησής του τις ώρες της διδασκαλίας του μαθήματος και συντάσσει σχετική πράξη στο βιβλίο πράξεων του συλλόγου. Προτείνεται ο μαθητής να παρακολουθεί άλλο διδακτικό αντικείμενο σε άλλο τμήμα της ίδιας τάξης ή κάποια ερευνητική δημιουργική δραστηριότητα. Η απαλλαγή αρχίζει από την έναρξη των μαθημάτων, αφορά ολόκληρο το διδακτικό έτος και μπορεί να ανανεωθεί για κάθε επόμενο έτος με την ίδια διαδικασία. Οι απαλλασσόμενοι από τα Θρησκευτικά

μαθητές απαλλάσσονται και από την προσευχή και τον εκκλησιασμό, εφόσον το δηλώσουν στην αίτησή τους, αλλά παραμένουν στους χώρους του σχολείου κατά το αντίστοιχο χρονικό διάστημα. Ανάλογα ισχύουν και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Αναζητώντας το σκοπό της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο σχολείο στην ΥΑ 31603/Δ2/2020 ΦΕΚ 699 Β/2020 «Πρόγραμμα σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών Γενικού και Επαγγελματικού Λυκείου» φαίνεται να είναι ο θρησκευτικός γραμματισμός που αποβλέπει στην πρόσκτηση πληροφοριών και γνώσεων για τις θρησκείες του κόσμου σε διακριτές θεματικές ενότητες, η ανάπτυξη και καλλιέργεια της θρησκευτικής συνείδησης, η καλλιέργεια ανθρωπιστικής και ελληνικής παιδείας με έμφαση σε μορφωτικά αγαθά ως απαραίτητη υποδομή για τη ζωή, καθώς και της ικανότητας για διάλογο, ο σεβασμός στην ετερότητα, η κοινωνικοποίηση, η γνωριμία και επικοινωνία με τον «άλλο». Γίνεται αντιληπτό, δηλαδή, ότι απουσιάζει η έννοια και η πρακτική του προσηλυτισμού.

5.10 Λίγα λόγια για μερικά δικαιώματα

5.10.1 Αναφέρεσθαι στις αρχές (άρθρο 10)

Στην παράγραφο 1 του άρθρου 10 του Σ. αναφέρεται ότι «Καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα...να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές...». Το δικαίωμα του αναφέρεσθαι στις αρχές ισχύει και στα ελληνικά σχολεία και για τους μαθητές και για τους εκπαιδευτικούς. Οι μαθητές μπορούν σε διάφορες περιπτώσεις όπως για παράδειγμα όταν έχουν κάποιο αίτημα όπως για τη διοργάνωση κάποιας εκδήλωσης ή μιας επίσκεψης ή όταν έχουν κάποιο ζήτημα για επίλυση ατομικό ή ομαδικό, να απευθύνονται είτε στο διευθυντή του σχολείου, είτε στο σύλλογο διδασκόντων και σπανιότερα σε μεμονωμένο εκπαιδευτικό, όπως τον υπεύθυνο του τμήματός τους ή τον διδάσκοντα κάποιου αντικειμένου ή το Σύμβουλο Σχολικής Ζωής. Συχνά, μάλιστα, μπορεί να το κάνουν αυτό μέσω των εκπροσώπων που έχουν εκλέξει στις μαθητικές κοινότητες, πιο συχνά τον πρόεδρο του δεκαπενταμελούς συμβουλίου ή τον πρόεδρο του τμήματος όταν πρόκειται για θέμα που αφορά πολλούς.

Αλλά και οι εκπαιδευτικοί έχουν το ανάλογο δικαίωμα να απευθύνουν αιτήσεις στην υπηρεσία τους μέσω του σχολείου στο οποίο υπηρετούν. Μπορεί να πρόκειται για αιτήματα στα πλαίσια της κινητικότητας των υπαλλήλων (μεταθέσεις, αποσπάσεις, μετατάξεις), χορήγησης ποικίλων αδειών, συνταξιοδότησεως, χορήγησης άδειας ιδιωτικού έργου, χορήγησης υπηρεσιακών

πιστοποιητικών ή υπεύθυνες δηλώσεις με τις οποίες μπορούν να δηλώνουν ή να εξηγούν μία στάση τους ή συμπεριφορά τους.

5.10.2 Η ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης (άρθρο 14)

Στο άρθρο 14 παράγραφος 1 αναφέρεται ότι «Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του...». Πράγματι, στα ελληνικά σχολεία ενθαρρύνεται η διατύπωση των απόψεων των μαθητών, προφορικά ή γραπτά. Οι οδηγίες διόρθωσης και αξιολόγησης γραπτών κριτηρίων στα διάφορα μαθήματα αναφέρουν ότι γίνονται δεκτές όλες οι απόψεις εφόσον τεκμηριώνονται επαρκώς. Αυτό γίνεται ιδιαιτέρως εμφανές κατά την παραγωγή γραπτών κειμένων στα πλαίσια του μαθήματος Νεοελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία.

Και οι εκπαιδευτικοί, ωστόσο, μπορούν να διατυπώνουν ελεύθερα τις απόψεις τους, ακόμα και πολιτικές, εφόσον βέβαια αυτό γίνεται με κόσμιο και διακριτικό τρόπο. Ας υπενθυμίσουμε ότι αρκετά παλαιότερα δεν επιτρεπόταν στους δημόσιους υπαλλήλους να έχουν στην εργασία τους εφημερίδα, έτσι ώστε να μην προδίδονται τα πολιτικά τους φρονήματα. Αυτό βέβαια τώρα δεν ισχύει. Πάντως η πολιτική ουδετερότητα των εκπαιδευτικών ως δημοσίων υπαλλήλων, δηλαδή η απαγόρευση κάθε είδους εκδήλωσης υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος κατά τη άσκηση των υπηρεσιακών τους καθηκόντων, συνεχίζει να ισχύει, έτσι ώστε να διατηρηθούν εκτός κομματικών ανταγωνισμών. Εξάλλου, μπορούν να ασκήσουν κριτική κατά των προϊσταμένων τους, προφορικά ή γραπτά, αποφεύγοντας, ωστόσο, τη χρήση εκφράσεων που δείχνουν έλλειψη σεβασμού και το εριστικό και οξύ ύφος που αποδεικνύει πνεύμα αντιδικίας. Σε αντίθετη περίπτωση διαπράττουν πειθαρχικό παράπτωμα (Πουλής, 2014).

5.10.3 Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (άρθρο 24)

Η παράγραφος 1 του άρθρου 24 του Σ. αναφέρει ότι «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί...δικαίωμα του καθενός». Ας εξετάσουμε εάν το ΕΣ προστατεύει αυτό το δικαίωμα. Η ΥΑ 20883/ΓΔ4/2020 ΦΕΚ 456B/2020 «Εκδρομές-Εκπαιδευτικές επισκέψεις και μετακινήσεις μαθητών/τριων δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εντός και εκτός χώρας» στο άρθρο 2 για τις εκπαιδευτικές εκδρομές αναγνωρίζει ότι αποτελούν αναγκαίο συμπλήρωμα της αγωγής των μαθητών μέσω των οποίων παρέχεται η δυνατότητα να γνωρίσουν τα επιτεύγματα του ανθρώπου μέσα στη μακροχρόνια πορεία του πολιτισμού και για αυτό το σκοπό προτείνει να επιλέγονται περιοχές

με ιδιαίτερη εκπαιδευτική αξία (πολιτιστική, ...οικολογική). Προτείνει, επίσης, την προηγούμενη ενημέρωση και παροχή πληροφοριών στους μαθητές σχετικά με τον τόπο που πρόκειται να επισκεφτούν, ώστε να εξασφαλίζεται η απόκτηση όσο το δυνατόν πιο πλούσιων εμπειριών. Τόσο, δε, σημαντικές τις θεωρεί, ώστε να προτρέπει να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια για την πραγματοποίησή τους, ιδίως στο εσωτερικό της χώρας σε περιοχές με αρχαιολογικό, περιβαλλοντικό, ιστορικό ενδιαφέρον και φυσικό κάλλος. Αλλά και για τις διδακτικές επισκέψεις του άρθρου 4 της ίδιας ΥΑ προτείνει να πραγματοποιούνται σε χώρους επιστημονικής, ιστορικής, θρησκευτικής, πολιτιστικής και περιβαλλοντικής αναφοράς. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι μέσω των σχολικών περιπάτων και εκδρομών ικανοποιείται το αίτημα για προστασία του ανθρώπινου δικαιώματος στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο το ΕΣ σέβεται και προστατεύει το δικαίωμα αυτό είναι μέσω της υλοποίησης Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων ΠΣΔ που περιλαμβάνουν θέματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, αγωγής υγείας και πολιτιστικών θεμάτων. Η πιο πρόσφατη εγκύκλιος είναι η Φ11/160010/Δ7/08-12-2021 «Σχεδιασμός και υλοποίηση Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων (Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας, Πολιτιστικών Θεμάτων) για το σχολικό έτος 2021-2022». Οι δραστηριότητες περιλαμβάνουν θέματα για την αειφορία, τη βιώσιμη ανάπτυξη και το περιβάλλον, λαμβάνουν χώρα εκτός ωρολογίου προγράμματος, διαρκούν τουλάχιστον τρεις μήνες και η συμμετοχή των μαθητών είναι προαιρετική. Στο πλαίσιο υλοποίησής τους οι σχολικές μονάδες μπορούν να συνεργάζονται με δημόσιους οργανισμούς, φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, ΑΕΙ και άλλους κυβερνητικούς ή μη οργανισμούς. Παράλληλα το ΥΠΑΙΘ έχει δημιουργήσει Κέντρα Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία (Κ.Ε.ΠΕ.Α.) ως υποστηρικτικές δομές του εκπαιδευτικού έργου που αφορά την εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία. Παρέχουν εκπαιδευτικά προγράμματα μίας έως 3 ημερών τα οποία μπορούν να παρακολουθήσουν οι μαθητικές ομάδες με τις οποίες συνεργάζονται στα πλαίσια εκπαιδευτικών επισκέψεων (ΥΑ 20883/ΓΔ4/2020 ΦΕΚ 456B/2020, άρθρο 3). Ενδεικτικά παρατίθεται μέρος της προτεινόμενης θεματολογίας: κλιματική αλλαγή, ανθρωπογενείς και φυσικές καταστροφές, τοπικό φυσικό περιβάλλον, τοπικά οικοσυστήματα, βιοποικιλότητα, απειλούμενα είδη, το περιβάλλον ως πεδίο συνάντησης των πολιτισμών, περιβάλλον και μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι, ιστορικοί τόποι, περιβάλλον και ιστορία, μυθολογία, λαογραφία, τέχνη, ρύπανση, μόλυνση, υποβάθμιση φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, διαχείριση φυσικών πόρων και βιωσιμότητα, υλικός-άυλος πολιτισμός (ήθη, έθιμα, λαϊκή παράδοση, λαϊκή τέχνη), λαογραφία, τοπική ιστορία, μυθολογία, εκπαίδευση στη δημοκρατία, επιστήμες και τέχνες, μουσική, χορός,

κινηματογράφος, φωτογραφία, εικαστικές τέχνες, θέατρο, κουκλοθέατρο, μουσειακή αγωγή, λογοτεχνία, ρητορική, φιλοσοφία, εκπαιδευτική ραδιοτηλεόραση, μαθητικός τύπος, μαθητικό ραδιόφωνο, δημοσιογραφικός λόγος κ.α.

5.11 Μερικά κοινωνικά δικαιώματα: το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (άρθρο 11), το δικαίωμα των ενώσεων και των σωματίων (άρθρο 12), το δικαίωμα του συνδικαλισμού (άρθρο 23)

Σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 11 «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα», και με την παράγραφο 1 του άρθρου 12 «έχουν δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία», ενώ η παράγραφος 1 του άρθρου 23 διασφαλίζει «τη συνδικαλιστική ελευθερία και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών με αυτήν δικαιωμάτων». Η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου καθιερώνει την απεργία ως δικαίωμα. Ας εξετάσουμε εάν όλα τα παραπάνω βρίσκουν εφαρμογή στο ΕΣ.

Οι μαθητές ήδη από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και σε όλες τις υπόλοιπες βαθμίδες με εξαίρεση την προσχολική αγωγή, οργανώνονται σε μαθητικές κοινότητες για τη συμμετοχή τους στη σχολική ζωή (Γεωργιάδου, 2021). Η ΥΑ 23.613/6/Γ2 4094 ΦΕΚ 619 Β/ 1988 «Κανονισμός λειτουργίας των μαθητικών κοινοτήτων» τις χαρακτηρίζει καθαρά παιδαγωγικό θεσμό και κύτταρο δημοκρατικής ζωής, άρρηκτα συνδεδεμένο με την εκπαιδευτική διαδικασία και την ανάπτυξη της μαθητικής πρωτοβουλίας και συνεργασίας μέσα στο σχολείο. Μέσω αυτών οι μαθητές ασκούνται στη δημοκρατική διαδικασία, στο διάλογο και τη συμμετοχή στα κοινά, μελετώντας και προτείνοντας λύσεις για τα προβλήματα που τους απασχολούν. Πρωτοστατούν στην κατοχύρωση της συνεργασίας εκπαιδευτικών, γονέων και μαθητών, ενώ παράλληλα αποτελούν τη μαθητική έκφραση στα σχολικά θέματα, αναπτύσσουν το διάλογο και την από κοινού αντιμετώπιση δύσκολων καταστάσεων. Περιορίζουν τις αυταρχικές μεθόδους λειτουργίας, τις αντιδημοκρατικές συμπεριφορές και την περιθωριοποίηση του μαθητή, ενώ αναδεικνύουν τους δημοκρατικούς θεσμούς, τη συλλογική ζωή και τις δημιουργικές ικανότητες των μαθητών.

Μαθητική κοινότητα αποτελεί το σύνολο των μαθητών κάθε τάξης ή, όπου οι τάξεις διαιρούνται σε τμήματα, το σύνολο των μαθητών κάθε τμήματος. Όργανα της κάθε μαθητικής κοινότητας αποτελούν η γενική συνέλευση και το πενταμελές συμβούλιο. Επιπλέον, εκτός από τα πενταμελή, στα σχολεία εκλέγονται και λειτουργούν και τα δεκαπενταμελή συμβούλια,

όπως επίσης δύναται να πραγματοποιηθούν γενικές συνελεύσεις όλων των μαθητών του σχολείου. Συνεπώς οι μαθητές συγκροτούν κάποιας μορφής σωματεία ή ενώσεις και μπορούν να συνέρχονται σε συνελεύσεις. Αυτό μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε, επίσης, ως μία μορφή πρώιμου συνδικαλισμού.

Έναν άλλο θεσμό της κοινωνικής ζωής του σχολείου αποτελούν οι σχολικοί συνεταιρισμοί οι οποίοι αναδεικνύουν τη έμφυτη παιδική κοινωνικότητα, τον αλληλοσεβασμό και την αμοιβαία κατανόηση. Εφαρμόζουν τις αρχές των δημοκρατικών διαδικασιών και της αυτοδιοίκησης και έχουν ως σκοπό τη μαθητική διαπαιδαγώγηση στην κοινωνική ευθύνη, την αλληλοβοήθεια, την ανάπτυξη της ανεξάρτητης σκέψης, της συνεργασίας, της δημοκρατικής συνείδησης και την εξοικείωση με συλλογικές μορφές οικονομικής δραστηριότητας. Ποικίλες δραστηριότητες λαμβάνουν χώρα σε αυτούς, όπως ζωοτεχνία, χειροτεχνία, κυλικείο, πρατήριο ειδών, σχολικός κήπος, σχολικό μουσείο και έργα πολιτισμού. Οι συνεταιρισμοί στα δημοτικά σχολεία μπορεί ακόμα να καταπιάνονται με αθλητικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, έρευνες, βιβλιοθήκες και εκδρομές (Γεωργιάδου, 2021).

Οι εκπαιδευτικοί, από την άλλη μεριά, ως εργαζόμενοι και δημόσιοι υπάλληλοι, διαθέτουν το δικαίωμα της συνδικαλιστικής ελευθερίας και δράσης, βάσει του Ν. 1264/1982 ΦΕΚ 79 Α/1982 «Για τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος και την κατοχύρωση των συνδικαλιστικών ελευθεριών των εργαζομένων» και του άρθρου 46 του ΥΚ. Συνεπώς μπορούν ανεμπόδιστα να ασκούν τα συνδικαλιστικά τους δικαιώματα και να ιδρύουν συνδικαλιστικές οργανώσεις στις οποίες να συμμετέχουν ως απλά μέλη ή μέλη του διοικητικού τους συμβουλίου. Μπορούν να συμμετέχουν, επίσης, σε απεργία που έχει προκηρύξει το συνδικαλιστικό τους όργανο και η οποία αποτελεί κορυφαία μορφή συνδικαλιστικής δράσης. Εδώ ας σημειωθεί ότι, εναλλακτικά της απεργίας, υπάρχουν και άλλες μορφές νόμιμων κινητοποιήσεων (Γεωργιάδου, 2021).

Επιπροσθέτως, βάσει των νόμων 1264/1982, 2224/1994 και 2336/1995, χορηγείται υποχρεωτικά άδεια με αποδοχές στους εκπαιδευτικούς που συμμετέχουν σε πρωτοβάθμιες, δευτεροβάθμιες και τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις η οποία ξεκινάει από 3 ημέρες το μήνα για τα τρία μέλη του προεδρείου πρωτοβάθμιας οργάνωσης με λιγότερα από 500 μέλη και μπορεί να φθάνει ολόκληρο το χρόνο της θητείας των μελών των γενικών συμβουλίων τριτοβάθμιων οργανώσεων.

5.12 Το δικαίωμα της παιδείας (άρθρο 16)

5.12.1 Ιστορική αναδρομή

Το άρθρο 16 του ισχύοντος συντάγματος, το οποίο ειρήσθω εν παρόδω είναι από τα πιο μακροσκελή, αναφέρεται σε ένα πλήθος εννοιών οι οποίες έχουν, ωστόσο, κοινό παρονομαστή την προαγωγή της παιδείας των πολιτών. Στο άρθρο αυτό γίνεται λόγος για την ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας, παράμετροι που όλες μαζί συνθέτουν το πολύτιμο και πολυεπίπεδο αγαθό της μόρφωσης.

Από πολύ νωρίς, ήδη από την εποχή του αγώνα για την ανεξαρτητοποίηση της Ελλάδας από την οθωμανική αυτοκρατορία, οι νομοθέτες ασχολήθηκαν με την εκπαίδευση του λαού και με τους τρόπους εκείνους με τους οποίους θα επιτυγχανόταν. Το πρώτο, για την ακρίβεια, νομικό κείμενο που συναντάμε σχετικό με τη παιδεία του έθνους προέρχεται από το Ρήγα Φεραίο το 1798 στο σχέδιο συντάγματος που σχεδίασε για το κράτος που οραματιζόταν. Στο άρθρο 22 αναφέρει ότι «όλοι χωρίς εξαιρέσιν έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα, η πατρίς έχει να καταστήσει σχολεία εις όλα τα χωρία διά τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη...να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς. Εις δε τας μεγάλας πόλεις να παραδίδεται η Γαλλική και η Ιταλική γλώσσα, η δε Ελληνική να είναι απαραίτητος.» (Κυριακόπουλος, 1972). Με το άρθρο αυτό αναγνωρίζεται η μεγάλη αξία της εκπαίδευσης για την ανάπτυξη και την πρόοδο ενός ελεύθερου έθνους, καθώς και η υποχρέωση του κράτους για την εξασφάλισή της.

Μία άλλη διάταξη σχετική με την παιδεία ανακαλύπτουμε στον Οργανισμό του Αρείου Πάγου Γερουσίας Ανατολικής Ελλάδος στις 15 Νοεμβρίου 1821, σύμφωνα με τον οποίο «ο Άρειος Πάγος οφείλει να φροντίζει περί Σχολείων, Ορφανοτροφείων, Νοσοκομείων εις τας πόλεις να συστηθώσι, των οποίων όλων έχει την επίσκεψιν. Ομοίως και περί πάντων όσα αφορώσι την ηθικήν του έθνους βελτίωσιν και την επί το κρείττον μεταβολήν της γεωργίας και άλλων τεχνών αναγκαίων». Με αυτήν την διάταξη προβλέπεται μέριμνα για όλα τα ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας, όχι μόνο σχολεία, καθώς και για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας με τη γεωργία και τη βιοτεχνία (Τζανίμης, 1976).

Παραδόξως, το πρώτο ελληνικό Σ. που ψηφίστηκε από την Α' Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων την 1^η Ιανουαρίου 1822 στην Επίδαυρο, το Σύνταγμα της Επιδαύρου του 1822 όπως έχει μείνει γνωστό, δεν περιείχε άρθρο ή παράγραφο αναφερόμενη στην παιδεία, μολονότι τα συντάγματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών, όπως της Γαλλίας, περιείχαν. Λίγο αργότερα, ωστόσο, ο Οργανισμός Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας στις 27 Φεβρουαρίου 1822, αναθέτει στον

Υπουργό των Εσωτερικών να «ενασχολείται μετ' επιμελείας εις την είσαξιν και διάδοσιν των φώτων, των τόσον αναγκαίων δια την επίδοσιν του Ελληνικού Έθνους, προβάλλον (προτείνων) εις την Διοίκησιν την μέθοδον και τους τρόπους δια την ανέργεσιν πανεπιστήμιων, λυκείων, σχολείων και λοιπών διδασκηρίων και ιδιαιτέρως σχολείων του μεν Ναυτικού, του δε Πολεμικού. Εν γένει δε να αναλαμβάνη τη φροντίδα να διδάσκωνται οι νέοι πάσης τάξεως τα κοινά γράμματα και τα πρώτα εις τον βίον αναγκαία δια της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου» (Δημαράς, 1974). Με τη διάταξη αυτή τίθεται η βάση για ένα δημοκρατικό εκπαιδευτικό σύστημα στο οποίο θα συμμετέχουν και θα ωφελούνται όλοι ανεξαιρέτως οι νέοι της Ελλάδος. Στο Νόμο της Επιδαύρου ο οποίος ψηφίστηκε από τη Β' Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων στο Άστρος στις 13 Απριλίου 1823, η προστασία της εκπαίδευσης ανατίθεται στο Βουλευτικό Σώμα και η οργάνωση της εκπαίδευσης της νεολαίας στη Διοίκηση. Εισάγεται δε η αλληλοδιδασκτική μέθοδος: «Η δημόσιος εκπαίδευση είναι υπό την προστασίαν του Βουλευτικού Σώματος(...). Συστηματικώς να οργανισθή η εκπαίδευσις της νεολαίας, και να εισαχθή η αλληλοδιδασκτική μέθοδος από την Διοίκησιν» (Κυριακόπουλος, 1972). Στο Νόμο της Επιδαύρου δεν φαίνεται να συστήνεται ιδιαίτερη Γραμματεία ή Υπουργείο Παιδείας. Την ευθύνη φαίνεται να συνεχίζει να έχει ο Υπουργός Εσωτερικών. Σύμφωνα με τον Τζανίμη (1976) το κείμενο διακρίνεται από λιτότητα διατύπωσης και δεν προδίδει ιδιαίτερο ζήλο για ευρύ εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης.

Αναφορά στην εκπαίδευση περιέχει και το Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος ψηφισθέν από τη Γ' Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα την 1η Μαΐου 1827. Εμφανίζεται ως δημόσια υπηρεσία, όχι όμως με ανεξάρτητη και αυτόνομη διοίκηση και οργάνωση, αλλά ως ένας κλάδος της οικονομίας, όπως το εμπόριο, η γεωργία και η βιοτεχνία τα οποία βρίσκονταν όλα υπό την προστασία της Βουλής. «(Η Βουλή) επαγρυπνεί εις την δημόσιον παιδείαν και προστατεύει αυτήν καθώς και την ελευθερία του τύπου, την γεωργίαν, το εμπόριον, τη πρόοδον των επιστημών και κοινοφελών τεχνών και την βιομηχανίαν. Ασφαλίζει εις τους ευρετάς και συγγραφείς το προς καιρόν αποκλειστικόν δικαίωμα της απολαύσεως, της προερχομένης από την εύρεσιν και από τα συγγράμματα(...) Οι Έλληνες έχουσι το δικαίωμα να συσταίνωσι καταστήματα παντός είδους παιδείας, φιλανθρωπίας, βιομηχανίας και τεχνών και να εκλέγωσι διδασκάλους δια την εκπαίδευσή των». Με αυτήν την παράγραφο κατοχυρώνεται για πρώτη φορά το δικαίωμα των Ελλήνων να ιδρύουν σχολεία και να επιλέγουν τους δασκάλους τους. Η χρονική εκείνη περίοδος συμπίπτει με την ολοκλήρωση της πρώτης φάσης του απελευθερωτικού αγώνα και την άφιξη στην Ελλάδα πλήθους Ελλήνων διανοουμένων από το εξωτερικό, όπως και στρατιωτικών, πολιτικών και ιεραποστόλων φιλελλήνων οι οποίοι

ανέπτυξαν δράση στον τομέα της εκπαίδευσης. Για αυτόν τον λόγο το παραπάνω κείμενο μπορεί να ερμηνευθεί ως μία προσπάθεια της Πολιτείας να ενισχύσει την ιδιωτική πρωτοβουλία περιορίζοντας παράλληλα το δικό της ενδιαφέρον για τη δημόσια παιδεία προσδίδοντάς της έναν φιλελεύθερο χαρακτήρα. Μία θετική εξέλιξη που ανακαλύπτουμε στο ίδιο Σύνταγμα είναι η σύσταση «Γραμματείας επί του Δικαίου και της Παιδείας», ειδικού υπουργείου δηλαδή για την οργάνωση και διοίκησή της (Τζανίμης, 1976).

Την επόμενη αναφορά στην εκπαίδευση βρίσκουμε στο «Βασιλικό» ή «Ηγεμονικό» Σύνταγμα της Ελλάδος που ψηφίστηκε στο Ναύπλιο στις 15 Μαρτίου 1832 μετά το θάνατο του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια και τις πολιτικές αναταραχές που τον συνόδευσαν. Το Σύνταγμα αυτό περιέχει αρκετά άρθρα για την παιδεία, καθώς και αρκετά στοιχεία που ενισχύουν το δημοκρατικό της χαρακτήρα. Παράλληλα, ωστόσο, εμφανίζουν και μία τάση συγκεντρωτισμού. Η παιδεία χαρακτηρίζεται ως ένα αγαθό όπως τα κτήματα και τα χρήματα το οποίο έχουν δικαίωμα να αποκτήσουν όλοι οι Έλληνες. Δίνεται η δυνατότητα ιδρύσεως ιδιωτικών σχολείων με βάση νόμους οι οποίοι θα καθορίζουν τον τρόπο. Η εκπαίδευση παραμένει δημόσια και κοινή για όλους και τίθεται υπό την προστασία και ενίσχυση του Ηγεμόνος και του Νομοθετικού Σώματος. Συστήνεται «Γραμματεία Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδύσεως», Υπουργείο δηλαδή για την αυτόνομη οργάνωση και δημόσια λειτουργία της. Διακρίνονται τρεις βαθμίδες, η στοιχειώδης, η μέση και η ανώτερη και ιδρύονται σχολεία για τις δύο πρώτες και πανεπιστήμιο για την τρίτη.

Το Σύνταγμα της Ελλάδος του 1844 περιέχει ένα καινοτόμο στοιχείο για την εκπαίδευση. Ενώ μέχρι τότε βρισκόταν υπό την προστασία της Βουλής ή του Νομοθετικού σώματος, τώρα τίθεται υπό την προστασία του Κράτους που ταυτίζεται με την εκάστοτε κυβέρνηση της χώρας. Επίσης προσδιορίζεται ο τρόπος χρηματοδότησης: της ανώτερης, της πανεπιστημιακής, δηλαδή, θα γίνεται από το Κράτος, ενώ της υπόλοιπης, της δημοτικής δηλαδή, θα γίνεται από τα όργανα τοπικής αυτοδιοικήσεως με την ενίσχυση του Κράτους όταν αυτά θα συναντούσαν δυσκολίες.

Το επόμενο Σύνταγμα της Ελλάδος του 1864 δεν περιέχει νέα στοιχεία σχετικά με τη εκπαίδευση. Στο Σύνταγμα του 1911 η δαπάνη και για τις τρεις βαθμίδες, όχι μόνο την πανεπιστημιακή, γίνεται από το Κράτος. Η στοιχειώδης εκπαίδευση γίνεται για όλους υποχρεωτική και παρέχεται δωρεάν από το Κράτος. Το Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας του 1927 με το άρθρο 21 κατοχυρώνει την ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης, όπως και της διδασκαλίας τους. Η προστασία τους και η φροντίδα της εξάπλωσής τους επαφίεται στο

Κράτος. Το άρθρο 23 δε του ίδιου Σ. ορίζει τουλάχιστον έξι έτη υποχρεωτικής φοίτησης στη στοιχειώδη εκπαίδευση (Τζανίμης, 1976).

Ενδιαφέροντα σημεία περί παιδείας εμφανίζονται στο σχετικό άρθρο του Συντάγματος της Ελλάδος της 1^{ης} Ιανουαρίου 1952. Εκεί αναφέρεται ο σκοπός της παιδείας για τη μέση και στοιχειώδη εκπαίδευση ο οποίος είναι η ηθική και πνευματική αγωγή και η ανάπτυξη της εθνικής συνειδήσεως των νέων. Για πρώτη φορά, εξάλλου, καθιερώνεται η αυτοδιοίκηση των ΑΕΙ και η δημοσιούπαλληλική ιδιότητα των διδασκόντων σε αυτή. Τέλος, απαγορεύεται η χορήγηση άδειας ιδρύσεως ιδιωτικών σχολείων σε ιδιώτες στερημένους των πολιτικών δικαιωμάτων τους.

Το Σ. του 1952 ίσχυσε μέχρι τις 21 Απριλίου 1967 οπότε και καταλύθηκε. Νέο Σύνταγμα ψηφίστηκε στις 15 Ιουνίου 1968. Το περιεχόμενο του συντάγματος αυτού περί παιδείας ήταν περίπου ίδιο με το προηγούμενο. Όποιες καινοτομίες περιείχε προέρχονταν από τις επιταγές της εθνικής πολιτικής που είχε επιλέξει η νέα κυβέρνηση. Η ισχύς του διατηρήθηκε μέχρι τον Ιούλιο του 1974.

Νέο Σύνταγμα της Ελλάδος ψηφίστηκε στις 9 Ιουνίου 1975. Έκτοτε ισχύει το ίδιο αναθεωρημένο τέσσερις φορές: τα έτη 1986, 2001, 2008 και 2019. Το άρθρο 16 είναι αφιερωμένο στην παιδεία. Αποτελείται από εννέα παραγράφους και είναι το πιο μακροσκελές εν συγκρίσει με τα αντίστοιχα των προηγούμενων συνταγμάτων. Συνοψίζει δε στοιχεία των προηγούμενων συνταγμάτων για το θέμα, κυρίως των ετών 1927 και 1952 (Τζανίμης, 1976).

Παρακάτω παρατίθεται ως έχει:

Σύνταγμα της Ελλάδος-Άρθρο 16

1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες' η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.

2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλυσή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.

3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα.

4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτικά. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.

5. Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση. Τα ιδρύματα αυτά τελούν υπό την

εποπτεία του Κράτους, έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς τους. Συγχώνευση ή κατάτμηση ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να γίνει και κατά παρέκκλιση από κάθε αντίθετη διάταξη, όπως νόμος ορίζει.

Ειδικός νόμος ορίζει όσα αφορούν τους φοιτητικούς συλλόγους και τη συμμετοχή των σπουδαστών σε αυτούς.

6.Οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είναι δημόσιοι λειτουργοί. Το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό τους επιτελεί επίσης δημόσιο λειτούργημα, με τις προϋποθέσεις που νόμος ορίζει. Τα σχετικά με την κατάσταση όλων αυτών των προσώπων καθορίζονται από τους οργανισμούς των οικείων ιδρυμάτων.

Οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων δεν μπορούν να παυθούν προτού λήξει σύμφωνα με το νόμο ο χρόνος υπηρεσίας τους παρά μόνο με τις ουσιαστικές προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 88 παράγραφος 4 και ύστερα από απόφαση συμβουλίου που αποτελείται κατά πλειοψηφία από ανώτατους δικαστικούς λειτουργούς, όπως νόμος ορίζει.

Νόμος ορίζει το όριο ηλικίας των καθηγητών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων' εωσότου εκδοθεί ο νόμος αυτός οι καθηγητές που υπηρετούν αποχωρούν αυτοδικαίως μόλις λήξει το ακαδημαϊκό έτος μέσα στο οποίο συμπληρώνουν το εξηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας τους.

7.Η επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση παρέχεται από το Κράτος και με σχολές ανώτερης βαθμίδας για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο από τρία χρόνια, όπως προβλέπεται ειδικότερα από το νόμο, που ορίζει και τα επαγγελματικά δικαιώματα όσων αποφοιτούν από τις σχολές αυτές.

8.Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους χορήγησης άδειας για την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων που δεν ανήκουν στο Κράτος, τα σχετικά με την εποπτεία που ασκείται πάνω σε αυτά, καθώς και την υπηρεσιακή κατάσταση του διδακτικού προσωπικού τους.

Η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται.

9.Ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του Κράτους.

Το Κράτος επιχορηγεί και ελέγχει τις ενώσεις των αθλητικών σωματείων κάθε είδους, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει επίσης τη διάθεση των ενισχύσεων που παρέχονται κάθε φορά στις επιχορηγούμενες ενώσεις σύμφωνα με τον προορισμό τους.

5.12.2 Το δυσυπόστατο δικαίωμα της παιδείας

Η παιδεία εμφανίζεται στο ελληνικό Σ. με δύο όψεις: ως ατομικό, αλλά συνάμα και κοινωνικό δικαίωμα. Ας το εξετάσουμε διεξοδικότερα.

Το ατομικό δικαίωμα της παιδείας δηλώνει την ελευθερία του καθενός να αποφασίζει ο ίδιος ελεύθερα το εάν, με ποιον τρόπο και σε ποιο ίδρυμα θα εκπαιδευτεί. Η ελευθερία αυτή εκτείνεται α) στο να επιλέξει το εάν θα εκπαιδευτεί ή όχι, β) στην επιλογή του είδους της εκπαίδευσης που θα λάβει και γ) στην επιλογή του είδους του εκπαιδευτηρίου στο οποίο θα φοιτήσει.

Ως προς την πρώτη επιλογή που καλείται να κάνει, όλοι έχουν το δικαίωμα πρόσβασης στην παιδεία εφόσον το επιθυμούν. Σε κανέναν δεν μπορεί να στερηθεί η παιδεία, έμμεσα ή άμεσα. Συγχρόνως, το δικαίωμα αποχής από την παιδεία περιλαμβάνεται στη γενική ελευθερία της παιδείας. Μόνο που πρέπει να ληφθεί υπόψιν ένας περιορισμός ο οποίος τίθεται από το ίδιο το Σ. στο ίδιο άρθρο 16 παρ.3 με την οποία ορίζονται τα έτη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης τα οποία δεν γίνεται να είναι λιγότερα από εννέα. Ο Ν.1566/1985 που αποτελεί νόμο πλαίσιο για την παιδεία και ρυθμίζει πλήθος θεμάτων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αναφέρει στο άρθρο 2 ότι η φοίτηση στο δημοτικό και το γυμνάσιο είναι υποχρεωτική εφόσον δεν έχει διανυθεί το 16^ο έτος της ηλικίας. Σύμφωνα δε με το άρθρο 3 του ίδιου νόμου η φοίτηση στο νηπιαγωγείο γίνεται σταδιακά υποχρεωτική. Σε αντίθεση με ότι μπορεί να ισχύει σε άλλα κράτη, η υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα πρέπει να πραγματοποιηθεί σε σχολείο, δημόσιο ή ιδιωτικό, και όχι κατ' οίκον. Η παιδεία δεν είναι υποχρεωτική για τα άτομα της προσχολικής ηλικίας και για εκείνα που έχουν υπερβεί ηλικιακά το 16^ο έτος. Η διατύπωση, εξάλλου, που έχει επιλεγεί για την παράγραφο 3, επιτρέπει την αύξηση του αριθμού των ετών της υποχρεωτικής φοίτησης, αλλά όχι τη μείωση. Η παράλειψη εγγραφής και εποπτείας φοίτησης ανηλίκου από γονείς και κηδεμόνες αποτελεί ποινικό αδίκημα (Δαγτόγλου, 1991).

Ως προς τη δεύτερη επιλογή, η ελευθερία συνίσταται στην επιλογή της φιλοσοφικής και θρησκευτικής κατεύθυνσης της παιδείας που κάποιος επιθυμεί να λάβει. Η ελευθερία αυτή συμβαδίζει με τη θρησκευτική ελευθερία και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Το άτομο, δηλαδή, καλείται να επιλέξει τον τύπο της εκπαίδευσης που επιθυμεί να λάβει: γενική, επαγγελματική, καλλιτεχνική, εκκλησιαστική, μουσική. Υπάρχει, επίσης, η ελευθερία πρόσβασης στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, μόνο που αυτή περιορίζεται από τον ορισμό συγκεκριμένου κάθε φορά αριθμού εισακτέων.

Τέλος, η τρίτη επιλογή συνίσταται στην ελευθερία επιλογής είδους και περιοχής εκπαιδευτηρίου, ουσιαστικά επιλογής δημόσιου ή ιδιωτικού.

Το κοινωνικό δικαίωμα της παιδείας αντιπροσωπεύει την υποχρέωση του Κράτους να παρέχει στους πολίτες του τις συνθήκες εκείνες για να απολαύσουν το αγαθό της μορφώσεως. Έχει, δηλαδή, την υποχρέωση να ιδρύσει και να οργανώσει τα κατάλληλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και να θεσμοθετήσει τις αξιοκρατικές και αδιάβλητες εκείνες διαδικασίες πρόσβασης στις βαθμίδες της εκπαίδευσης ώστε να τηρείται η αρχή της ισότητας των ευκαιριών.

Επιπροσθέτως, η παράγραφος 4 του άρθρου 16 («όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας σε όλες τις βαθμίδες στα κρατικά εκπαιδευτήρια») κατοχυρώνει αφενός την υποχρέωση του Κράτους και αφετέρου την αξίωση των πολιτών για την παροχή δωρεάν παιδείας. Δεν επιτρέπεται, συνεπώς, η επιβολή έμμεσων ή άμεσων οικονομικών περιορισμών κατά την πρόσβαση σε οποιαδήποτε εκπαιδευτική βαθμίδα (π.χ. δίδακτρα, τέλη εγγραφής, δαπάνη αγοράς συγγραμμάτων κ.α.).

Ακόμα μία υποχρέωση που αναλαμβάνει το Κράτος, πάλι με την παράγραφο 4 του άρθρου 16, είναι η ενίσχυση των σπουδαστών που διακρίνονται, όπως και των ατόμων εκείνων που χρειάζονται ειδική βοήθεια και προστασία για την πρόσβαση στην εκπαίδευση, ανάλογα με τις ικανότητές τους. Συνάγεται το συμπέρασμα ότι το Κράτος χρειάζεται να διατηρεί ένα σύστημα υποστήριξης εκπαιδευομένων μέσω χορήγησης υποτροφιών, καθώς και ενίσχυσης εκείνων που χρήζουν βοήθειας, για παράδειγμα μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες. Υπάρχει και λειτουργεί η παράλληλη στήριξή τους με εκπαιδευτικό ειδικής αγωγής, καθώς και προφορική εξέτασή τους για την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Γεωργιάδου, 2021).

Τέλος, η παράγραφος 8 του ίδιου άρθρου προασπίζει το δικαίωμα της ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων από φορείς ή ιδιώτες με κρατική, ωστόσο, εποπτεία, επομένως και την υποχρέωση του Κράτους να επιτρέπει τη συνύπαρξη κρατικής και ιδιωτικής παιδείας. Μολαταύτα, αν και δεν θεμελιώνεται κρατικό μονοπώλιο παιδείας, με την παράγραφο 5 και την παράγραφο 8 («η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται»), απαγορεύεται η ιδιωτική ανώτατη εκπαίδευση (Δαγτόγλου, 1991).

5.12.3 Φορείς του δικαιώματος της παιδείας

Μολονότι σε δύο περιπτώσεις, στην παράγραφο 2 («η παιδεία...έχει σκοπό την ηθική...αγωγή των Ελλήνων») και στην παράγραφο 4 («όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας») αναφέρονται οι Έλληνες ως φορείς του δικαιώματος της παιδείας, αυτό δεν αποτελεί

απαγόρευση και περιορισμό για τους αλλοδαπούς. Όπως ήδη αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 3^ο «Φορείς, αποδέκτες, τριτενέργεια και περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων» αποτελεί έναυσμα για νομοθετική ρύθμιση και για εκείνους, καθόσον το ελληνικό Σ. προασπίζει τα ΑΔ για όλους τους ανθρώπους. Βέβαια, οι κοινωνικές αξιώσεις αναγνωρίζονται μόνο στους Έλληνες, αφού εκείνοι μόνο συνεισφέρουν στα δημόσια βάρη (άρθρο 4 του Σ.) και έχουν χρέος κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης (άρθρο 25 του Σ.). Εν ολίγοις, για το δικαίωμα της παιδείας, δεν υφίσταται σοβαρή διάκριση μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών.

Όσον αφορά στην ηλικία των φορέων του δικαιώματος, πρόκειται κυρίως για παιδιά. Αλλά, όπως επίσης αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 3ο της παρούσης εργασίας, επειδή δεν εμφανίζουν δικαιοπρακτική ικανότητα, δηλαδή δεν μπορούν να ασκήσουν το ΑΔ αυτοτελώς οι ίδιοι, παρά μέσω των γονέων και κηδεμόνων τους, συχνά τα δικαιώματά τους σχετικά με την παιδεία ασκούνται από τους γονείς τους, για παράδειγμα η επιλογή εκπαιδευτηρίου ή κατεύθυνσης εκπαίδευσης (Γεωργιάδου, 2021).

5.12.4 Τύποι εκπαίδευσης

Η ιδιαίτερη γεωμορφολογική εικόνα της χώρας μας σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες εκπαιδευτικές και μαθησιακές ανάγκες των μαθητών οδήγησαν το εκπαιδευτικό σύστημα να διαμορφώσει τις απαιτούμενες εκείνες δομές οι οποίες θα καλύψουν όσο το δυνατόν περισσότερες απαιτήσεις. Διαφορετικού τύπου σχολεία και εκπαιδευτήρια δημιουργήθηκαν κυρίως βάσει του Ν. 1566/1985 για να υποδεχθούν εκπαιδευόμενους διαφορετικής ηλικίας, διαφορετικών πνευματικών και σωματικών ικανοτήτων, διαφορετικού πολιτισμικού υπόβαθρου, ταλέντων και κλίσεων. Παρακάτω γίνεται σύντομη αναφορά στις μορφές εκπαίδευσης που συναντάμε σήμερα στην Ελλάδα.

Γενική εκπαίδευση

Περιλαμβάνει σχολεία γενικής κατεύθυνσης πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, νηπιαγωγεία και δημοτικά, απλά και ολοήμερα, γυμνάσια και λύκεια, ημερήσια και εσπερινά. Σε αυτά φοιτά η πλειοψηφία των εκπαιδευόμενων μαθητών.

Επαγγελματική εκπαίδευση

Περιλαμβάνει επαγγελματικά λύκεια (ΕΠΑ.Λ) ημερήσια και εσπερινά που διασφαλίζουν εκτός από την επιτυχή άσκηση ενός επαγγέλματος και την ευκαιρία ανέλιξης σε αυτό, την ενημέρωση στις σύγχρονες τεχνολογικές και εργασιακές εξελίξεις, προγράμματα δια βίου μάθησης και την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Πουλής, 2014).

Ειδική αγωγή και εκπαίδευση ΕΑΕ

Απευθύνεται σε μαθητές με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Οι μαθητές αυτοί μπορεί να φοιτούν σε ειδικά σχολεία ή σε γενικά σχολεία με την ιδιαίτερη υποστήριξη του εκπαιδευτικού της τάξης ή με παράλληλη στήριξη από εκπαιδευτικούς ΕΑΕ.

Εκκλησιαστική εκπαίδευση

Περιλαμβάνει Εκκλησιαστικά Γυμνάσια, Ενιαία Εκκλησιαστικά Λύκεια, Ανώτατες Εκκλησιαστικές Ακαδημίες και Ιερατικά Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Σκοπός της είναι η κατάρτιση κληρικών και λαϊκών στελεχών της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος τα οποία να συνδυάζουν υψηλή μόρφωση και χριστιανικό ήθος.

Μουσικά σχολεία

Πρόκειται για δημόσια γυμνάσια και λύκεια όπου παράλληλα με τη διδασκαλία των μαθημάτων γενικής παιδείας διδάσκονται και μουσικά μαθήματα. Η φοίτηση των μαθητών σε αυτά επιτυγχάνεται κατόπιν επιλογής τους από επιτροπή επιλογής. Προετοιμάζουν κυρίως νέους που επιθυμούν να ακολουθήσουν μουσικό επάγγελμα.

Καλλιτεχνικά σχολεία

Στα σχολεία αυτά διδάσκονται μαθήματα γενικής παιδείας Γυμνασίου και Λυκείου παράλληλα με μαθήματα καλλιτεχνικής παιδείας τριών κατευθύνσεων: εικαστικών τεχνών, θεάτρου-κινηματογράφου και χορού. Διαθέτουν διευρυμένο ωρολόγιο πρόγραμμα 40 ωρών εβδομαδιαίως. Σκοπός τους είναι η υποστήριξη του ενδιαφέροντος των μαθητών για τις τέχνες και η καλλιέργεια των δεξιοτήτων τους.

Πρότυπα και πειραματικά σχολεία

Τα πρότυπα σχολεία είναι γυμνάσια και λύκεια τα οποία έχουν σαν στόχο την αριστεία στο εκπαιδευτικό σύστημα και την καλλιέργεια των πρακτικών για την επίτευξή της. Οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν σε αυτά έχουν αυξημένη διδακτική εμπειρία και τυπικά προσόντα, ο τρόπος εισαγωγής μαθητών είναι συγκεκριμένος και η πρόσβαση περιορισμένη. Τα πειραματικά σχολεία είναι δημοτικά, γυμνάσια και λύκεια τα οποία δοκιμάζουν νέα ωρολόγια προγράμματα, νέα προγράμματα σπουδών, σχολικά εγχειρίδια και εκπαιδευτικό υλικό, καθώς και διδακτικές μεθόδους στα πλαίσια ερευνητικών προγραμμάτων με σκοπό την ανάδειξη και διάχυση καλών εκπαιδευτικών πρακτικών. Η επιλογή του εκπαιδευτικού προσωπικού γίνεται από συμβούλιο που λειτουργεί στην δ/ση πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ η επιλογή των μαθητών κατόπιν κλήρωσης.

Μειονοτική εκπαίδευση

Πρόκειται για σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που λειτουργούν στη Θράκη και στα οποία φοιτούν μαθητές προερχόμενοι από την εκεί μουσουλμανική μειονότητα. Εμφανίζουν ειδικό καθεστώς λειτουργίας με δίγλωσσο πρόγραμμα διδασκαλίας στα ελληνικά και τουρκικά.

Διαπολιτισμική εκπαίδευση

Περιλαμβάνει σχολεία κάθε τύπου νηπιαγωγεία, δημοτικά, γυμνάσια, λύκεια και τεχνικές επαγγελματικές σχολές τα οποία λειτουργούν ως πειραματικά συνεργαζόμενα με τα ΑΕΙ. Σκοπό έχουν την παροχή εκπαίδευσης σε άτομα με ιδιαίτερες μορφωτικές ανάγκες λόγω φυλετικών, πολιτισμικών, γλωσσικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών, όπως οι παλιννοστούντες, οι Ρομά και οι πρόσφυγες.

Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ)

Ο θεσμός των σχολείων αυτών ξεκίνησε το 1997 με σχετικό νόμο και απευθύνονται σε νέα άτομα που έχουν υπερβεί το 18^ο έτος τη ηλικίας τους και δεν έχουν παρακολουθήσει ή δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εννεάχρονη εκπαίδευση. Εφαρμόζουν ειδικά ταχύρρυθμα προγράμματα δημοτικής και γυμνασιακής εκπαίδευσης και χορηγούν τίτλους σπουδών ισότιμους με τα απολυτήρια Δημοτικού ή Γυμνασίου αναλόγως της περίπτωσης (Πουλής, 2014).

Ιδιωτική Εκπαίδευση

Πρόκειται για σχολεία τα οποία δεν ανήκουν στο Κράτος, αλλά σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα και λειτουργούν υπό την εποπτεία του Κράτους κατόπιν χορηγούμενης άδειας, εφόσον πληρούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Είναι ίδιου τύπου σχολεία με τα δημόσια πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, εμφανίζουν την ίδια οργάνωση, ακολουθούν τα ίδια προγράμματα σπουδών και απονέμουν ισότιμους τίτλους σπουδών.

5.13 Αθλητισμός (άρθρο 16)

Το άρθρο 16 παράγραφος 9 του Σ. αναφέρει: «Ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του κράτους». Το εκπαιδευτικό σύστημα ΕΣ εμφανίζει πληθώρα διατάξεων σχετικών με τον αθλητισμό, τόσο αναφορικά με τους μαθητές όσο και με τους εκπαιδευτικούς. Ας ξεκινήσουμε από το γεγονός ότι η Φυσική Αγωγή αποτελεί διδακτικό αντικείμενο σε όλες ανεξαιρέτως τις τάξεις της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με αυξημένες συχνά ώρες διδασκαλίας: τρεις σε κάθε τάξη του Δημοτικού Σχολείου καθώς και στην Γ' τάξη Λυκείου. Σε καμία τάξη, δε, δεν είναι κάτω των δύο ωρών (ΥΑ Φ.31/94185/Δ1 ΦΕΚ

3791B/2021 «Εργαστήρια Δεξιοτήτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση» και ΥΑ 94196/Δ2 ΦΕΚ 3791B/2021 «Ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων των Α', Β' και Γ' τάξεων του Ημερήσιου Γενικού Λυκείου»). Στο νέο πρόγραμμα σπουδών για τη Φυσική Αγωγή στο Λύκειο εντοπίζουμε τον κύριο σκοπό του μαθήματος αυτού: είναι η δια βίου άσκηση και ποιότητα ζωής. Ο αθλητισμός θεωρείται απαραίτητος για μια ποιοτική και ολοκληρωμένη εκπαίδευση. Για την ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών είναι αναγνωρισμένη η ανάγκη και η χρησιμότητα της κίνησης και της άσκησης που θα συμβάλλουν στην υιοθέτηση υγιεινών συνηθειών σε όλη την υπόλοιπη ζωή των μαθητών, καθώς και την ομαλή ένταξή τους σε μία διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνία και κατ' επέκταση κόσμο. Τα οφέλη που μπορούν να αποκομίσουν είναι πολλαπλά σε ψυχολογικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, κυρίως δε στην υγεία και την ποιότητα ζωής. Τα βοηθά, τέλος, στην κατάκτηση αρετών, γνώσεων και δεξιοτήτων που απαιτεί το «ευ ζην», δηλαδή η ευτυχία (Διγγελίδης, 2015).

Τα περισσότερα, αν όχι όλα, σήμερα σχολικά συγκροτήματα διαθέτουν κάποιου είδους αθλητικές εγκαταστάσεις, Γυμναστήριο, γήπεδο ποδοσφαίρου, καλαθοσφαίρισης και πετοσφαίρισης είναι τα πιο κοινά. Συχνά οι μαθητές των δημόσιων σχολείων κάνουν χρήση δημοτικών αθλητικών εγκαταστάσεων για προπόνηση και διεξαγωγή αγώνων, εφόσον αυτές βρίσκονται σε κοντινή απόσταση από το σχολείο τους και εφόσον το επιτρέψουν οι αρχές της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στα ιδρύματα, επίσης, της Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης λειτουργούν γυμναστήρια και αθλητικές εγκαταστάσεις.

Στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δημιουργούνται και λειτουργούν μαθητικοί όμιλοι αθλημάτων (ΜΟΑ) στους οποίους υπάρχουν διαφορετικοί τομείς. Η λειτουργία τους λαμβάνει χώρα εκτός του σχολικού ωρολογίου προγράμματος και η συμμετοχή των μαθητών είναι προαιρετική στο ομαδικό άθλημα προτίμησής τους. Οι όμιλοι αυτοί στελεχώνονται με εκπαιδευτικούς Φυσικής Αγωγής του ίδιου ή όμορου σχολείου οι οποίοι αποζημιώνονται υπερωριακά για την εκεί απασχόλησή τους. Συχνά δε οι ΜΟΑ συνεργάζονται με άλλους αθλητικούς φορείς για τη διοργάνωση και διεξαγωγή αθλητικών αγώνων (Γεωργιάδου, 2021). Οι μαθητές, εξάλλου, οι οποίοι ασχολούνται σοβαρά με ένα άθλημα και διακρίνονται σε αυτό, έχουν δικαίωμα σε αυξημένο αριθμό απουσιών από το σχολείο, έτσι ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των προπονήσεων και των αγωνιστικών τους υποχρεώσεων. Το εδάφιο β της παραγράφου 7 του άρθρου 24 της ΥΑ 79942/ΓΔ4/2019 ΦΕΚ 2005B/2019 «Εγγραφές, μετεγγραφές, φοίτηση και θέματα οργάνωσης της σχολικής ζωής στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» προβλέπει ότι η φοίτηση μαθητών και μαθητριών δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης οι οποίοι είναι αθλητές και αθλήτριες μέλη

των εθνικών ελληνικών ομάδων και συμμετέχουν σε αθλητικές υποχρεώσεις προετοιμασίας ή συμμετοχής σε ολυμπιακούς, παγκόσμιους, ευρωπαϊκούς, βαλκανικούς, μεσογειακούς ή άλλους αθλητικούς αγώνες με τις εθνικές ομάδες στις οποίες είναι μέλη θεωρείται επαρκής ακόμη και εάν, πέραν του προβλεπόμενου ορίου των 114 απουσιών, πραγματοποιήσουν μέχρι και 140 επιπλέον απουσίες, εφόσον προσκομίσουν τα προβλεπόμενα δικαιολογητικά.

Αλλά και οι εκπαιδευτικοί εν ενεργεία αθλητές και αθλήτριες διευκολύνονται από την υπηρεσία τους έτσι ώστε να μπορέσουν να συμμετάσχουν σε αγώνες. Η παράγραφος 6 του άρθρου 38 του Ν.4115/2013 προβλέπει τη χορήγηση άδειας με αποδοχές σε εκπαιδευτικούς μέλη εθνικών ομάδων αναγνωρισμένων από τον ίδιο νόμο αθλητικών ομοσπονδιών που καλλιεργούν άθλημα ή αγώνισμα αθλήματος που περιλαμβάνεται στο εκάστοτε ισχύον πρόγραμμα Ολυμπιακών Αγώνων προκειμένου να συμμετάσχουν σε αγώνες υψηλού επιπέδου όπως είναι οι Ολυμπιακοί και τα Παγκόσμια και Πανευρωπαϊκά πρωταθλήματα. Ανάλογα ισχύουν και για τους εκπαιδευτικούς αθλητές με αναπηρία (ΑΜΕΑ).

Κάθε σχολικό έτος, εκτός απρόοπτων και εξαιρετικών καταστάσεων που το απαγορεύουν, διοργανώνονται Πανελλήνιοι Σχολικοί Αγώνες υπό την αιγίδα του ΥΠΑΙΘ στους οποίους δύνανται να συμμετέχουν δημόσια και ιδιωτικά σχολεία. Εκτός του ότι το γεγονός αυτό από μόνο του καταδεικνύει με σαφήνεια τη σημασία που αποδίδει το κράτος στον αθλητισμό, εμφανίζει και μία άλλη πιο ενδιαφέρουσα χροιά: τη δυνατότητα εισαγωγής στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση κατόπιν διακρίσεως σε αθλητικούς αγώνες.

Με βάση το άρθρο 34 του Ν. 2725/1999 όπως αυτό αντικαταστάθηκε και τροποποιήθηκε μεταγενέστερα από σειρά άλλων νομοθετημάτων (Ν. 3708/2008, Ν. 3748/2009, Ν. 3773/2009, Ν. 4049/2012, Ν.4115/2013, Ν.4210/2013, Ν.4373/2016, Ν.4589/2019 και Ν.4603/2019) αθλητές που πέτυχαν διάκριση σε ολυμπιακούς, παγκόσμιους, πανευρωπαϊκούς, πανελλήνιους και πανελλήνιους μαθητικούς-σχολικούς αγώνες διεκδικούν εισαγωγή σε τμήμα ή εισαγωγική κατεύθυνση τμήματος των Πανεπιστημίων και των Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε. και Α.Σ.Τ.Ε. ή σε Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού. Αναλόγως του είδους των αγώνων και του ύψους των αγωνιστικών διακρίσεων οι περιπτώσεις ποικίλουν. Μπορεί ο υποψήφιος να επιτύχει εισαγωγή σε σχολή ή τμήμα της προτίμησής του χωρίς εξετάσεις ούτε υποβολή μηχανογραφικού δελτίου ούτε ποσοτικό περιορισμό ή συμμετοχή στις γραπτές πανελλαδικές εξετάσεις, υποβολή μηχανογραφικού και προσαύξηση του συνόλου των μορίων του σε ποσοστό έως και 40% (Φ.152/125659/Α5/05-10-2021 Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων «Εισαγωγή διακριθέντων αθλητών-τριών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση για το ακαδημαϊκό έτος 2021-2022»).

5.14 Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης (άρθρο 20)

Το άρθρο 20 παράγραφος 2 του Σ. αναφέρει ότι «το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του ενδιαφερόμενου ισχύει για κάθε διοικητική ενέργεια ή μέτρο που λαμβάνεται σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του». Αυτό βρίσκει εφαρμογή και στα σχολεία και όσον αφορά στους μαθητές και όσον αφορά στους εκπαιδευτικούς.

Στην περίπτωση που έχει σημειωθεί κάποιο επεισόδιο στο οποίο εμπλέκεται ένας ή περισσότεροι μαθητές, συνήθως αρνητικής χροιάς, το οποίο καταλήγει να συζητείται στο σύλλογο διδασκόντων, πάντα στην αρχή της συνεδρίασης καλείται ο μαθητής ή οι μαθητές - μερικές φορές, δε και οι κηδεμόνες τους- για να εξηγήσουν τι συνέβη, πώς και γιατί ενεπλάκησαν και να περιγράψουν οι ίδιοι το περιστατικό από τη δική τους πλευρά. Τα λεγόμενά τους λαμβάνονται υπόψιν από τους συμμετέχοντες στη συνεδρίαση εκπαιδευτικούς πριν ληφθεί απόφαση που να τους αφορά. Άλλωστε, ο Σύλλογος Διδασκόντων ως συλλογικό διοικητικό όργανο υπόκειται, πέραν των ειδικών διατάξεων, στους κανόνες και στις αρχές του διοικητικού δικαίου που διέπουν τη λειτουργία οποιουδήποτε διοικητικού οργάνου, ιδίως όταν προβαίνει σε πράξεις διακριτικής ευχέρειας. Η εφαρμογή των αρχών αυτών νομιμοποιεί τη δράση της Δημόσιας Διοίκησης. Στις αρχές αυτές συμπεριλαμβάνεται -μεταξύ άλλων- το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του ενδιαφερομένου (Γεωργιάδου, 2021).

Στην περίπτωση των εκπαιδευτικών, τώρα, κατά το στάδιο προδικασίας και συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια προκαταρκτικής εξέτασης (άτυπης δηλαδή συλλογής και καταγραφής στοιχείων για να διαπιστωθεί εάν έχει τελεστεί πειθαρχικό παράπτωμα καθώς και οι συνθήκες τελέσεώς του την οποία διεξάγει ο πειθαρχικώς προϊστάμενος του εκπαιδευτικού), εάν τελικά διαπιστωθεί η διάπραξη πειθαρχικού παραπτώματος, ο εκπαιδευτικός καλείται σε απολογία. Η κλήση σε απολογία είναι έγγραφη, καθορίζει με σαφήνεια το αποδιδόμενο στον εκπαιδευτικό πειθαρχικό παράπτωμα και θέτει εύλογη χρονική προθεσμία για απολογία.

Ο διωκόμενος μέσα στην προθεσμία που του έχει τεθεί πρέπει να ετοιμάσει και αποστείλει έγγραφη απολογία είτε στον πειθαρχικό του προϊστάμενο είτε στο πειθαρχικό συμβούλιο. Με αίτησή του έχει δικαίωμα να ζητήσει να λάβει γνώση του πειθαρχικού φακέλου, καθώς και να ζητήσει εύλογη προθεσμία για τη συγκέντρωση και υποβολή έγγραφων στοιχείων τα οποία θεωρεί απαραίτητα για την εκδίκαση της πειθαρχικής υπόθεσης (Πουλής, 2014).

5.15 Προστασία της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας, της νεότητας, της υγείας, της αναπηρίας (άρθρο 21)

Το άρθρο 21 του Σ. στις παραγράφους 1,2,3, και 6 αναφέρεται στην υποχρέωση που έχει το κράτος να προστατεύει την οικογένεια, το γάμο, τη μητρότητα, την παιδική ηλικία, τη νεότητα, τις πολύτεκνες οικογένειες, την υγεία των πολιτών και τα άτομα με αναπηρίες. Η αρχή αυτή βρίσκει εφαρμογή και στον εκπαιδευτικό χώρο, τόσο για τους εκπαιδευτικούς όσο και για τους μαθητές.

Ας αναφερθεί αρχικώς για τους μαθητές ότι η φοίτησή τους σε σχολεία που αποβλέπει βεβαίως στην εκπαίδευση και τη μόρφωσή τους και αποτελεί απόδειξη της φροντίδας του κράτους προς αυτά, αποτελεί συνάμα και τρόπο προστασίας τους από ποικίλους κινδύνους μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται η αναγκαστική εργασία και εκμετάλλευσή τους. Τα σχολικά κτήρια ανήκουν πλέον στους Δήμους, οι αρχές των οποίων σε συνεργασία με τη διοίκηση κάθε σχολείου έχουν υποχρέωση και μεριμνούν για τη συντήρηση, επιδιόρθωση, εξοπλισμό, φύλαξη, καθαριότητα και την εν γένει διατήρησή τους σε καλή κατάσταση, έτσι ώστε μαθητές και εργαζόμενοι που περνούν μεγάλο μέρος της ημέρας σε αυτά να βρίσκονται σε ασφαλή, λειτουργικό και προστατευμένο χώρο. Διασφαλίζονται, επομένως, συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας στο χώρο εργασίας για τους εκπαιδευτικούς και φοίτησης για τους μαθητές. Η δωρεάν καθημερινή μεταφορά, εξάλλου, μαθητών που κατοικούν σε μακρινή απόσταση από το σχολείο με μέσα μεταφοράς με μέριμνα των υπηρεσιών των περιφερειακών διοικήσεων γίνεται στα πλαίσια της κρατικής φροντίδας και προστασίας προς αυτούς.

Τα σχολικά κυλικεία αποτελούν ομοίως ένα θεσμό που προστατεύει την υγεία και τη σωστή ανάπτυξη των μαθητών οι οποίοι, ας μην ξεχνάμε, διανύουν μία ευαίσθητη ηλικία. Η ΥΑ Υ1γ/Γ.Π./ΟΙΚ.81025/2013 ΦΕΚ 2135 Β/29-08-2013 «Κανόνες υγιεινής σχολικών κυλικείων, καντινών (σταθερών) χώρων εστίασης εντός των σχολείων και καθορισμός των προϊόντων που διατίθενται από αυτά εντός δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε από την ΥΑ Υ1γ/Γ.Π./οικ. 96605/2013 ΦΕΚ 2800 Β/ 04-11-2013, καθορίζει τους κανόνες υγιεινής που διέπουν τη λειτουργία των σχολικών κυλικείων και χώρων εστίασης εντός των σχολείων, καθώς και του καταλόγου των προϊόντων που επιτρέπεται να διατίθενται από αυτά ώστε να διασφαλίζεται η υγεία του σχολικού πληθυσμού. Με αυτήν την ΥΑ καθορίζονται οι προδιαγραφές που χρειάζεται να πληροί ο χώρος που είναι εγκατεστημένα, τα αρχεία που πρέπει να τηρούνται, οι έλεγχοι που διενεργούνται, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η αγορά και

η παραλαβή των πρώτων υλών και των έτοιμων για κατανάλωση τροφίμων, η αποθήκευση και διατήρησή τους, η προετοιμασία τους, η έκθεση και η πώλησή τους, καθώς και ο καθορισμός των ειδών που επιτρέπεται να διατίθενται. Για παράδειγμα, επιτρέπεται η πώληση φρέσκων φρούτων της εποχής καλά πλυμένων και συσκευασμένων σε ατομική μερίδα, αποξηραμένων φρούτων χωρίς προσθήκη ζάχαρης συσκευασμένων σε ατομική μερίδα έως 50γρ, σαλάτας και φρουτοσαλάτας καλά πλυμένων υλικών, χωρίς προσθήκη ζάχαρης ή γλυκαντικών ουσιών και με συγκεκριμένα αρτύματα (λάδι, ξύδι, λεμόνι), συσκευασμένων χυμών φρούτων χωρίς συντηρητικά και προσθήκη ζάχαρης, γάλατος τυποποιημένου, παστεριωμένου σε ατομική συσκευασία, πλήρους και ημιαποβουτυρωμένου, σοκολατούχου γάλατος χαμηλών λιπαρών σε συσκευασία έως 250ml, μουστοκούλουρων και σταφιδόψωμου σε ατομική μερίδα έως 60γρ, κρέμας και ρυζόγαλου σε ατομικές μερίδες των 150γρ με περιεκτικότητα σε λίπος γάλακτος έως 4%, εμφιαλωμένου νερού, αφεψημάτων χωρίς προσθήκη ζάχαρης και γλυκαντικών ουσιών κ.α. Δεν επιτρέπεται η διάθεση τσιγλών, καραμελών και αναψυκτικών.

Μαθητές με αναπηρία, σωματική ή πνευματική, φοιτούν σε σχολεία ειδικής κυρίως, αλλά και γενικής αγωγής. Με βάση την εγκύκλιο 65491/Δ3/07-06-2021 και τη διαδικασία που περιγράφεται εκεί, μπορεί να τους παρέχεται παράλληλη στήριξη από εξειδικευμένο εκπαιδευτικό ειδικής αγωγής, σχολικό νοσηλευτή ή ειδικό βοηθητικό προσωπικό.

Όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς, με βάση τις διατάξεις του ΥΚ, οι ίδιοι και τα μέλη της οικογένειάς τους δικαιούνται υγειονομική (ιατρική, φαρμακευτική, νοσοκομειακή) περίθαλψη (Πουλής, 2014). Εκτός από την κανονική άδεια που δικαιούνται όλοι οι μόνιμοι εκπαιδευτικοί -δέκα εργάσιμες ημέρες με αποδοχές κατά ημερολογιακό έτος- οι εκπαιδευτικοί με ποσοστό αναπηρίας 50% και άνω δικαιούνται άδεια αναπηρίας 6 ημέρες με αποδοχές (εγκύκλιος Φ.351.5/43/67822/Δ1/05-05-2014 Υφυπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων «Άδειες εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης»). Οι εκπαιδευτικοί με σύζυγο ή τέκνο με αναπηρία πνευματική, ψυχική ή σωματική σε ποσοστό 67% και άνω έχουν μείωση του εργασιακού τους ωραρίου -όχι του διδακτικού- για μία ώρα την ημέρα χωρίς ανάλογη περικοπή αποδοχών, σύμφωνα με το Ν2527/1997 (ΦΕΚ 206Α') παρ. 4, άρ.16 όπως αντικαταστάθηκε με το Ν.4674/2020 (ΦΕΚ 53Α') παρ. 9α, άρ.47.

Σειρά άλλων αδειών και διευκολύνσεων ισχύουν για τους εκπαιδευτικούς, μόνιμους και κατά ανάλογο τρόπο και αναπληρωτές, με βάση κυρίως τις διατάξεις του ΥΚ και την εγκύκλιο Φ.351.5/43/67822/Δ1/05-05-2014 στα πλαίσια της προστασίας του γάμου, της οικογένειας, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας και της υγείας. Παρακάτω αναφέρονται οι περισσότερες από αυτές.

Άδεια γάμου: οι εκπαιδευτικοί έχουν δικαίωμα άδειας απουσίας με αποδοχές πέντε εργάσιμων ημερών σε περίπτωση γάμου. Η άδεια αυτή χορηγείται αμέσως πριν ή μετά την τέλεση του γάμου και όχι άλλη χρονική περίοδο εντός του ημερολογιακού έτους.

Άδεια για γέννηση τέκνου (Ν.3801/2009): στον πατέρα εκπαιδευτικό χορηγείται άδεια δύο εργάσιμων ημερών σε περίπτωση γέννησης τέκνου. Η άδεια χορηγείται και σε περίπτωση υιοθεσίας, εφόσον το τέκνο δεν έχει υπερβεί το 2^ο έτος της ηλικίας του. Η χορήγηση αφορά σε συνεχόμενες ημέρες με το γεγονός της γέννησης ή υιοθεσίας του τέκνου και όχι σε άλλη χρονική περίοδο.

Άδεια νοσήματος: οι εκπαιδευτικοί που πάσχουν οι ίδιοι ή έχουν σύζυγο ή τέκνο που πάσχει από νόσημα που απαιτεί τακτικές μεταγγίσεις αίματος ή χρήζει περιοδικής νοσηλείας, δικαιούνται ειδική άδεια με αποδοχές έως 22 ημέρες το χρόνο. Προεδρικό διάταγμα καθορίζει τα ανωτέρω νοσήματα. Σε περίπτωση πάθησης τέκνου μπορούν και οι δύο γονείς να κάνουν χρήση της άδειας αυτής, καθορίζοντας με κοινή τους δήλωση ποιος από τους δύο θα κάνει χρήση της άδειας και για πόσο χρονικό διάστημα, που πάντως η συνολική διάρκειά της δε μπορεί να υπερβεί τις 22 εργάσιμες ημέρες ετησίως και για τους δύο. Επιπλέον, ο δικαιούχος θα πρέπει να δηλώνει υπεύθυνα κάθε φορά στη σχετική αίτηση χορήγησης πόσες ημέρες της δικαιούμενης άδειας των 22 ημερών έχει κάνει ήδη χρήση ο/η σύζυγος του στην υπηρεσία όπου εργάζεται.

Σε περίπτωση διάστασης, διαζυγίου, χηρείας ή γέννησης τέκνου χωρίς γάμο των γονέων του, τη εν λόγω άδεια δικαιούται ο γονέας που ασκεί την επιμέλεια του τέκνου που χρήζει τακτικής μετάγγισης ή περιοδικής νοσηλείας. Η άδεια αυτή χορηγείται και για τέκνα που πάσχουν από βαριά νοητική στέρηση ή σύνδρομο Down ανεξαρτήτως εάν χρήζουν ή όχι περιοδικής νοσηλείας.

Στον εκπαιδευτικό, φυσικό ή θετό γονέα παιδιού ηλικίας έως και 18 ετών συμπληρωμένων το οποίο πάσχει από νόσημα που απαιτεί μεταγγίσεις αίματος και παραγώγων του ή αιμοκάθαρση, από νεοπλασματική ασθένεια ή χρήζει αιμοκάθαρσης, χορηγείται, επιπλέον των 22 ημερών και εφόσον τις έχει εξαντλήσει, ειδική γονική άδεια διάρκειας δέκα εργάσιμων ημερών κατά ημερολογιακό έτος με αποδοχές, έπειτα από αίτησή του, κατά απόλυτη προτεραιότητα. Την άδεια αυτή των δέκα ημερών τη δικαιούται και εκπαιδευτικός ανάδοχος γονέας παιδιού το οποίο πάσχει από τα συγκεκριμένα νοσήματα.

Σε περίπτωση νοσηλείας τέκνου έως και 18 ετών, χορηγείται άδεια χωρίς αποδοχές για όσο διάστημα διαρκεί η νοσηλεία και όχι πέραν των τριάντα εργάσιμων ημερών ανά έτος, εφόσον ο φυσικός, θετός ή ανάδοχος γονέας εκπαιδευτικός έχει εξαντλήσει την τετράμηνη άδεια

ανατροφής χωρίς αποδοχές σε περίπτωση που τη δικαιούται. Οι ανωτέρω δύο άδειες, των δέκα ημερών και της άδειας νοσηλείας τέκνου, αποτελούν ατομικό δικαίωμα του κάθε γονέα.

Άδεια μητρότητας (άρ. 52 ΥΚ και άρ. 18 του Ν.3801/2009): Σε εκπαιδευτικούς οι οποίες κυοφορούν χορηγείται άδεια μητρότητας με πλήρεις αποδοχές δύο μήνες πριν και τρεις μήνες μετά τον τοκετό. Η άδεια κύησης χορηγείται ύστερα από βεβαίωση του θεράποντα γιατρού για τον πιθανολογούμενο χρόνο τοκετού. Όταν ο τοκετός πραγματοποιείται σε χρόνο μεταγενέστερο από αυτόν που είχε πιθανολογηθεί αρχικά, η άδεια που είχε χορηγηθεί, παρατείνεται μέχρι την πραγματική ημερομηνία του τοκετού, χωρίς αυτή η παράταση να συνεπάγεται αντίστοιχη μείωση του χρόνου άδειας λοχείας που χορηγείται μετά τον τοκετό. Όταν ο τοκετός πραγματοποιηθεί σε χρόνο προγενέστερο από αυτόν που είχε αρχικά πιθανολογηθεί, το υπόλοιπο της άδειας χορηγείται μετά τον τοκετό, ώστε να εξασφαλιστεί συνολικός χρόνος άδειας πέντε μηνών.

Σε περίπτωση γέννησης παιδιού πέραν του τρίτου (δηλαδή τέταρτου και άνω) η άδεια λοχείας προσαυξάνεται κατά δύο μήνες. Σε περίπτωση πολύδυμης κύησης η άδεια λοχείας αυξάνεται κατά ένα μήνα για κάθε τέκνο πέραν του ενός. Και στις δύο περιπτώσεις η επιπλέον άδεια χορηγείται συνεχόμενη, αμέσως μετά τη λήξη της τρίμηνης άδειας λοχείας.

Σε περίπτωση απώλειας του εμβρύου μέχρι την 24^η εβδομάδα της εγκυμοσύνης πρέπει να χορηγείται στη γυναίκα υπάλληλο αναρρωτική άδεια σύμφωνα με τη σύσταση του θεράποντος ιατρού και τη διαδικασία που προβλέπεται από τις σχετικές διατάξεις του ΥΚ. Σε περίπτωση πρώιμου ή πρόωρου τοκετού που πραγματοποιείται μετά την 24^η εβδομάδα της εγκυμοσύνης και πριν την έναρξη της άδειας κύησης, πρέπει να χορηγείται η τρίμηνη άδεια λοχείας, ανεξάρτητα από την έκβαση του εμβρύου. Η απώλεια του νεογνού που πραγματοποιείται μετά την έναρξη της άδειας μητρότητας (κύησης και λοχείας) δεν επηρεάζει τη συνολική πεντάμηνη διάρκεια αυτής.

Σε κυοφορούσες εκπαιδευτικούς που έχουν ανάγκη ειδικής θεραπείας, μετά την εξάντληση της αναρρωτικής άδειας με αποδοχές, χορηγείται κανονική άδεια κυοφορίας με αποδοχές, μετά από βεβαίωση θεράποντος ιατρού και διευθυντή γυναικολογικής ή μαιευτικής κλινικής ή τμήματος νοσηλευτικού ιδρύματος.

Στις μητέρες εκπαιδευτικούς που υιοθετούν τέκνο χορηγείται άδεια τριών μηνών με πλήρεις αποδοχές εντός του πρώτου εξαμήνου μετά την περαίωση της διαδικασίας της υιοθεσίας (δηλαδή τελεσίδικη δικαστική απόφαση), εφόσον το υιοθετημένο τέκνο είναι ηλικίας έως 6 ετών. Ένας μήνας από την άδεια αυτή μπορεί να καλύπτει απουσία της εκπαιδευτικού κατά το προ της υιοθεσίας διάστημα. Ο μήνας αυτός μπορεί να ληφθεί οποτεδήποτε κατά το προ της

υιοθεσίας διάστημα, κατόπιν σχετικής αίτησης της ενδιαφερομένης εκπαιδευτικού, η οποία θα πρέπει να προσκομίσει στην υπηρεσία σχετική βεβαίωση από τις αρμόδιες αρχές για την έναρξη της διαδικασίας της υιοθεσίας.

Στην περίπτωση τοκετού με παρένθετη μητέρα, αν η παρένθετη μητέρα είναι εκπαιδευτικός, δικαιούται άδεια μητρότητας με πλήρεις αποδοχές δύο μήνες πριν και τρεις μήνες μετά τον τοκετό. Αν η νόμιμη μητέρα είναι εκπαιδευτικός, δικαιούται την άδεια λοχείας, τρεις μήνες με πλήρεις αποδοχές μετά τον τοκετό της παρένθετης μητέρας.

Άδεια άνευ αποδοχών για ανατροφή τέκνου (άρ.53 ΥΚ): Στους γονείς εκπαιδευτικούς χορηγείται ύστερα από αίτησή τους άδεια άνευ αποδοχών έως τρία έτη, υποχρεωτικά και χωρίς γνώμη του υπηρεσιακού συμβουλίου, όταν πρόκειται για την ανατροφή παιδιού ηλικίας έως και έξι ετών. Η άδεια χορηγείται συνεχόμενα και όχι τμηματικά μέχρι τη λήξη του σχολικού έτους. Η άδεια αυτή μπορεί να διακόπτεται, μόνον αν συντρέχουν σοβαροί λόγοι (πχ άδεια κύησης, λοχείας, εννεάμηνη άδεια ανατροφής τέκνου, χορήγηση άδειας υπηρεσιακής εκπαίδευσης με αποδοχές) και δεν χορηγείται αθροιστικά για κάθε τέκνο κάτω των έξι ετών. Αυτό σημαίνει ότι, καθόλη τη διάρκεια της υπηρεσιακής σταδιοδρομίας του, ο εκπαιδευτικός μπορεί να λάβει έως τρία σχολικά έτη άδεια χωρίς αποδοχές, συμπεριλαμβανομένης και της άδειας τριών μηνών με αποδοχές, ανεξαρτήτως του αριθμού των τέκνων του.

Τετράμηνη άδεια ανατροφής άνευ αποδοχών (Ν. 4075/2012, άρ. 50 και Ν. 4144/2013, άρ. 39): Η γονική άδεια ανατροφής 4 μηνών χωρίς αποδοχές χορηγείται για την ανατροφή τέκνου έως 6 ετών και αποτελεί ατομικό δικαίωμα κάθε γονέα εκπαιδευτικού. Για τη χορήγησή της οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να έχουν συμπληρώσει ένα χρόνο συνεχόμενης ή διακεκομμένης εργασίας στο ΥΠΑΙΘ. Χορηγείται είτε σε συνεχές χρονικό διάστημα μέσα στο ίδιο σχολικό έτος, είτε τμηματικά σε διαφορετικά σχολικά έτη, χωρίς όμως να υπερβαίνει αθροιστικά το σύνολο των 4 μηνών. Με σχετική αίτηση του εκπαιδευτικού διευκρινίζεται η επιθυμητή έναρξη και λήξη της και χορηγείται από τον οικείο διευθυντή εκπαίδευσης με βάση τη σειρά προτεραιότητας για κάθε σχολικό έτος. Για την ομαλή λειτουργία των σχολείων και για την έγκαιρη κάλυψη των κενών από τις αρμόδιες διευθύνσεις εκπαίδευσης, οι αιτήσεις για τη χορήγηση της άδειας υποβάλλονται στη δ/νση εκπ/σης που ανήκει ο εκπαιδευτικός δύο μήνες νωρίτερα από την επιθυμητή ημερομηνία έναρξης της άδειας. Αιτήσεις χορήγησης γονικής άδειας μόνων γονέων λόγω θανάτου γονέα, ολικής αφαίρεσης της γονικής μέριμνας ή μη αναγνώρισης τέκνων, ικανοποιούνται με απόλυτη προτεραιότητα, η δε υποβολή της σχετικής αίτησης δεν εμπίπτει στο χρονικό περιορισμό των δύο μηνών.

Αν υπάρχουν περισσότερα παιδιά, το δικαίωμα των γονέων εκπαιδευτικών είναι αυτοτελές για το καθένα από αυτά, εφόσον από τη λήξη της άδειας που δόθηκε για το ένα παιδί μεσολάβησε ένας χρόνος πραγματικής απασχόλησης στον ίδιο εργοδότη. Αν και οι δύο γονείς απασχολούνται στον ίδιο εργοδότη, αποφασίζουν με κοινή δήλωσή τους κάθε φορά, ποιος από τους δύο θα κάνει πρώτος χρήση αυτού του δικαιώματος και για ποιο χρονικό διάστημα.

Σε περίπτωση θανάτου γονέα, ολικής αφαίρεσης της γονικής μέριμνας ή μη αναγνώρισης τέκνου, η γονική άδεια ανατροφής άνευ αποδοχών χορηγείται στο διπλάσιο στον άλλο γονέα. Σε περίπτωση διάστασης ή διαζυγίου το δικαίωμα είναι αυτοτελές για κάθε γονέα.

Τη γονική άδεια ανατροφής δικαιούται και ο εκπαιδευτικός ο οποίος υιοθετεί ή αναδέχεται τέκνο ηλικίας έως 6 ετών. Στην περίπτωση αυτή, η άδεια χορηγείται μετά την περαίωση της διαδικασίας της υιοθεσίας ή της αναδοχής. Τμήμα της άδειας μπορεί να χορηγείται με αίτηση του υπαλλήλου στο διάστημα πριν την ολοκλήρωση των παραπάνω διαδικασιών, ενώ σε περίπτωση που οι σχετικές διαδικασίες δεν ολοκληρωθούν μέχρι την ηλικία των έξι ετών του παιδιού, το δικαίωμα της άδειας παρατείνεται μέχρι την ηλικία των οκτώ ετών.

Αυτή η άδεια ανατροφής (του Ν.4075/2012) δεν προσυξάνει τη συνολική διάρκεια των τριών σχολικών ετών χωρίς αποδοχές για ανατροφή παιδιού ηλικίας έως 6 ετών που προβλέπεται από το άρ.51 του ΥΚ και του άρ.6 του Ν. 1566/1985.

Τρίμηνη άδεια με αποδοχές (άρ. 53 ΥΚ): Διάστημα 3 μηνών της παραπάνω παραγράφου άδειας (έως 3 έτη άνευ αποδοχών, του άρ.53 του ΥΚ) και μόνο στην περίπτωση που αυτή δεν έχει εξαντληθεί στο σύνολό της (3 έτη), χορηγείται εφάπαξ με πλήρεις αποδοχές στη περίπτωση γέννησης τρίτου παιδιού και άνω. Για το ίδιο παιδί δικαίωμα χρήσης της άδειας αυτής έχει ο ένας από τους δύο γονείς (δηλαδή εάν σε μία οικογένεια υπάρχουν πχ 4 παιδιά μπορεί ο πατέρας εκπαιδευτικός να πάρει την τρίμηνη άδεια για το τρίτο παιδί και η μητέρα εκπαιδευτικός για το τέταρτο). Η τρίμηνη άδεια χορηγείται στους εκπαιδευτικούς που υπηρετούν σε σχολεία της δημόσιας πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης υποχρεωτικά είτε αμέσως μετά τη λήξη της άδειας λοχείας, είτε μετά τη λήξη της άδειας ανατροφής, είτε με την έναρξη του σχολικού έτους. Η αίτηση για τη χορήγησή της θα πρέπει να υποβάλλεται τουλάχιστον ένα μήνα πριν την έναρξή της. Χορηγείται μέχρι το έκτο έτος της ηλικίας του παιδιού.

Εννεάμηνη άδεια ανατροφής-μειωμένο ωράριο-εξάμηνη άδεια ανατροφής διδύμων κτλ τέκνων (άρ. 53 του ΥΚ): Ο γονέας εκπαιδευτικός μπορεί να κάνει χρήση της άδειας εννέα μηνών με αποδοχές μέχρι το τέκνο να συμπληρώσει το τέταρτο έτος της ηλικίας του. Την άδεια αυτή δικαιούται και ο εκπαιδευτικός ο οποίος έχει υιοθετήσει τέκνο. Εναλλακτικά, η μητέρα

εκπαιδευτικός μπορεί να επιλέξει τη μείωση του υποχρεωτικού διδακτικού της ωραρίου κατά δύο ώρες την εβδομάδα με παράλληλη απαλλαγή από τις πρόσθετες εξωδιδακτικές υπηρεσίες (παρ. 8 του άρ.13 του Ν. 1566/1985), εφόσον το παιδί είναι ηλικίας έως δύο ετών.

Η άδεια ανατροφής χορηγείται στους εκπαιδευτικούς σε συνεχές χρονικό διάστημα και δύναται να διακοπεί για συμμετοχή του/της δικαιούχου εκπαιδευτικού στο σεμινάριο της υποχρεωτικής εισαγωγικής εκπαίδευσης ή για χορήγηση στη δικαιούχο εκπαιδευτικό της άδειας μητρότητας (κύησης-λοχείας).

Ο γονέας εκπαιδευτικός που λαμβάνει ήδη τη διευκόλυνση της εννεάμηνης άδειας ανατροφής τέκνου και πριν την εξάντλησή της αποκτά νέο τέκνο, δικαιούται να λάβει το υπόλοιπο των διευκολύνσεων για το πρώτο τέκνο αργότερα, αθροιστικά με τις διευκολύνσεις που αντιστοιχούν στο νέο τέκνο, πάντα εντός του χρονικού διαστήματος που ορίζει ο νόμος, ήτοι μέχρι την ηλικία των τεσσάρων ετών.

Εκπαιδευτικοί οι οποίοι κατά την ημερομηνία διορισμού τους έχουν περισσότερα του ενός τέκνα που δεν έχουν συμπληρώσει το 4^ο έτος της ηλικίας τους και επιλέγουν τις ως άνω διευκολύνσεις, λαμβάνουν αθροιστικά το υπόλοιπο των διευκολύνσεων αυτών (δηλαδή τους μήνες που υπολείπονται από την εννεάμηνη άδεια ανατροφής, μέχρι τα τέκνα τους να συμπληρώσουν τα 4 έτη).

Για το γονέα εκπαιδευτικό που είναι άγαμος ή χήρος ή διαζευγμένος ή έχει αναπηρία 67% και άνω η εννεάμηνη άδεια ανατροφής τέκνου προσαυξάνεται κατά ένα μήνα.

Σε περίπτωση γέννησης διδύμων, τριδύμων κλπ τέκνων, χορηγείται επιπλέον άδεια ανατροφής χρονικής διάρκειας έξι μηνών με αποδοχές για κάθε τέκνο πέραν του ενός μέχρι το παιδί να συμπληρώσει το τέταρτο έτος της ηλικίας του. Η άδεια αυτή χορηγείται ύστερα από αίτηση του εκπαιδευτικού σε συνεχές χρονικό διάστημα.

Αν και οι δύο γονείς δικαιούνται τις παραπάνω διευκολύνσεις, με κοινή τους δήλωση του Ν.1599/1986 που κατατίθεται στις υπηρεσίες τους, καθορίζουν ποιος από τους δύο θα κάνει χρήση της συνεχόμενης άδειας ανατροφής, εκτός αν με την ανωτέρω κοινή τους δήλωση καθορίσουν χρονικό διάστημα που θα κάνουν χρήση, άπαξ για τον καθένα, πάντοτε διαδοχικώς και μέχρι την ηλικία των τεσσάρων ετών του τέκνου. Αλλαγή της δήλωσης αυτής δεν επιτρέπεται μετά την έναρξη των διευκολύνσεων.

Αν ο ένας γονέας εργάζεται στον ιδιωτικό τομέα τότε η/ο σύζυγος εκπαιδευτικός δικαιούται να κάνει χρήση της άδειας ανατροφής των εννέα μηνών κατά το μέρος που υπολείπεται. Π.χ. αν ο ένας γονέας στον ιδιωτικό τομέα δικαιούται άδεια μικρότερη των εννέα μηνών (πχ 6

μήνες) και την εξαντλήσει, η/ο σύζυγος εκπαιδευτικός δικαιούται να λάβει ως άδεια το χρονικό διάστημα που υπολείπεται των εννέα μηνών (δηλαδή 3 μήνες).

Ο πατέρας εκπαιδευτικός μπορεί να κάνει χρήση της εννεάμηνης άδειας ανατροφής καθώς και της εξάμηνης άδειας ανατροφής δίδυμων κλπ τέκνων, ακόμη κι όταν η σύζυγός του δεν εργάζεται ή δεν ασκεί οποιοδήποτε επάγγελμα, πάντα εντός του χρονικού διαστήματος που ορίζει ο νόμος, ήτοι μέχρι το τέκνο να συμπληρώσει τα τέσσερα έτη.

Αν η σύζυγος του γονέα εκπαιδευτικού έχει κάνει ή πρόκειται να κάνει χρήση της ειδικής άδειας προστασίας της μητρότητας των έξι μηνών, σύμφωνα με το άρ. 142 του Ν.3655/2008, χωρίς να κάνει χρήση άλλων διευκολύνσεων ανατροφής (μειωμένου ωραρίου ή συνεχόμενης άδειας ανατροφής), τότε ο γονέας εκπαιδευτικός δικαιούται να κάνει χρήση της εννεάμηνης άδειας ανατροφής τέκνου του άρ. 53 του Ν. 3528/2007.

Όταν ο ένας γονέας λάβει την άδεια άνευ αποδοχών για την ανατροφή τέκνου ή την τρίμηνη άδεια, ο άλλος δεν έχει δικαίωμα να κάνει χρήση των διευκολύνσεων ανατροφής για το ίδιο διάστημα (μειωμένο ωράριο, εννεάμηνη άδεια ανατροφής, εξάμηνη άδεια ανατροφής δίδυμων τέκνων).

Σε περίπτωση τοκετού με παρένθετη μητέρα, η νόμιμη μητέρα δικαιούται τη μείωση του διδακτικού της ωραρίου κατά δύο ώρες εβδομαδιαίως μέχρι το παιδί να γίνει 2 ετών, με παράλληλη απαλλαγή από τις πρόσθετες εξωδιδακτικές υπηρεσίες, εφόσον το παιδί είναι ηλικίας έως 2 ετών, ή εναλλακτικά, τη εννεάμηνη άδεια με αποδοχές για την ανατροφή παιδιού.

Άδεια για την παρακολούθηση της σχολικής επίδοσης των τέκνων (άρ.53 του ΥΚ και ΥΑ με αριθμό ΔΙΔΑΔ/Φ.53/1222/οικ.20561 ΦΕΚ 1613/Β/2007): Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να παίρνουν άδειες για να παρακολουθήσουν τη σχολική επίδοση των παιδιών τους ως εξής:

α) έως 4 ημέρες το χρόνο όσοι έχουν ένα παιδί που παρακολουθεί μαθήματα Α/θμιας ή Β/θμιας εκπαίδευσης

β) έως 5 ημέρες το χρόνο όσοι έχουν 2 ή περισσότερα παιδιά που παρακολουθούν μαθήματα στην ίδια βαθμίδα εκπαίδευσης και

γ) έως 6 ημέρες το χρόνο σε περίπτωση που έχουν 2 ή περισσότερα παιδιά που παρακολουθούν μαθήματα σε διαφορετική βαθμίδα εκπαίδευσης.

Η άδεια αυτή είναι με αποδοχές και χορηγείται στον ένα γονέα. Αν και οι δύο γονείς είναι δικαιούχοι, αποφασίζουν με κοινή συμφωνία, κάθε φορά, ποιος από τους δύο θα κάνει χρήση της άδειας και για πόσο χρονικό διάστημα, που πάντως η συνολική διάρκειά της δεν μπορεί να υπερβεί το οριζόμενο ανώτατο όριο κατά περίπτωση και για τους δύο γονείς. Η άδεια χορηγείται στο γονέα εκπαιδευτικό ανεξάρτητα αν ο άλλος γονέας δεν εργάζεται.

Η άδεια χορηγείται καταρχάς για ορισμένες ώρες και σε εξαιρετικές περιπτώσεις για ολόκληρη την ημέρα, σε καμία όμως περίπτωση πάνω από μία ημέρα συνεχώς. Ολόκληρη ημέρα απουσίας χρεώνεται στον εκπαιδευτικό σε περίπτωση που απουσιάσει από την εργασία του για το σύνολο των διδακτικών ωρών της συγκεκριμένης ημέρας. Ο συνολικός χρόνος της άδειας δεν εξαντλείται υποχρεωτικά. Τυχόν υπόλοιπο που δεν έχει ληφθεί δεν μεταφέρεται στο επόμενο έτος, ούτε καταβάλλεται αποζημίωση στον εκπαιδευτικό. Η άδεια δεν χορηγείται σε περιόδους που τα ιδρύματα Α/θμιας και Β/θμιας εκπαίδευσης έχουν διακοπές εργασίας.

Για τη χορήγησή της ο εκπαιδευτικός πρέπει να υποβάλλει στην υπηρεσία του σχετική αίτηση, δηλώνοντας συγχρόνως υπεύθυνα, στην περίπτωση που και οι δύο γονείς είναι δικαιούχοι, πόσες ημέρες ή ώρες της δικαιούμενης από κοινού άδειας έχει κάνει ήδη χρήση ο άλλος γονέας στην υπηρεσία όπου εργάζεται.

Εφόσον και τα νηπιαγωγεία εντάσσονται στην πρωτοβάθμια υποχρεωτική εκπαίδευση και μπορεί να λειτουργήσουν μαζί με παιδικούς σταθμούς (παιδικά κέντρα), η ανωτέρω άδεια χορηγείται και στους γονείς που το παιδί τους πηγαίνει σε παιδικό κέντρο, υπό την προϋπόθεση ότι αυτό εφαρμόζει πλήρες πρόγραμμα νηπιαγωγείου. Σε κάθε περίπτωση το παιδί πρέπει να διαθέτει την προβλεπόμενη ηλικία για να παρακολουθεί το υποχρεωτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Αναρρωτική άδεια (άρ. 54, 55, 56 του ΥΚ όπως αντικαταστάθηκαν από το Ν.4210/2013 ΦΕΚ 254Α'): Στον εκπαιδευτικό που είναι ασθενής ή χρειάζεται να αναρρώσει χορηγείται αναρρωτική άδεια με αποδοχές τόσων μηνών όσα είναι και τα έτη υπηρεσίας του, υπολογιζόμενης και της αναγνωρισμένης υπηρεσίας του από την οποία αφαιρείται το σύνολο των αναρρωτικών αδειών που τυχόν έχει λάβει μέσα στην προηγούμενη πενταετία. Για τον υπολογισμό της προϋπηρεσίας αφαιρείται η ημερομηνία έναρξης της αναρρωτικής άδειας. Αναρρωτική άδεια χορηγούμενη χωρίς διακοπή δεν μπορεί να υπερβεί τους 12 μήνες. Χρόνος υπηρεσίας τουλάχιστον έξι μηνών θεωρείται ως πλήρες έτος. Στην αναρρωτική άδεια συνυπολογίζονται και οι ημέρες απουσίας λόγω ασθένειας που προηγήθηκαν της άδειας.

Στον εκπαιδευτικό που πάσχει από δυσίατο νόσημα χορηγείται αναρρωτική άδεια της οποίας η διάρκεια είναι διπλάσια από τη διάρκεια των αδειών της προηγούμενης παραγράφου. Η αναρρωτική άδεια χορηγείται ανά μήνα ή σε περίπτωση δυσίατων νοσημάτων ανά εξάμηνο, κατ' ανώτατο όριο, ύστερα από γνωμάτευση της οικείας υγειονομικής επιτροπής.

Βραχυχρόνιες αναρρωτικές άδειες χορηγούνται με γνωμάτευση θεράποντος ιατρού έως οκτώ ημέρες κατά ημερολογιακό έτος. Δύο εξ αυτών, αλλά όχι συνεχόμενες, μπορούν να χορηγούνται μόνο με υπεύθυνη δήλωση του εκπαιδευτικού. Αναρρωτική άδεια πέραν των οκτώ

ημερών κατ' έτος χορηγείται ύστερα από γνωμάτευση της οικείας υγειονομικής επιτροπής, με εξαίρεση την περίπτωση που η άδεια χορηγείται βάσει γνωμάτευσης του δ/ντή κλινικής δημόσιου νοσοκομείου και εφόσον πρόκειται για νοσηλεία επτά ημερών τουλάχιστον ή κατόπιν χειρουργικής επέμβασης σε δημόσιο νοσοκομείο ή ιδιωτική κλινική.

Η υπηρεσία υποχρεούται να ελέγχει κατ' οίκον τους ασθενείς εκπαιδευτικούς οι οποίοι κάνουν χρήση βραχυχρόνιων αναρρωτικών αδειών κατ' επανάληψη, αποστέλλοντας ελεγκτή ιατρό για επίσκεψη και εξέταση στο σπίτι του ασθενούς εκπαιδευτικού. Η μη διενέργεια κατ' οίκον ελέγχου από την υπηρεσία συνιστά πειθαρχικό παράπτωμα του αρμόδιου προϊσταμένου.

Άδειες χωρίς αποδοχές (άρ. 16 Ν.1566/1985, άρ. 51 και 53 του ΥΚ):

Προβλέπεται άδεια χωρίς αποδοχές μέχρι τρία έτη στους εκπαιδευτικούς Α/θμιας και Β/θμιας εκπαίδευσης η οποία χορηγείται μέχρι τη λήξη του σχολικού έτους, δηλαδή 31 Αυγούστου όταν συντρέχουν σοβαροί λόγοι, όπως η θεραπεία δυσίατων νοσημάτων του ίδιου του εκπαιδευτικού ή μελών της οικογένειάς του ή η ολοκλήρωση μεταπτυχιακών σπουδών. Η άδεια χορηγείται για σχολικό και όχι για διδακτικό έτος και δεν μπορεί να παρατείνεται για περισσότερα από τρία συνεχόμενα σχολικά έτη.

Εκπαιδευτικός του οποίου σύζυγος υπηρετεί στο εξωτερικό σε ελληνική υπηρεσία του δημοσίου, ΝΠΔΔ ή άλλου φορέα του δημοσίου τομέα ή σε υπηρεσία ή φορέα της ΕΕ ή σε διεθνή οργανισμό στον οποίο μετέχει και η Ελλάδα, δικαιούται να πάρει άδεια χωρίς αποδοχές μέχρι 6 έτη συνεχώς ή και τμηματικά, εφόσον έχει συμπληρώσει διετή πραγματική υπηρεσία.

Εν κατακλείδι, συμπεραίνουμε ότι το κράτος μέσω του ΥΠΑΙΘ που είναι ο εργοδότης των εκπαιδευτικών φροντίζει και μεριμνά για την καλή τους υγεία, την ενίσχυση και υποστήριξη του θεσμού του γάμου, την προστασία της μητρότητας, της πατρότητας, της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, συχνά μέσω των ίδιων διατάξεων. Παρατηρούμε, επίσης, ότι όσο περισσότερα τέκνα υπάρχουν σε μία οικογένεια τόσο πιο ευνοϊκές γίνονται οι διατάξεις.

5.16 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας αυτή την εργασία καλό θα ήταν να επισημάνουμε τα συμπεράσματα τα οποία συνάγονται από αυτήν. Μέσω της βιβλιογραφικής επισκόπησης έγινε φανερό ότι το ενδιαφέρον της ανθρωπότητας για τα ατομικά δικαιώματα είναι μάλλον πρόσφατο και επικεντρώνεται στο κοντινό παρελθόν της παρά τη μακραίωνη ιστορία της. Η μεγαλύτερη πρόοδος σημειώθηκε κυρίως στο δεύτερο μισό του προηγούμενου μόλις αιώνα και αφότου είχαν προηγηθεί δύο παγκόσμιοι καταστροφικοί πόλεμοι. Τα ΑΔ άρχισαν ουσιαστικά να λαμβάνουν υπόσταση όταν καταγράφηκαν σε νομικά κείμενα και μέσω αυτών αναγνωρίστηκαν και έγιναν σεβαστά από ένα συνεχώς αυξανόμενο πλήθος ανθρώπων, εθνών, κυβερνήσεων και οργανισμών. Διατάξεις σχετικές με αυτά περιέχονται στα εθνικά δίκαια των κρατών, καθώς και στο κοινοτικό και διεθνές δίκαιο.

Η εξέλιξή τους, ωστόσο, δεν έχει ολοκληρωθεί. Αντιπροσωπεύεται από μία κατάσταση δυναμική και όχι στατική, η οποία συνεχώς διαμορφώνεται από τις επικρατούσες συνθήκες. Στη σύγχρονη εποχή νέες ανάγκες έχουν κάνει την εμφάνισή τους εξαιτίας του ιλιγγιώδους ρυθμού ανάπτυξης της Βιοτεχνολογίας και της επιστήμης της Πληροφορικής, όπως και της ταχύτατης και ανεξέλεγκτης κλιματικής αλλαγής. Οι παράγοντες αυτοί έχουν δημιουργήσει ένα νέο κοινωνικο-οικονομικό-πολιτισμικό πλαίσιο στη ζωή των ανθρώπων όλου του κόσμου το οποίο απαιτεί προσαρμοσμένους κανόνες δικαίου και λειτουργίας ώστε να μην κινδυνεύσει να χαθεί το πολύτιμο μέχρι τώρα κεκτημένο. Η εξέλιξη των δικαιωμάτων του παιδιού, τουλάχιστον το τελευταίο διάστημα, φαίνεται να ακολουθεί πορεία παράλληλη με αυτήν των ΑΔ.

Η έρευνα, εξάλλου, στο χώρο του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος ανέσυρε πλήθος διατάξεων σε νομοθετήματα και άλλες κανονιστικές πράξεις οι οποίες με αφετηρία της επιταγές του ελληνικού Συντάγματος θέτουν σε εφαρμογή τις αρχές των ΑΔ στα άτομα που αφορά η εκπαίδευση: τους μαθητές ή γενικότερα τους εκπαιδευόμενους και τους εκπαιδευτικούς. Στις διατάξεις αυτές στηρίζεται η λειτουργία και ακόμα πιο σημαντικά ο τρόπος ρύθμισης αναρίθμητων θεμάτων γύρω από τη σχολική και φοιτητική ζωή στις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης, καθώς και η υπηρεσιακή κατάσταση των εκπαιδευτικών. Μέσα σε αυτές τις διατάξεις διαφαίνεται η πρόθεση που υπάρχει από το Κράτος, το ΥΠΑΙΘ και τις περιφερειακές υπηρεσίες να σεβαστούν και να προστατεύσουν τα ΣΔ όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαίδευση. Στην πράξη και σε πολυάριθμες περιπτώσεις παρατηρείται το φαινόμενο να εφαρμόζονται με τον ευνοϊκότερο για τον ενδιαφερόμενο τρόπο. Ας μην παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι οι ίδιες οι διατάξεις συχνά στις περιπτώσεις και υποπεριπτώσεις που αναφέρουν

εμφανίζουν ευεργετήματα από τα οποία επιλέγεται το ευνοϊκότερο που μπορεί να εφαρμοστεί κάθε φορά.

Τέλος, μολονότι οι ισχύουσες διατάξεις είναι εκτενείς, πολυάριθμες και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα εφαρμογής, πάντα υπάρχει ανάγκη για θέσπιση νέων, επικαιροποιημένων, σύγχρονων και ενδεχομένως πιο λεπτομερών έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στις αυξανόμενες και εξελισσόμενες ανάγκες του καιρού μας.

5.17 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι υπάρχει άφθονη βιβλιογραφία ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση για θέματα όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι καταβολές τους, η προϊστορία τους, η παγκόσμια εξέλιξή τους, η αναγνώριση και η προάσπισή τους στο διεθνές και κοινοτικό δίκαιο, η καθιέρωσή τους στο χώρο και στο χρόνο. Επίσης, είναι εύκολη η αναζήτηση και η εύρεση στοιχείων σχετικά με τη θέση τους στα ελληνικά συντάγματα από την εποχή της εθνικής μας απελευθέρωσης έως σήμερα. Δεν είναι δύσκολο να εντοπιστεί το στίγμα τους στον ορίζοντα των μεγάλων και αναγνωρισμένων διεθνών οργανισμών. Όμοια ισχύουν και για τα δικαιώματα του παιδιού, η εξέλιξη των οποίων αποτελεί άμεση συνάρτηση της εξέλιξης των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της ίδρυσης παγκόσμιων ανθρωπιστικών οργανώσεων. Τα πράγματα δυσχεραίνουν λίγο όταν η συζήτηση έρχεται στο παρελθόν της παιδικής ηλικίας για την οποία δεν υπάρχουν σήμερα καταγεγραμμένες αξιόπιστες πηγές, καθώς στο παρελθόν δεν της αποδιδόταν η σημασία που της αποδίδεται σήμερα. Το σίγουρο είναι ότι τα παιδιά αντιμετωπίζονταν με εντελώς διαφορετικό τρόπο και κατείχαν άλλη θέση στην κοινωνική και οικογενειακή ιεραρχία από ότι συμβαίνει σήμερα.

Εκεί, όμως, που επικρατεί αληθινή ένδεια στην ανεύρεση στοιχείων είναι στην περίπτωση της θέσης των ανθρώπινων δικαιωμάτων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Βέβαια, οι εκπαιδευτικοί που εργάζονται και προσφέρουν έργο και στις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης διαθέτουν πλούσια πρακτική εμπειρία στην εφαρμογή των αρχών που καθιερώνει το εθνικό σύνταγμα στην καθημερινότητα της σχολικής ζωής. Δυστυχώς, όμως, δεν υπάρχει αρκετή βιβλιογραφία από Έλληνες ερευνητές που να προσεγγίζει το θέμα αυτό. Φωτεινή εξαίρεση αποτελεί το μόλις εκδοθέν βιβλίο της επίκουρης καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Πατρών Νίκης Γεωργιάδου με τίτλο «Εκπαιδευτικό Δίκαιο» των Εκδόσεων Δελτίου Εργατικής Νομοθεσίας, το οποίο αν και δεν καταπιάνεται αποκλειστικά με την εφαρμογή των

συνταγματικών δικαιωμάτων στον εκπαιδευτικό χώρο, παρόλα αυτά προσφέρει ουσιαστικές πληροφορίες για επιμέρους συναφή θέματα.

Μετά τα ανωτέρω, αναδύεται ξεκάθαρη η ανάγκη για περαιτέρω ενδεδειγμένη έρευνα των τρόπων και των μέσων εκείνων με τους οποίους τα συνταγματικά δικαιώματα προστατεύονται στις πρακτικές και στις διαδικασίες που ακολουθούνται στο χώρο των τριών βαθμίδων της εκπαίδευσης. Ας ελπίσουμε ότι η παρούσα εργασία θα λειτουργήσει ως έναυσμα και εναρκτήριο λάκτισμα για σειρά ερευνητικών προσεγγίσεων οι οποίες θα ρίξουν άπλετο φως στο θέμα που διαπραγματευόμαστε υπό πολλές και διαφορετικές οπτικές γωνίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αγουρίδης, Σ. (1998). Τα δικαιώματα του ανθρώπου στο δυτικό κόσμο. Αθήνα.
- Αθανασάκης, Ν. (2006). Τα δικαιώματα του παιδιού στο σχολείο και η στάση των εκπαιδευτικών. Διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Αντωνόπουλος, Ν. (1981). Η οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Γεωργιάδου, Ν. (2021). Εκπαιδευτικό Δίκαιο. Αθήνα: Εκδόσεις Δελτίου Εργατικής Νομοθεσίας.
- Δαγτόγλου, Π. (1991). Συνταγματικό Δίκαιο. Ατομικά Δικαιώματα. τ.Α΄. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Δασκαλάκης, Δ. (2009). *Βιομηχανική Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Σάκκουλα.
- Δασκαλάκης, Δ. (2013). *Όψεις της παιδικής ηλικίας*. Αθήνα: Διάδραση.
- Δασκαλάκης, Δ. & Γκίβαλος, Μ. (2011). *Παιδική Ηλικία και τα Δικαιώματα του Παιδιού*. Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη.
- Δημαράς, Α. (1974). Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Αθήνα: Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.
- Διγγελίδης, Ν. (2015). Πρόγραμμα Σπουδών για τη Φυσική Αγωγή στο Λύκειο. ΙΕΠ.
- Καραλή, Ε. & Τραχανά, Β. (2001). Η συνταγματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα και στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πτυχιακή εργασία. Καλαμάτα: ΤΕΙ Καλαμάτας.
- Κυριακόπουλος, Η. (1972). Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952.
- Μάνεσης, Α. 1982. Ατομικές ελευθερίες.
- Μπάλιας, Σ. (2004). Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Εποχή της Δημοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Πανταζής, Β. (2009). Η εξέλιξη του σχολείου και ο επαγγελματισμός του εκπαιδευτικού. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, Τεύχος 48, 38-52.
- Πανταζής, Β. (2012). Ανθρώπινα δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη και εκπαίδευση στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. *Επετηρίδα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τομ 23, 129-157.
- Πουλής, Ε.Π. (2014). Εκπαιδευτικό Δίκαιο και Θεσμοί. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Σαγρή, Α. (2019). Η εκπαίδευση των δασκάλων στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η περίπτωση των Ρομά της Δυτικής Αττικής. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Τζανίμης, Α. (1976). Τα ελληνικά συντάγματα και η εκπαίδευση. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τ.28, 350-362.

Τσολάκη, Μ. (2020). Ιστορική αναδρομή των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα με έμφαση στη σχέση τους με τη διεθνή τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα μετά την 11/9/2001. Διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Χαϊδεμένου, Μ.Α. (2017). Ευρωπαϊκή Ένωση και Ανθρώπινα Δικαιώματα. Πτυχιακή εργασία. Αθήνα: ΑΕΙ Πειραιά.

Χρυσόγονος, Κ.Χ. & Βλαχόπουλος, Σ.Β. (2017). Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Aries, Ph. (1971). *L' enfant et la vie familial sous l' Ancien Regime*. Paris: Editions de Seuil.

Aries, Ph. (1975). *Geschichte der Kindheit*. Munchen: DTV (Deutscher Taschenbuch Verlag).

Constant, B. (1872). *Cours de politique constitutionnelle* (pp 539).

De Mause, L. (1977). *Hort ihr die Kinder weinen: Eine psychogenetische Geschichte der Kindheit*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Gittins, B. (1998). *The child in question*. Basingstoke: Macmillan.

Kraul, M. (1984). *Kindheit im 19. Jahrhundert*. Στο: Meinberg, E. (1984). *Kindheit interdisziplinär betrachtet*. Koln: Verlag Strauss.

Lenhart, V. (2006). *Παιδαγωγική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Αθήνα: Gutenberg.

Postman, N. (1983). *Das Verschwinden der Kindheit*. S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main.

Parent, J.M. (2011). *Uniting States: Voluntary Unions in World Politics*. Oxford University Press.

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ INTERNET

Επίτροπος Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού, <http://www.childcom.org.cy>

Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών. Ανακτήθηκε στις 27-11-2021 από el.wikipedia.org/wiki/Οργανισμός_Ηνωμένων_Εθνών

http://ei.wikisource.org/wiki/Διακήρυξη_των_δικαιωμάτων_του_παιδιού, ανακτήθηκε στις 13-3-2015.

<http://www.unisef.gr/η-σύμβαση-για-τα-δικαιώματα-του-παιδιού-με-απλά-λόγια>,

ανακτήθηκε στις 16-3-2015

<https://en.wikipedia.org/wiki/UNICEF> Ανακτήθηκε στις 9-12-2021.

<https://e-pimorfosi.cti.gr/> Ανακτήθηκε στις 19-12-2021

(<https://www.sch.gr/about/> Ανακτήθηκε στις 23-12-2021).

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Ν.3528/2007 ΦΕΚ 26Α/ 2007 «Κύρωση του κώδικα κατάστασης δημόσιων πολιτικών διοικητικών υπαλλήλων και υπαλλήλων ΝΠΔΔ»

Σύνταγμα της Ελλάδας, ΦΕΚ 211/Α/24-12-2019

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Από το Σύνταγμα της Ελλάδος, Μέρος Δεύτερο: «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα».

Σύνταγμα της Ελλάδος, Μέρος Δεύτερο: Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα	
Άρθρο 4	Η ισότητα των Ελλήνων
Άρθρο 5	Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας και η προσωπική ασφάλεια
Άρθρο 5Α	Το δικαίωμα στην πληροφόρηση
Άρθρο 6	Η προσωπική ασφάλεια
Άρθρο 7	Απαγόρευση βασανιστηρίων, σωματικών κακώσεων και βίας.
Άρθρο 8	Το δικαίωμα του νόμιμου δικαστή.
Άρθρο 9	Το άσυλο της κατοικίας και το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.
Άρθρο 9Α	Η προστασία των προσωπικών δεδομένων.
Άρθρο 10	Το δικαίωμα αναφοράς στις κρατικές αρχές.
Άρθρο 11	Το δικαίωμα συναθροίσεως
Άρθρο 12	Το δικαίωμα σύστασης ενώσεων και σωματείων
Άρθρο 13	Η θρησκευτική ελευθερία
Άρθρο 14	Η ελευθερία της έκφρασης και του τύπου.
Άρθρο 15	Η ελευθερία του κινηματογράφου, της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης.
Άρθρο 16	Η ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας, το δικαίωμα στην παιδεία.
Άρθρο 17	Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας
Άρθρο 18	Η ιδιοκτησία μεταλλείων, ορυχείων, σπηλαίων και γενικά του υπόγειου πλούτου.
Άρθρο 19	Το απόρρητο των επιστολών και η ελευθερία της επικοινωνίας.
Άρθρο 20	Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης.
Άρθρο 21	Η προστασία της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας και της υγείας.
Άρθρο 22	Το δικαίωμα στην εργασία
Άρθρο 23	Η συνδικαλιστική ελευθερία
Άρθρο 24	Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.
Άρθρο 25	Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: Άρθρο 16 του Συντάγματος της Ελλάδος

1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες' η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.

2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.

3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα.

4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτικά. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.

5. Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση. Τα ιδρύματα αυτά τελούν υπό την εποπτεία του Κράτους, έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς τους. Συγχώνευση ή κατάτμηση ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να γίνει και κατά παρέκκλιση από κάθε αντίθετη διάταξη, όπως νόμος ορίζει.

Ειδικός νόμος ορίζει όσα αφορούν τους φοιτητικούς συλλόγους και τη συμμετοχή των σπουδαστών σε αυτούς.

6. Οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είναι δημόσιοι λειτουργοί. Το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό τους επιτελεί επίσης δημόσιο λειτούργημα, με τις προϋποθέσεις που νόμος ορίζει. Τα σχετικά με την κατάσταση όλων αυτών των προσώπων καθορίζονται από τους οργανισμούς των οικείων ιδρυμάτων.

Οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων δεν μπορούν να παυθούν προτού λήξει σύμφωνα με το νόμο ο χρόνος υπηρεσίας τους παρά μόνο με τις ουσιαστικές προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 88 παράγραφος 4 και ύστερα από απόφαση συμβουλίου που αποτελείται κατά πλειοψηφία από ανώτατους δικαστικούς λειτουργούς, όπως νόμος ορίζει.

Νόμος ορίζει το όριο ηλικίας των καθηγητών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων' εωσότου εκδοθεί ο νόμος αυτός οι καθηγητές που υπηρετούν αποχωρούν αυτοδικαίως μόλις λήξει το ακαδημαϊκό έτος μέσα στο οποίο συμπληρώνουν το εξηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας τους.

7. Η επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση παρέχεται από το Κράτος και με σχολές ανώτερης βαθμίδας για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο από τρία χρόνια, όπως προβλέπεται

ειδικότερα από το νόμο, που ορίζει και τα επαγγελματικά δικαιώματα όσων αποφοιτούν από τις σχολές αυτές.

8. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους χορήγησης άδειας για την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων που δεν ανήκουν στο Κράτος, τα σχετικά με την εποπτεία που ασκείται πάνω σε αυτά, καθώς και την υπηρεσιακή κατάσταση του διδακτικού προσωπικού τους.

Η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται.

9. Ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του Κράτους.

Το Κράτος επιχορηγεί και ελέγχει τις ενώσεις των αθλητικών σωματείων κάθε είδους, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει επίσης τη διάθεση των ενισχύσεων που παρέχονται κάθε φορά στις επιχορηγούμενες ενώσεις σύμφωνα με τον προορισμό τους.